

ЗАКЛАД ВИЩОЇ ОСВІТИ
«ПОДІЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
ФАКУЛЬТЕТ АГРОТЕХНОЛОГІЙ І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ
КАФЕДРА САДОВО-ПАРКОВОГО ГОСПОДАРСТВА,
ГЕОДЕЗІЇ І ЗЕМЛЕУСТРОЮ

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

«ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНІ ЗАСАДИ ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬНО-РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПРИРОДООХОРОННИХ ТЕРИТОРІЙ»

Виконав:

здобувач освітнього ступеня «Магістр»
освітньо-професійної програми
«Землеустрій і кадастр»
спеціальності 193 «Геодезія і землеустрій»
денної форми навчання
ТЕРЛЕЦЬКИЙ Юрій Віталійович

Керівник:

кандидат сільськогосподарських наук,
доцент
ПЕТРИЩЕ Ольга Іванівна

Оцінка захисту:

Національна шкала _____
Кількість балів _____ Шкала ECTS _____

«_____» _____ 2024 р.

Допускається до захисту:

«_____» _____ 2024 р.

Гарант освітньо-професійної програми

«Землеустрій і кадастр»

спеціальності 193 «Геодезія і землеустрій»

доктор економічних наук, професор

_____ **ЯСІНЕЦЬКА Ірина Анатоліївна**

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНОЇ ОЦІНКИ ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬНО-РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПРИРОДООХОРОННИХ ТЕРИТОРІЙ	7
1.1. Сутнісні особливості та підходи до класифікації природоохоронних територій	7
1.2. Теоретичні основи використання земельно-ресурсного потенціалу природоохоронних територій з позицій концепції сталого розвитку	39
РОЗДІЛ 2. ДІАГНОСТИКА ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬНО-РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПРИРОДООХОРОННИХ ТЕРИТОРІЙ	53
2.1. Еколого-економічна і соціальна оцінка стану використання та діяльності природоохоронних територій	53
2.2. Тенденції і сучасний стан використання земельно-ресурсного потенціалу природоохоронних територій	71
РОЗДІЛ 3. НАПРЯМИ ПІДВИЩЕННЯ ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬНО-РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПРИРОДООХОРОННИХ ТЕРИТОРІЙ В КОНТЕКСТІ ПРИНЦИПІВ СТАЛОГО РОЗВИТКУ	92
3.1. Еколого-економічні аспекти підвищення ефективності використання земельно-ресурсного потенціалу природоохоронних територій	92
3.2. Пропозиції щодо вдосконалення методики нормативної грошової оцінки земель природоохоронних територій	111
ВИСНОВКИ	132
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	136
ДОДАТКИ	152

ВСТУП

Актуальність теми. Сучасні глобалізаційні виклики, інтенсивний розвиток світового господарства, що супроводжується збільшенням обсягів виробництва, посиленням екодеструктивного впливу на навколишнє середовище, скороченням запасів природних ресурсів, сприяють загрозі екологічної безпеки країн та перешкоджають їх сталому соціально-економічному розвитку. Водночас в умовах загострення екологічних проблем, що пов'язані з використанням природних ресурсів у економічній діяльності, наслідком яких є порушення та деградація природних екосистем на значних територіях і акваторіях, очевидною стає проблема збереження унікальних об'єктів природи. Тому відповідною реакцією на тотальне використання природних ресурсів є створення мережі природоохоронних територій, які повинні виконувати роль екологічного каркасу, а окремі з них – формувати своєрідні центри, що дають змогу зберігати в природному стані найбільш цінні природні комплекси, а також сприяти успішному відновленню екосистем.

Стратегія сталого розвитку, яка є ключовою концепцією формування сучасного світогляду, ставить за пріоритетне завдання збереження та охорону навколишнього природного середовища. Земельні ресурси є одним із компонентів довкілля, антропогенний пресинг на які, особливо в останні роки, інтенсивно зростає. Освоєність земельних ресурсів збільшується, і тому актуальним питанням залишається уникнення дисбалансу в системі «людина-довкілля» та створення сприятливих умов для їх збалансованого використання. Таким чином, збільшення антропогенного й техногенного навантаження на довкілля, порушення екосистемної регуляції та самовідтворення, надзвичайно високий рівень використання компонентів природно-ресурсного (у тому числі земельно-ресурсного) потенціалу, зниження стійкості агроландшафтів, організації раціонального використання та охорони земель спонукає до необхідності дослідження питань, що

стосуються функціонування земельно-ресурсного потенціалу природоохоронних територій.

Різні аспекти створення, функціонування і розвитку природоохоронних територій знайшли відображення в публікаціях В.Є. Борейка, С.Н. Бобилева, В.В. Докучаєва, Б.М. Гірного, В.М. Давиденко, Н.В. Зіновчук, А.Н. Іванова, Л.В. Касперевич, І.С. Міщук, С.Ю. Попович, М.Ф. Реймерса, М.А. Стеценка, Ф.Р. Штильмарка, М.В. Щурика, А.Ю. Якимчук та багатьох інших учених. Питання, що стосуються дослідження земельно-ресурсного потенціалу, в т.ч. й природоохоронних територій, висвітлювались у працях З.Ф. Бриндзі, Ю.Ф. Дегтяренка, А.О. Варламова, С.Н. Волкова, О.Д. Гнаткович, А.С. Даниленка, Д.С. Добряка, О.С. Дорош, Т.О. Євсюкова, Ш.І. Ібатулліна, А.Я. Сохнича, Н.М. Ступеня, А.М. Третьяка, М.М. Федорова, М.А. Хвесика та інших авторів. Проте комплексні дослідження щодо використання, формування, оцінки земельно-ресурсного потенціалу власне природоохоронних територій залишаються малочисельними. Ці обставини визначають актуальність теми роботи, формування мети та завдань досліджень.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є обґрунтування теоретико-методичних положень і розробка практичних рекомендацій з формування еколого-економічних засад використання земельно-ресурсного потенціалу природоохоронних територій у рамках забезпечення сталого розвитку.

Для досягнення поставленої мети окреслено такі завдання:

- з'ясувати сутність поняття природоохоронні території та визначити підходи до їх класифікації;
- уточнити понятійний апарат, що застосовується до розкриття категорії земельно-ресурсний потенціал природоохоронних територій;
- охарактеризувати еколого-економічну і соціальну оцінку використання та діяльності природоохоронних територій;
- критично оцінити й узагальнити тенденції та особливості функціонування земельно-ресурсного потенціалу природоохоронних

територій;

- обґрунтувати методичні підходи до оцінки земель природоохоронних територій та визначити набір критеріїв для її вдосконалення;

- розробити комплекс заходів з підвищення ефективності використання земельно-ресурсного потенціалу природоохоронних територій;

- провести оцінку земель Нижньодністровського національного природного парку, визначити основні недоліки існуючої методики такої оцінки та сформулювати пропозиції з її удосконалення.

Об'єктом дослідження є процеси використання земельно-ресурсного потенціалу природоохоронних територій.

Предметом дослідження є сукупність теоретичних, методичних і практичних аспектів удосконалення використання земельно-ресурсного потенціалу природоохоронних територій.

Методи дослідження. Теоретичною і методологічною основою роботи є наукові методи пізнання на основі використання основних положень і принципів сучасної економічної теорії, теорії економіки природокористування, сучасних концепцій управління територіями, сталого розвитку, наукові праці вітчизняних і зарубіжних вчених з питань раціонального землекористування, охорони земель та просторового-економічного розвитку і регулювання.

Для досягнення поставленої мети і вирішення окреслених завдань у роботі використано низку загальних і спеціальних методів дослідження: логічного узагальнення та наукової абстракції – для уточнення понятійного апарату дослідження; системного аналізу і синтезу, індукції й дедукції – для виявлення закономірностей, історичних особливостей формування, використання і розвитку природоохоронних територій та земельно-ресурсного потенціалу; метод аналогій і порівнянь – для дослідження світового досвіду формування природоохоронних територій; комплексного аналізу – для встановлення еколого-економічних і соціальних тенденцій діяльності природоохоронних територій; організаційно-управлінського аналізу – для дослідження розвитку управління земельно-ресурсним

потенціалом природоохоронних територій; розрахунково-конструктивний – для проведення оцінки земель природоохоронних територій; термінологічний підхід – для уточнення понятійного апарату. Застосування методів аналогії та моделювання дало змогу розвинути пропозиції з удосконалення ефективності використання земельно-ресурсного потенціалу природоохоронних територій. Для наочного відображення результатів дослідження застосовані табличні, графічні та картографічні методи.

Інформаційною базою дослідження слугували законодавчі й нормативні акти Верховної Ради України, Укази і розпорядження Президента України, Постанови Кабінету Міністрів України, законодавчі й нормативні документи ЄС, офіційні дані Державної служби статистики України, Міністерства екології та природних ресурсів України, Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру, звітності регіональних управлінь Держгеокадастру, управлінь екології та природних ресурсів обласних державних адміністрацій, наукова література, результати власних досліджень автора.

Структура та обсяг роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг роботи становить 167 сторінок комп'ютерного тексту, з яких основного тексту – 151 сторінка. Робота містить 23 рисунки, 11 таблиць та 4 додатки. Список використаних джерел налічує 143 найменування.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНИХ ЗАСАД ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬНО-РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПРИРОДООХОРОННИХ ТЕРИТОРІЙ

1.1. Сутнісні особливості та підходи до класифікації природоохоронних територій

Безпрецедентно високі темпи розвитку світової економіки і глобальної трансформації середовища у XX ст. радикально змінили світ за декілька останніх десятиліть: з 1960 по 2000 роки населення світу подвоїлось, з 3 до 6 млрд. людей, а в 2017 році населення світу складало 7,4 млрд [50]. Просторовий розвиток та посилення глобалізаційних викликів збільшують об'єм споживання людством природних ресурсів: енергетичних, водних, лісових, земельних, біологічних, внаслідок чого збільшується антропогенний пресинг на компоненти біосфери, що супроводжується і істотним підвищенням рівня промислових відходів.

Нищівна експлуатація природних ресурсів, накопичення відходів споживання і виробництва та пов'язана з цим деградація природного середовища - усе це стає реальним чинником стримування соціально-економічного розвитку і зростання [109]. Вихід з цієї ситуації можливий лише за тих умов, якщо соціальний і економічний розвиток буде збалансований з відтворювальними можливостями та асиміляційним потенціалом довкілля. Тому, все більшої уваги науковою спільнотою приділяється питанням охорони та раціонального природокористування, функціонування природоохоронних територій і збереження ландшафтного та екологічного біорізноманіття. Збереження біорізноманіття – різноманіття рослинного і тваринного світу, ландшафтів та екосистем, що є однією із ключових складових стратегії сталого розвитку, екологічної політики країн світових лідерів та ЄС.

Основним способом збереження природного каркасу, відтворення життєвого середовища, біологічного різноманіття нашої планети є система природоохоронних територій і об'єктів. Природоохоронні території покликані сприяти збереженню природного різноманіття, забезпечувати екологічну безпеку і сталий розвиток суспільства. Разом з тим, створення і функціонування природоохоронних територій на благо природи і людини може вводитись в суперечність з потребами в господарському освоєнні природного середовища для задоволення економічних та інших інтересів суспільства, або окремих його груп.

Для розуміння сутності та визначення підходів до класифікації природоохоронних територій зупинимось на деяких історичних аспектах організації системи природоохоронних територій і об'єктів. Тож, збереження окремих ділянок і об'єктів природи розпочалось ще з первіснообщинного ладу. Практика організації і збереження перших природоохоронних територій (вилучення із традиційного природокористування окремих природних об'єктів, територій і встановлення особливого режиму охорони) нараховує декілька тисячоліть. Передумови створення таких об'єктів у давнину – духовні і прагматичні [62, с. 64].

Духовні передумови пов'язані із релігійними віруваннями наших предків. Так, існували охоронні території - різного роду «культові заповідники», «шаманські місця», «священні місця», культові гаї тощо, що зберігалися на основі релігійних причин. Такі гаї і окремі дерева існували у кельтів, германців, скандинавів, слов'ян. Дещо пізніше з'явилася ще одна категорія заповідних місць - дерева і гаї, що ростуть в місцях поховання предків.

У зв'язку з цим слід відзначити, що, по-перше, в різних місцях різні етноси прийшли до одного – виділення окремих ділянок, об'єктів природи, які відрізняються своєю мальовничістю, специфікою сприйняття, особливими властивостями, які вважаються священними – і їх заповідання. По-друге, заповідний режим таких місць дотримувався місцевим населенням

дуже строго: система моральних заборон, що накладаються в даному випадку релігією, виявлялася у більшості випадків ефективнішою, ніж природоохоронні обмеження, що встановлюються державою.

Постійне спілкування з природою і залежність від неї, на ранніх стадіях розвитку суспільства, формували відповідні погляди на значення природи в житті людини. Прагматичні передумови також були відомі з давніх часів. Так, виснаження будь-якого природного ресурсу, який відігравав важливу роль на даному етапі, примушувало вживати заходи з його збереження. Оскільки, провідною галуззю первісного господарства було полювання, то від його успіху залежало життя, як правило, усієї общини. Тому, скорочення чисельності основної здобичі примушувало розширювати межі мисливського району, а потім оголошувати окремі урочища, що зберігають маткове поголів'я, заповідними (на полювання в них накладалася заборона). Звичаї цих дуже давніх часів зберігалися і пізніше у багатьох мисливських племен, проявляючись в існуванні священних, закритих для полювання угіддях, в розподілі мисливських ділянок, права спільноти на здобич, в охороні тварин [142, с. 85].

Виділення природних територій, що охороняються досить широко було розвинене і в рабовласницькому суспільстві, як за релігійними мотивами так і в інтересах монополізації та продовжене в середні віки, головним чином, для збереження запасів мисливських тварин. Це були імператорські, царські, ханські, князівські і інші угіддя, де здобич, наприклад, «королівського оленя» каралася смертю. Правителі Індії, Китаю оголошували заповідними місця з багатою фауною, на яких вони полювали для власного задоволення.

Природоохоронні території раннього середньовіччя в основному носили характер закритих мисливських угідь. В країнах Центральної Європи для охорони таких угідь заборонялась вирубка лісу. В феодальний період стали з'являтися заповідники, які за своїм значенням стали близькими сучасному визначенню даного терміну.

Мешканці швейцарського кантону Гларус у 1548 р. оголосили заповідною – «вільною зоною» - масив Кернфа, що біля Швендена на яких охоронялись ліси і виходи гірських порід. Даний заповідник зберігся до наших часів. У XVIII ст. у різних країнах крупні землевласники створювали мисливські заказники, які охороняли не лише місцеву фауну, але і інтродукованих тварин, що завезені були для задоволення мисливських пристрастей господарів.

У нашій країні перші спроби спрямованого регулювання природокористування відносяться приблизно до XI століття. За часів правління князів Всеволода і Володимира Мономаха на заході від «Красного Двора» (Київ), знаходилось невелике поселення зі значними лісовими масивами, яке називалось «звіринцем», що служило для полювання на диких звірів. За звіринцем і Красним Двором південніше знаходилось заповідне урочище Соколинний Ріг, яке також належало князям. Своєрідними заповідниками у XIV-XVIII ст. слугували засічні прикордонні ліси, які строго охоронялись і в них заборонялась будь-яка діяльність.

Перші наукові підходи до організації природоохоронних територій відносяться до XIX ст., і викликані двома головними причинами. Перша з них пов'язана з загостренням природоохоронних проблем внаслідок промислової революції, зменшенням площі лісів і збільшенням сільськогосподарських земель, зникненням низки видів тварин і рослин. Друга причина пов'язана з розвитком наукової думки в середині XIX ст. В цей час набули широку розповсюдженість роботи Ж.Б. Ламарка, Ч. Лайеля, Д. Марша [87], в яких торкалися і природоохоронні проблеми. Тож, у XIX ст. в зв'язку з розвитком промисловості і швидкою зміною первісної природи приходить усвідомлення суспільством необхідності охорони найбільш цікавих і цінних природних ділянок, які ще не задіяні господарською діяльністю людини. Одним із шляхів їх вирішення бачилась можливість створення природоохоронних територій. Так, у 1832 році сенат США оголосив державною власністю ділянку гарячих джерел штату Арканзас,

організувавши тут заповідник «Хот-Спрингс», в подальшому перетворений в національний парк. Офіційна ж дата народження державних природоохоронних територій вважається 1872 рік, коли в США був створений Йеллоустонський національний парк. Ідея розвитку національних парків отримала і в інших країнах, де їх кількість постійно зростала. В цей же період і сформувались основні концептуальні підходи до створення природоохоронних територій, що існують і нині, серед яких слід виділити: утилітарний, духовний і науковий [7, с. 145].

Утилітарний підхід ґрунтується на висновку, що природа для людини має в основному економічне та ресурсне значення, а її компоненти можуть бути розділені на «корисні» і «шкідливі»; перші треба підтримувати, оптимізувати, а другі - змінювати, у разі потреби - знищувати. Прибічники такого підходу вважали, що природа повинна підкорятися управлінню з боку людини, її потрібно обробляти, покращувати, підкорювати тощо.

Духовний підхід до створення природоохоронних територій заснований на моральних, етичних, естетичних аспектах відношення до природи. Прибічники даного підходу І. П. Бородін [12], А. П. Семенов-Тянь-Шанський [165] вважали, що культивування любові до природи одночасно сприяє вихованню духовності, моральності, почуття патріотизму. Збереження природи прищеплює повагу до усього живого, любов до краси. Природна гармонія повинна служити еталоном для людства, а охороняти її - наш моральний обов'язок [183, с. 96].

Науковий підхід, поряд з утилітарним і естетико-етичним до охорони і створення природоохоронних територій, виник у другій половині XIX ст., на основі виникнення наукових поглядів щодо необхідності комплексного вивчення природи і впливу на неї людської діяльності. Основоположники такого підходу В.В. Докучаєв [37], Г.Н. Висоцький [155] бачили в первозданній природі зразок гармонії, доцільності, продуктивності, яким необхідно слідувати при господарській діяльності. Таким чином, щоб надати природокористуванню стійку наукову основу необхідно мати зразки дикої

природи в якості еталонів та порівнювати із землями, які знаходяться в господарському використанні з метою вивчення їх законів будови і розвитку. Саме на основі цих уявлень про заповідання первозданих ділянок природи, принципу невтручання в «лабораторію природи», про природні еталони, які приймаються за точки відліку при господарських перетвореннях і виникла вітчизняна система заповідників. Подібний образ думок в основному переважає серед учених-дослідників природи.

Отже, розвиток економіки, будівництва, зростання і посилення урбанізаційних процесів, розширення господарської та рекреаційної діяльності в природних ландшафтах, - все це спонукає до необхідності охорони і збереження середовищестабілізуючих, оздоровчих, захисних властивостей природи, консервації для нинішнього та майбутніх поколінь ділянок первісної і малозміненої природи, багатства і різноманітності флори і фауни, унікальних і привабливих природних утворень, які складають загальнонаціональне і народне надбання. Дана задача може бути вирішена лише шляхом створення і організації природоохоронних територій. Необхідність створення природоохоронних територій продиктована ще й тим, що антропогенна діяльність на сучасному етапі є головним фактором, який визначає більшу частину протікаючих в екосистемах процесів. Важливу роль при цьому відводиться природоохоронним територіям, які підтримують екологічну рівновагу, складають ядро природно-екологічного каркасу, і в той же час, становляться об'єктами господарської діяльності. Як правило, природоохоронні території, в різній мірі вилучені із господарської діяльності традиційно розглядаються в якості об'єктів, що перешкоджають економічному розвитку регіону.

В той же час, природоохоронні території сприяють збереженню біорізноманіття і виконують свої функції в забезпеченні сталого розвитку як на глобальному так і на регіональному рівнях. На думку Н.Ф. Реймерса [144, с. 92] природоохоронні території «... тільки по своїй формі виглядають як «пасивна» охорона природи. Насправді вони виступають, як регулятори

екологічної рівноваги – найефективнішою формою природокористування. Природні охоронні території необхідно розглядати як єдину систему, а вірніше, як регуляторну підсистему в загальній тканині еко-, агро і урбосистем» [129].

Так, природоохоронна територія – територія, яка охороняється через своє екологічне, історико-культурне або подібне значення. Існує значна кількість таких територій, рівень захисту яких відрізняється та залежить від статусу, встановленими законами і міжнародними договорами [85]. Природоохоронна територія, як визначається Міжнародним союзом охорони природи (МСОП) - територія або акваторія призначена для захисту і підтримки біологічного різноманіття та природних і пов'язаних з ними культурних ресурсів, захист яких встановлюється законом або іншими засобами [54]. Згідно з Конвенцією про біорізноманіття, природоохоронна територія означає географічно означену територію, яка виділяється, регулюється та використовується для конкретних природоохоронних цілей [110].

Загалом, природоохоронні території призначені для збереження типових і унікальних природних комплексів та ландшафтів, біологічного різноманіття, охорони об'єктів природного і культурного надбання. Повністю або частково виведені із господарського обігу ці території мають особливий режим охорони, який залежить від категорії, і є важливим стабілізуючим механізмом біосфери: підтримують екологічну стабільність території, яка суттєво змінена господарською діяльністю; перешкоджають посиленню негативних процесів, що призводять до деградації біосфери; сприяють забезпеченню екосистемних послуг; грають важливу роль в стабілізації клімату, пом'якшенні процесів його змін; являються біологічними резерватами, в яких зберігаються унікальні і типові природні комплекси, відтворюються об'єкти тваринного і рослинного світу, в тому числі, які знаходяться під загрозою зникнення і є цінними ресурсами. Одночасно природоохоронні території виконують важливі наукові і

соціально-культурні функції, являючись полігонами для вивчення природних екосистем і процесів, які в них проходять, а також сприяють екологічному вихованню, освітній і просвітній діяльності населення, володіють значними рекреаційними ресурсами і туристичним потенціалом. Основною особливістю розвитку природоохоронних територій на сучасному етапі є перехід від локального характеру впливу на природу до глобального. Тому, в умовах нарощення кризових процесів підвищується роль міжнародних і національних дій в природоохоронній справі.

Крім того, слід зазначити, що Комісія по національним паркам і охоронним територіям (CNPPA) у складі (МСОП), протягом декількох десятиліть спрямовує значні зусилля для розробки основних принципів з класифікації природоохоронних територій в різних регіонах світу. Основною метою таких дій є [85]:

- Зосередження уваги керівництва різних країн до важливості природоохоронних територій;
- Розвиток в окремих країнах власних систем природоохоронних територій у відповідності з національними і місцевими умовами;
- Необхідність зменшення непорозумінь, які виникають в результаті застосування різних термінів до трактування різних категорій природоохоронних територій;
- Розробка міжнародних стандартів для полегшення визначення різних категорій охоронних районів в різних регіонах і країнах, а також досягнення узгодженості між ними;
- Визначення розумних норм для збору, обробітку і розповсюдження основних даних різних категорій охоронних територій;
- Поліпшення загальної комунікації і взаєморозуміння між різними установами, організаціями, які приймають участь в діяльності природоохоронних територій.

Міжнародним союзом охорони природи [85], який об'єднує 89 держав, зазначається, що природоохоронні території спрямовані на збереження природи і надання послуг (постачання продуктами споживання, чистою питною водою, захист від наслідків стихійних лих, пом'якшення змін клімату, тощо). Навпаки, скорочення видового біорізноманіття, зміна клімату, несприятливі екологічні явища та процеси здатні впливати на добробут населення, доступність умов для життєдіяльності, що, в свою чергу, призводить до втрат природного капіталу і екологічної стійкості від планетарного до місцевого масштабів. У міжнародній класифікації МСОП, яка відрізняється від вітчизняної, на основі головних виконуваних природоохоронними територіями функцій і пріоритетів виділено шість основних категорій і дві підкатегорії ПОТ (рис. 1.1):

IA – строго охоронний природний резерват (територія, яка охороняється для збереження екосистем та використовується, головним чином, в інтересах наукового вивчення);

IB – ділянки дикої природи (територія, яка охороняється з метою захисту дикої природи);

II – національні парки (територія, яка охороняється з метою збереження екосистем і забезпечення відпочинку населення);

III – пам'ятки природи (територія, яка охороняється, головним чином, з метою збереження окремих унікальних природних об'єктів);

IV – заказник (територія, яка охороняється з метою збереження об'єктів природи часто з навмисним втручанням в екосистему);

V – охоронні ландшафти і морські акваторії (території, що охороняються з метою збереження ландшафтів/морських акваторій і забезпечення рекреації; набули особливе значення в результаті взаємодії людини і природи);

VI – охоронні території сталого природокористування (території, які включають переважно незмінені природні системи, які охороняються з метою забезпечення довготривалого збереження і підтримання біорізноманіття при забезпеченні стійкого потоку товарів і послуг для місцевого населення) [85].

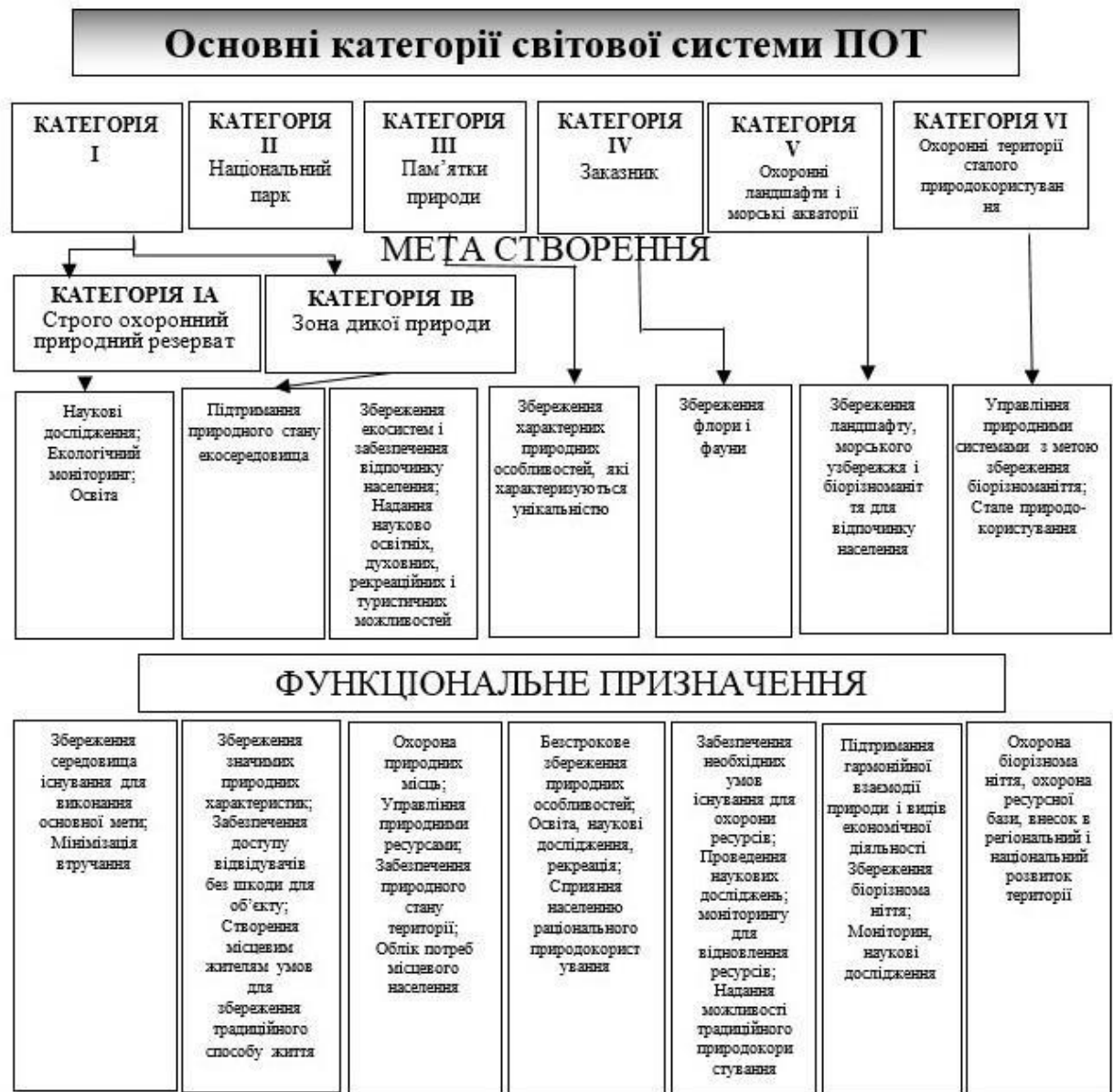

Рис. 1.1. Основні категорії світової системи природоохоронних територій

Джерело: узагальнено автором за даними [85].

Міжнародний облік природоохоронних територій має специфічні особливості, що пояснюються наявністю міжнародних договорів, історичними особливостями, передумовами і умовами формування мережі природоохоронних територій в кожній країні, різноманітністю функціональних задач ПОТ, національними традиціями та рядом інших чинників.

Тож, у світовій практиці функції природоохоронних територій виходять за межі виключно збереження біорізноманіття. Задачі різних

категорій природоохоронних територій складаються з: збереження культурних і духовних цінностей (категорії 1A, 1B, III, V); екотуризму і рекреації (категорії II, V, VI, в меншій ступені 1B, IV); забезпеченні місцевого населення соціальними і економічними вигодами (категорії II, V, VI). Таким чином, ПОТ з однієї сторони є природними об'єктами, що мають набір визначених екологічних характеристик, а з іншої – господарськими суб'єктами і їх діяльність обумовлюється не лише соціально-економічними, але й екологічними параметрами.

Згідно даних Міжнародного союзу охорони природи у 2014 році в світі налічувалось 209429 охоронних об'єктів загальною площею близько 32,9млн.км² (14% території земної кулі і 3,41% Світового океану). З 1962 року кількість природоохоронних територій зросла майже в 23 рази, а їх площа – в 13 раз (рис. 1.2).

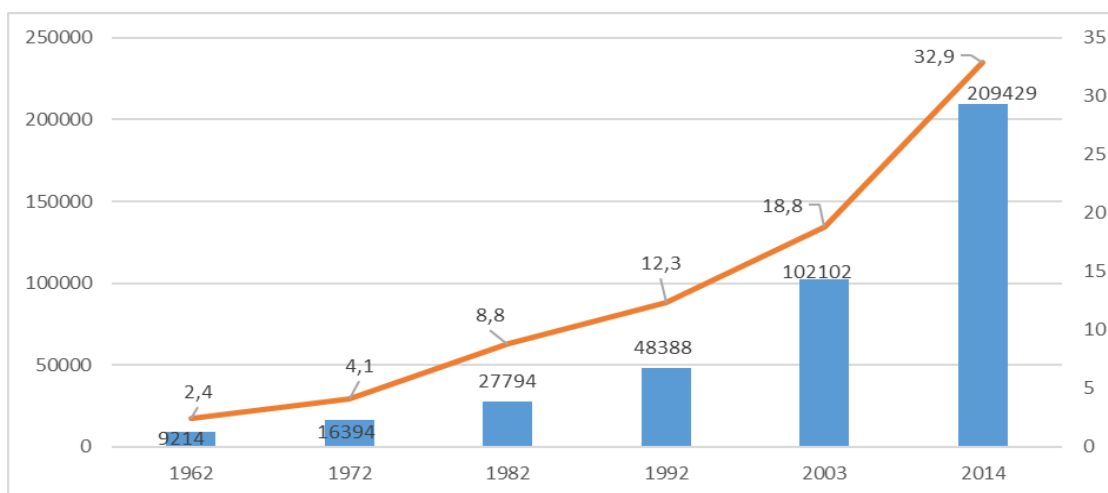

Рис. 1.2. Динаміка природоохоронних територій світу (за матеріалами UNEP-WCMC, 2014)

Джерело: сформовано автором за даними [190; 195].

В той же час, спостерігається значна нерівномірність щодо розподілу природоохоронних територій різних категорій за регіонами світу. Так, розподіл природоохоронних територій і їх частка в земельному фонді визначаються багатьма факторами, серед яких домінуюче місце мають розміри та природні умови континентів, ступінь їх антропогенної освоєності, традиції

заповідної справи, природоохоронна культура держав і населення, рівень соціально-економічного розвитку країни, особливості державної екологічної політики та ін. [151, с. 215]. Крім того, порівнюючи суходіл і морські акваторії, то більшою захищеністю характеризується суходіл ніж морські акваторії (за виключенням Океанії) (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

**Відсоток захищеності території за регіонами Землі
(за матеріалами UNEP-WCMC, 2014)**

Регіон	Відсоток захищеності території	
	Суша	Морські акваторії
Африка	14,7	2,4
Азія	12,4	4,5
Карибський басейн	14,6	1,2
Центральна Америка	28,2	2,1
Європа	15,6	3,9
Близький схід	15,2	1,0
Північна Америка	14,4	6,9
Океанія	14,2	15,6
Південна Америка	25,0	3,9
Південний океан (в т.ч. Антарктида)	0,04	8,4
Південний океан (без Антарктиди)	18,6	17,7

Джерело: сформовано автором за даними [129].

Україна володіє величезними, унікальними, різноманітними та привабливими природними ресурсами та умовами: водні ресурси, лісові ресурси, земельні ресурси, кліматичні умови, ландшафтне та біологічне різноманіття, які дозволяють забезпечити збалансований розвиток. Дані ресурси є ключовими в диверсифікації економіки країни, їх раціональне використання сприяє нарощенню природного капіталу та соціально-економічного потенціалу території. Протягом тривалого часу природно-ресурсний потенціал країни використовувався неефективно та нераціонально, і як наслідок – виснажені та деградовані ресурси (земельні, лісові, водні) стан яких потребує негайного втручання, зокрема збереження, дбайливого ставлення та ощадливого використання і відновлення. Тому, відповідною реакцією на тотальне використання природних ресурсів країни є розвиток існуючої мережі природоохоронних територій і створення нових територій,

які повинні виконувати роль екологічного каркасу, а окремі з них, формувати своєрідні центри, що дозволяють зберігати в природному стані найбільш цінні природні комплекси, а також сприяти успішному відновленню екосистем.

Слід акцентувати увагу на тому, що термін природоохоронні території з наукової точки зору є досить поширеним, але його закріплення в законодавчих нормах України ще не відбулося. Згідно із чинним законодавством України широко застосовується термін *«природні території та об'єкти, що підлягають особливій охороні»*. Так, відповідно до статті 60 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» [129] природні території та об'єкти, що підлягають особливій охороні, утворюють єдину територіальну систему і включають території та об'єкти природно-заповідного фонду, курортні та лікувально-оздоровчі, рекреаційні, водозахисні, пожезахисні та інші типи територій та об'єктів, що визначаються законодавством. Як правило, до системи територій та об'єктів особливої державної охорони включаються території (акваторії), на яких збереглися майже незмінені чи частково змінені природні ландшафти [181]. Вони охороняються як національне надбання і одночасно як складова світової системи природних територій та об'єктів, що перебувають під особливою охороною [134].

На нашу думку, термін *«природоохоронні території»* слід ототожнювати з терміном *«природні території та об'єкти, що підлягають особливій охороні»*. Тому, до природоохоронних територій слід віднести природні території (акваторії), які виділені з метою охорони навколишнього природного середовища, для яких чітко визначені, регламентовані форми та способи використання природних ресурсів і ведення господарської діяльності. Таким чином, природоохоронні території включають як природні території та об'єкти, що підлягають особливій охороні, так і різного роду охоронні, захисні, буферні та інші зони, території міських лісів, приміських зелених зон, правовий режим яких закріплений у земельному, водному,

лісовому, містобудівному законодавстві. При цьому стверджуємо, природоохоронні території повинні вписуватись в систему раціонального природокористування і взаємодіяти не лише між собою, але і з експлуатованими територіями, в сукупності виконуючи середовищестабілізуючі, захисні, ресурсозберігаючі та інші функції, що являють собою єдину функціональну систему. Класифікаційні особливості та складові частини природоохоронних територій наведені в таблиці 1.2.

Центральну ланку – ядро природоохоронних територій складають території та об'єкти природно-заповідного фонду. Сучасна класифікація категорій природно-заповідного фонду затверджена у 1992 році Законом України «Про природно-заповідний фонд України» [134] і без змін збережена до даного часу. Вона включає 11 категорій: природні заповідники, національні природні парки, біосферні заповідники, заказники, заповідні урочища, пам'ятки природи, регіональні ландшафтні парки, дендропарки, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва, ботанічні сади і зоопарки.

Деякі підходи до визначення поняття «природно-заповідний фонд» наведено в Додатку А. Природно-заповідний фонд, згідно до вітчизняного законодавства, становлять ділянки суші і водного простору, природні комплекси та об'єкти, які мають особливу природоохоронну, наукову, естетичну рекреаційну та іншу цінність і виділені з метою збереження природної різноманітності ландшафтів, генофонду тваринного і рослинного світу, підтримання загального екологічного балансу та забезпечення фонового моніторингу навколишнього природного середовища [110].

На основі узагальнення численних наукових джерел нами встановлено, що об'єкти природно-заповідного фонду, впливають на життєдіяльність населення, підвищують його зацікавленість у функціонуванні певного природно-заповідного об'єкта, і таким чином сприяють вирішенню еколого-економічних та соціальних задач. Зокрема, екологічна сутність існування природно-заповідного фонду полягає у збереженні й відновленні природних ресурсів, регулюванні клімату, збереженні генофонду тощо.

Таблиця 1.2

Структура природоохоронних територій

Об'єкти	Складові
Території та об'єкти природно-заповідного фонду	- Природні території та об'єкти - природні заповідники, біосферні заповідники, національні природні парки, регіональні ландшафтні парки, заказники, пам'ятки природи, заповідні урочища; - Штучно створені об'єкти - ботанічні сади, дендрологічні парки, зоологічні парки, пам'ятки природи, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва.
Курортні та лікувально-оздоровчі території	- Курорти – освоєні природні території, що мають лікувальні ресурси і використовуються з метою лікування, медичної реабілітації, профілактики захворювань, а також для рекреації; - Лікувально-оздоровчі місцевості - природні території, що мають природні лікувальні ресурси (мінеральні та термальні води, лікувальні грязі, озокерит, ропу лиманів та озер, кліматичні та інші природні умови) сприятливі для лікування, медичної реабілітації та профілактики захворювань
Рекреаційні зони	Ділянки, зайняті територіями будинків відпочинку, пансіонатів, об'єктів фізичної культури та спорту, кемпінгів, яхт-клубів, туристичних баз, стаціонарних і наметових туристично-оздоровчих таборів, будинків рибалок і мисливців, дитячих туристичних станцій, парків, зелених зон навколо міст та інших населених пунктів і зелених насаджень міст, навчально-туристичних та екологічних стежок, маркованих трас, дитячих і спортивних таборів, інших аналогічних об'єктів, а також земельні ділянки, надані для дачного будівництва і спорудження інших об'єктів стаціонарної рекреації
Водоохоронні зони	- Водоохоронні зони (заплава річки, перша надзаплавна тераса, бровки і круті схили берегів, прилеглі балки та яри); - Прибережні захисні смуги вздовж річок, вздовж морів, навколо морських заток, лиманів, озер, водосховищ та інших водойм; - Смуги відведення для потреб експлуатації та захисту від забруднення, пошкодження і руйнування магістральних, міжгосподарських та інших каналів на зрошувальних і осушувальних системах, гідротехнічних та гідрометричних споруд, а також водойм і гребель на річках
Водно-болотні угіддя	- Райони боліт, торф'яних угідь або водойм – природних чи штучних, стоячих чи проточних, прісних чи солоних, включаючи акваторії глибиною до 6 м при відливі; - Цінні природні комплекси боліт, заплавлених лук і лісів, а також водних об'єктів, у тому числі морських акваторій, що знаходяться у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду, земель водного та лісового фонду України

Продовж. табл. 1.2

Елементи екологічної мережі	• Території та об'єкти природно-заповідного фонду міжнародного, загальнодержавного та місцевого значення; • Землі водного фонду, водно-болотні угіддя, водоохоронні зони; • Землі лісового фонду, полезахисні лісові смуги й інші захисні насадження, які не віднесені до земель лісового фонду; • Території з особливо цінними в екологічному відношенні природними комплексами, на яких зростають рослинні угруповання, занесені до Зеленої книги України, рідкісні види тваринного і рослинного світу, занесені до Червоної книги України, та відповідних міжнародних «червоних переліків», ділянки степової рослинності, кам'яні розсипи, піски, солончаки тощо; • Землі рекреаційного та оздоровчого призначення з їх природними ресурсами, які використовуються для організації масового відпочинку населення і туризму та проведення спортивних заходів; • Частково землі сільськогосподарського призначення екстенсивного використання - пасовища, луки, сіножаті тощо; • Радіоактивно забруднені землі, які не використовуються, але підлягають охороні за окремим спеціальним статусом
Природоохоронні та особливо захисні лісові території	• Ліси природоохоронного, наукового, історико-культурного призначення: розташовані в межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду; розташовані в межах історико-культурних об'єктів та їх охоронних зон; наукового призначення, включаючи генетичні резервати; • Рекреаційно-оздоровчі ліси: в межах міст та інших населених пунктів; в межах округів санітарної охорони лікувально-оздоровчих територій і курортів; в межах поясів зон санітарної охорони водних об'єктів; в лісах зелених зон навколо населених пунктів; поза межами лісів зелених зон; • Захисні ліси: лісові насадження лінійного типу; протиерозійні ліси; лісові ділянки, що прилягають до смуг відведення залізниць, автомобільних доріг державного значення; лісові ділянки вздовж берегів річок, навколо озер, водоймищ та інших водних об'єктів; • Байрачні ліси та інші захисні лісові ділянки
Смарагдова мережа	Налічує в Україні 271 природоохоронний об'єкт в межах водно-болотних угідь, гірл річок, урочищ, об'єктів природно-заповідного фонду. У перспективі Смарагдова мережа передбачається як повний екологічний каркас Європи, який зберігає всі біологічні і ландшафтні різноманіття і здатний підтримувати екологічні функції і екосистемні послуги.
Історико-культурні об'єкти	Пам'ятки культурної спадщини, їх комплекси (ансамблі), історико-культурні заповідники, історико-культурні заповідні території, охоронювані археологічні території, музеї просто неба, меморіальні музеї-садиби
Інші території	Рідкісні та зникаючі типові рослинні угруповання, занесені до Зеленої книги України, приватні природоохоронні території

Джерело: узагальнено автором за даними [33; 45; 51; 73; 108- 111; 134; 150; 156-158; 171].

Тому Л. Каспревич [71], Ю. Шеляг-Сосонко [181-182], Д. Стеценко, І. Міщук [90], Ф. Гамора [50], А. Якимчук [188], Н. Зіновчук [55], О. Фурдичко [171] та інші вчені відмічають, що: «соціально-економічна сутність ПЗФ проявляється через певні організаційні функції, отриманні додаткових матеріальних вигод, що підтверджується у працях» [4-6; 23-25; 31; 44; 46-47; 52; 69; 101; 151].

Розвиток мережі територій та об'єктів природно-заповідного фонду є одним із основних пріоритетів екологічної політики України, про що свідчать Закон України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року» від 21.12.2010 №2818-VI [127], Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2020 року, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 06.08.2014 № 385 [119], Указ Президента України від 21.10.2017 №381 «Про додаткові заходи щодо розвитку лісового господарства, раціонального природокористування та збереження об'єктів природно-заповідного фонду» та інші нормативні документи [114].

Виходячи із основних положень законодавства України, природно-заповідний фонд охороняється як національне надбання, відносно якого встановлюється особливий режим охорони, відтворення і використання. Україна розглядає цей фонд як складову частину системи природних територій і об'єктів, які знаходяться під особливою охороною. Створення територій та об'єктів ПЗФ загальнодержавного значення оголошується Указом Президента України. Їх утримання здійснюється за рахунок Державного бюджету України.

Для управління територіями та об'єктами ПЗФ утворюються спеціальні адміністрації. Установи ПЗФ підпорядковані шістьом міністерствам та відомствам (Міністерству екології та природних ресурсів – 45; Держлісагенству – 11; Міністерству освіти і науки – 2; Державному управлінню справами – 5; Національній академії наук України – 5; Національній академії аграрних наук – 2; 4 перебувають у складі АР Крим).

Найбільш високий статус мають заповідники і національні парки. Саме у складі об'єктів природно-заповідного фонду країни близько 46% загальної площі припадає на дані об'єкти природно-заповідного фонду. Тому більш детальніше зупинимось на них, як об'єктах природно-заповідного фонду. Власне, заповідники – найбільш жорстка за природоохоронними обмеженнями організаційна форма охорони природних територій. У відповідності до класифікації МСОП заповідники відносяться до першої категорії природоохоронних територій, для яких передбачений найбільш повний і строгий режим охорони природи.

ЗУ «Про природно-заповідний фонд України» [134] дає визначення природного та біосферного заповіднику. Так, природні заповідники – природоохоронні, науково-дослідні установи загальнодержавного значення, що створюються з метою збереження у природному стані типових або унікальних для даної ландшафтної зони природних комплексів з усією сукупністю їх компонентів, підтримання природних спонтанних процесів і явищ, вивчення природних процесів і явищ, що відбуваються в них, розробки наукових засад охорони навколишнього природного середовища, ефективного використання природних ресурсів та екологічної безпеки. Біосферні заповідники є природоохоронними, науково-дослідними установами загальнодержавного значення, що утворюються з метою збереження у природному стані найбільш типових природних комплексів біосфери, здійснення фонового екологічного моніторингу, вивчення навколишнього природного середовища, його змін під дією антропогенних факторів. Біосферні заповідники включаються в установленому порядку до Всесвітньої мережі біосферних резерватів у рамках програми ЮНЕСКО «Людина і біосфера» та набувають міжнародного статусу [134].

На думку Dyer M., Holland M. [151, с. 322], існуючу концепцію біосферних заповідників необхідно переглянути, оскільки існуюча система біосферних заповідників створених для вирішення обмеженого кола задач – збереження біорізноманіття, охорони вод і тваринного світу, може бути

використана для вирішення комплексних глобальних проблем. Нова концепція біосферних заповідників повинна будуватись, насамперед, з метою отримання наукової інформації по одній із основних екологічних проблем сучасності - часової і просторової мінливості екосистем.

Саме заповідники є символом територіальної охорони природи і власне їх, в першу чергу, мають на увазі, коли, в загальному, йде мова про природоохоронні території. Слово «заповідник» (вважається, що дане поняття спочатку застосовувалось до священних лісів, захищених церквою) доволі важко перекладається на інші мови, і в англomовних країнах, їх аналогом служить «строгий резерват» (*strict reserve*). Але дане поняття не вповні передає сутності заповідників, як категорій ООПТ, тому, останнім часом, в міжнародній практиці все частіше використовується термін «*zapovednik*».

Піонером заповідної справи в Україні був Ф.Е. Фальц-Фейн. У 1898 році він виділив ділянку цілинного степу в 500 десятин, вилучивши його із звичайного використання і об'явив під захистом на вічні часи. Власне, історія заповіднику «Асканія-Нова» відображає основні етапи розвитку заповідної справи країни.

Основи сучасної концепції заповідників закладені в кінці XIX - на початку XX ст., в роботах В.В. Докучаєва [37], І.П. Бородіна [12], Г.Ф. Морозова [90], Г.А. Кожевникова [100], В.П. Семенова–Тянь-Шанського [165] та ін. На їх думку, в заповідниках повинні досліджувати природу в повній недоторканості, для вияву її законів, знання яких необхідно для розумного використання природних багатств. Дана ідея є ключовою в історії заповідної справи, але в різний час погляди на виконання завдань заповідників змінювались. Так, задачі, що покладені на заповідники, можуть бути сформульовані наступним чином: підтримання в природному стані охорони природних комплексів і збереження біорізноманіття; проведення екологічного моніторингу; проведення науково-дослідної роботи; співпраця у підготовці наукових кадрів і спеціалістів у галузі охорони природи;

екологічна освіта і просвітницька діяльність; участь в державних екологічних експертизах з проектування будівництва, реконструкції і розширення господарських об'єктів.

Перша задача, яка пов'язана із здійсненням охоронної діяльності заповідників є основною, тому як зазначає В.Є. Борейко [15-16], основна увага повинна і бути сконцентрована на заповідники і приводить основні принципи заповідності, сформовані класиками заповідної справи: 1). Принцип повної недоторканості. Даний принцип є основоположним, оскільки в ньому заключається ідея абсолютної заповідності. 2). Безстрокове функціонування. Принцип був вперше сформульований у 1918 році Д.К. Соловйовим [153]: «заповідником... називається визначена площа, об'явлена недоторканою назавжди». Даний принцип означає не лише неможливість закриття заповідників, відчуження у них частини території, але і заборону на реорганізацію заповідників в нижчі категорії, наприклад в національні парки. 3). Виключне право землекористування. Даний принцип був вперше сформульований Ф.Р. Штильмарком [184], (1995) «Недоторканість природних об'єктів може реально забезпечити лише право землекористування шляхом вилучення території». 4). Проведення довгострокових наукових досліджень. Принцип вперше сформулював Г.А. Кожевніков [100]: «Щоб мати можливість вивчати природу ми повинні старатись зберегти її в первозданній недоторканості у вигляді її найбільш типових формацій... Необхідно надати природу самій собі і спостерігати результат». 5). Захист дикої природи заради неї самої. Класик заповідної справи Г.А. Кожевніков [100] вважав, що заповідність повинна вводитись не лише заради наукових досліджень, але і для захисту самої природи заради неї самої. 6). Відповідальність держави за заповідники і заповідність. Так, основна ідея заповідних ділянок настільки важлива, що державі необхідно піклуватись про її здійснення [100].

На даний час ситуація з заповідниками створилась доволі складною і викликає низку протиріч. Так, деякі вчені вважають, що пропоновані

вітчизняною наукою принципи заповідності не витримали викликам часу і значна кількість заповідників є не «еталонами природи», а «господарствами на природі» [50]. Висувається також думка, що існуюча система заповідників не відповідає сучасним соціально-економічним реаліям і можливостям держави (відповідно до законодавства, заповідники - некомерційні природоохоронні організації, які фінансуються із державного бюджету України).

Прибічники іншої точки зору вважають, що незважаючи на труднощі, необхідно зберегти і розширити мережу заповідників, як унікальних «лабораторій природи», що мають виключне значення для людства, а руйнування, або навіть трансформація існуючої системи заповідників – це злочин перед нинішніми і майбутніми поколіннями. Останні обставини були пов'язані як з деструкцією природи країни, так і із зміною наукових поглядів на охорону природи, в тому числі під впливом ідеології та економічної політики. На наш погляд, ближче до істини остання точка зору, що в цілому не виключає деяких аспектів трансформації заповідної системи. При цьому безумовним пріоритетом повинне бути вивчення та впровадження світових тенденцій в охороні і управлінні природоохоронними територіями, створення умов подальшого розвитку в сучасних умовах.

У процесі розкриття суті національних парків, то їх слід розглядати як особливу форму організації природоохоронних територій, де суміщаються задачі збереження природних і історико-культурних об'єктів з організацією активного пізнавального відпочинку. Все світове різноманіття національних парків в принципі відповідає єдиному міжнародному стандарту, закріпленому в рішенні X сесії Генеральної асамблеї МСОП в 1969 році: національний парк – це відносно значна територія, де: 1) екосистеми в результаті експлуатації і користування людьми суттєво не змінені, геоморфологічні ділянки, види рослин і тварин і місця їх існування являють собою науковий, культурно-освітній і рекреаційний інтерес, ландшафти характеризуються неймовірною красою; 2) компетентними органами влади

прийняті шляхи до попередження, або виключення господарського використання природних ресурсів на всій території і до забезпечення ефективного дотримання правил поведінки; 3) відвідувачі перебувають за спеціальними дозволами для освітньої діяльності і реалізації культурних та рекреаційних потреб [156].

До 2010 року кількість національних парків у світі перевищила 70 тис. (в т.ч. крупні, які мають світове значення), а сумарна площа склала 10% земної суші. Друга всесвітня Конференція про національні парки (ООН, ЮНЕСКО, 1972) суттєво обмежила діяльність людини на території національних парків основними функціями яких були признані туризм, підтримання природних умов і регулювання чисельності тварин.

В сучасній класифікації національних парків існують три типи моделі регіонального розвитку: перший тип - класичний (північноамериканська модель). До даного типу відносяться парки великої площі, значна частина яких знаходиться у їх користуванні, які утворені в місцях з унікальними ландшафтами. Другий тип – європейський. Дана модель включає парки незначної площі, причому, що землі, які відведені національному парку знаходяться у володінні декількох користувачів, а ландшафти на території парку змінені. Третій тип – парк-резерват (африканська модель). Національні парки даного типу займають значні території, на яких мешкають екзотичні тварини і ростуть екзотичні рослини [85].

Вітчизняне законодавство визначає, що національні природні парки, як і природні заповідники мають загальнодержавне значення. Національні природні парки є природоохоронними, рекреаційними, культурно-освітніми, науково-дослідними установами загальнодержавного значення, що створюються з метою збереження, відтворення і ефективного використання природних комплексів та об'єктів, які мають особливу природоохоронну, оздоровчу, історико-культурну, наукову, освітню та естетичну цінність [134]. В цілому, національні парки виконують такі основні задачі: збереження цінних природних комплексів, унікальних і еталонних природних ділянок і

об'єктів; збереження історико-культурних об'єктів; екологічна освітньо-виховна діяльність; створення умов для організованого туризму, відпочинку та інших видів рекреаційної діяльності в природних умовах з додержанням режиму охорони заповідних природних комплексів та об'єктів; розробка, впровадження і проведення наукових досліджень природних комплексів та їх змін в умовах рекреаційного використання, розробка наукових рекомендацій з питань охорони навколишнього природного середовища та ефективного використання природних ресурсів; здійснення екологічного моніторингу; відновлення порушених природних історико-культурних комплексів та об'єктів [134]. До того ж, крім загальних для всіх національних парків задач, кожен із них в силу специфіки свого місцезнаходження, природних умов та історії розвитку території виконує ще і низку додаткових функцій, тобто має свою спеціалізацію. Так, національні парки поблизу крупних міських агломерацій покликані зберегти відносно слабо змінене природне середовище і історико-культурні об'єкти від впливу промисловості, сільського господарства з однієї сторони і від деградації екосистем під впливом масового відпочинку і туризму, - з іншої [62, с. 81]. Інші національні парки мають спеціалізацію від рекреаційного і пізнавального туризму до природоохоронних і переважно екологічних функцій. Основна відмінність національних парків від заповідників – обов'язкове зонування їх території. Слід констатувати увагу на те, що особливістю охорони природних парків є те, що вони, як правило, утворюються без вилучення земель і припинення на них традиційної господарської діяльності. Території природних парків, як правило, розміщуються на землях лісового, земельного, водного фондів (контрольованих спеціально уповноваженими органами), державних, муніципальних органів, господарських суб'єктів. Це передбачає тісне співробітництво адміністрацій парків з місцевими органами влади, природоохоронними та іншими організаціями, уповноваженими здійснювати контроль за станом окремих компонентів природного середовища в межах їх компетенцій.

Статус земель, які зайняті під територіями та об'єктами природно-заповідного фонду визначається Законом «Про природно-заповідний фонд України» [134] та Земельним кодексом України [54]. Відповідно до статей 19 та 43 Земельного кодексу, дані землі віднесено до категорії земель природно-заповідного та іншого природоохоронного призначення. Крім того, слід зазначити, що землі природно-заповідного фонду статтею 150 Земельного Кодексу України віднесено до особливо цінних земель, для яких законодавством передбачений винятковий порядок вилучення з постійного користування для суспільних та інших потреб.

Однією із складових природоохоронних територій є курортні та лікувально-оздоровчі зони. Так, курортними і лікувально-оздоровчими зонами визнаються території, які мають виражені природні лікувальні фактори: мінеральні джерела, кліматичні та інші умови, сприятливі для лікування і оздоровлення людей. Ці території вперше було віднесено до системи таких, що підлягають особливій охороні Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища». Питанням курортних і лікувально-оздоровчих зон присвячена стаття 62 цього Закону, згідно з якою курортними і лікувально-оздоровчими зонами визнаються території, які мають виражені природні лікувальні фактори: мінеральні джерела, кліматичні та інші умови, сприятливі для лікування і оздоровлення людей.

Рекреаційними зонами є ділянки суші і водного простору, призначені для організованого масового відпочинку населення і туризму [142, с. 76]. Рекреація (лат. recreation – відновлення) – поняття, що охоплює всі види відпочинку. Рекреація – одна із форм раціонального використання вільного часу, яка спрямована на відновлення і розвиток фізичних, духовних сил людини, що витрачається в процесі праці. Відповідно до висновків вчених, відпочинок, який проводиться в рекреаційній зоні, збільшує середньорічну продуктивність праці на 0,2-0,5% (залежно від галузі національного господарства). Причому дана закономірність простежується таким чином, що в перший місяць після активного відпочинку продуктивність збільшується на

15-25%, в подальшому вона знижується і через 4-8 місяців сягає колишнього рівня [105, с. 66]. Рекреаційні зони мають важливе містоформуюче значення: навколо них з'являються міста-курорти, курортні агломерації, які сприяють вирішенню різних проблем малих і середніх міст. Прослідковується важливий зв'язок з транспортом, без якого не може бути ефективною курортно-рекреаційна діяльність. Аналізуючи різні підходи до визначення рекреаційних зон, на нашу думку, рекреаційні зони – сукупність закладів санаторно-курортного лікування, відпочинку, туризму (екотуризму) і обслуговуючих підприємств, які призначені для задоволення рекреаційних потреб населення шляхом використання рекреаційних (природних, культурно-історичних, соціально-економічних) ресурсів конкретної території [59, с. 114]. В науковій літературі виділяються галузі рекреаційних зон: лікувально-оздоровчі, оздоровчі, туристичні, тимчасові (уїк-енді), дитячі. Їх структурні ознаки наведені в таблиці 1.2.

Водоохоронними зонами є природоохоронна територія регульованої господарської діяльності, що створюється для підтримання сприятливого режиму водних об'єктів, запобігання їх забрудненню, засміченню і вичерпанню, знищенню навколо водних рослин і тварин, а також для зменшення коливань стоку вздовж річок, морів та навколо озер, водосховищ та інших водойм. У межах водоохоронних зон виділяються прибережні захисні смуги та смуги відведення з особливим режимом їх використання.

Створення окремих елементів природоохоронних територій в Україні зумовлено необхідністю дотримання діючих міжнародних конвенцій і угод, тому, відповідно, і розширюється мережа природоохоронних територій.

У складі природоохоронних територій виділений і такий тип територій, як водно-болотні угіддя. Згідно визначення [73] під водно-болотними угіддями слід розглядати території, де ґрунтові води виходять на поверхню або розміщені недалеко від неї, а також мілководдя, марші, болота, торф'яники. Водно-болотні угіддя грають важливу роль в регулюванні водного режиму і мають пріоритетне значення як місце існування для значної

кількості видів та водоплавних птахів. Дані райони також мають виключне значення як джерела водних і рибних ресурсів (більше 2/3 всього світового вилову риби приурочено до прибережних і внутрішньоконтинентальних водно-болотних угідь). Крім того, вони є стабілізуючим компонентом ландшафту, який впливає на формування водного балансу і клімату території, самоочищуючу здатність природних комплексів, підтримання біологічного і ландшафтного різноманіття. Збереження водно-болотних угідь є важливою умовою підтримання якості життя. Тому вони були виділені в окрему категорію природних об'єктів, які потребують особливої охорони на міжнародному рівні. Для вирішення вищевказаної проблеми був заключений у 1971 р. міжнародний договір – Конвенція про водно-болотні угіддя (Рамсар, Іран). Основою для вибору водно-болотних угідь, які заслуговують міжнародного визнання слугують ряд критеріїв із екології, ботаніки, зоології, лімнології, гідрології. В першу чергу в Рамсарський список включені ті водно-болотні угіддя, які є місцем перебування різноманітних водоплавних птахів у всі сезони року. Так, відповідно до списку критеріїв, водно-болотні угіддя можуть мати міжнародне значення, якщо в ньому регулярно підтримується існування не менше ніж 20000 водоплавних птахів. Другий критерій – підтримання існування значної кількості особин із визначених груп водоплавних птахів, які мають важливе значення для визначення продуктивності або біорізноманіття водно-болотного угіддя. Даний пріоритет пояснюється особливостями екології птахів, які перетинають в часи сезонних міграцій державні кордони і тому віднесені до міжнародних ресурсів [73]. В Рамсарській конвенції під водно-болотними угіддями розуміють райони боліт, торф'яних угідь або водойм – природних чи штучних, стоячих чи проточних, прісних чи солоних, включаючи акваторії глибиною до 6 м при відливі.

В Україні офіційне визначення поняття «водно-болотні угіддя» дається на прикладі водно-болотних угідь міжнародного значення у Постанові КМУ про «Порядок надання водно-болотним угіддям статусу водно-болотних

угідь міжнародного значення», в якій водно-болотні угіддя міжнародного значення визначаються як цінні природні комплекси боліт, заплавних лук і лісів, а також водних об'єктів - природних або штучно створених, постійних чи тимчасових, стоячих або проточних, прісних, солонкуватих чи солоних, у тому числі морських акваторій, що знаходяться у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду, земель водного та лісового фонду України. Україна дотримується вимог Рамсарської конвенції про водно-болотні угіддя, головним чином, як місця перебування водоплавних птахів. Але вказане визначення не є зовсім точним, оскільки воно надто скорочує коло територій, які можуть визначатися як «водно-болотні угіддя». Водно-болотними угіддями фактично є більша частина земель водного фонду України, до яких згідно із Земельним кодексом України (ст. 58) належать землі, зайняті: а) морями, річками, озерами, водосховищами, іншими водними об'єктами, болотами, а також островами; б) прибережними захисними смугами вздовж морів, річок та навколо водойм; в) гідротехнічними, іншими водогосподарськими спорудами та каналами, а також землі, виділені під смуги відведення для них; г) береговими смугами водних шляхів. Водно-болотні угіддя можуть знаходитися також і в межах інших категорій земельного фонду.

Природоохоронні території наявні і у складі національної екологічної мережі, яка перебуває у стадії формування. За визначенням Ю. Шеляг-Сосонко, екомережа – це комплексна багатофункціональна природна система, основними функціями якої є збереження біорізноманіття, стабілізація екологічної рівноваги, підвищення продуктивності ландшафтів, покращання стану довкілля і загалом сталий розвиток держави [182, с. 49]. Загалом концепція єдиної екомережі має універсальний характер, поєднуючи в єдине ціле всі концепції і системи охорони природи, одним із головних, обов'язкових елементів стратегії сталого розвитку [181]. Екологічна мережа - єдина територіальна система, яка утворюється з метою поліпшення умов для формування та відновлення довкілля, підвищення природно-ресурсного

потенціалу території України, збереження ландшафтного та біорізноманіття, місць оселення та зростання цінних видів тваринного і рослинного світу, генетичного фонду, шляхів міграції тварин через поєднання територій та об'єктів природно-заповідного фонду, а також інших територій, які мають особливу цінність для охорони навколишнього природного середовища і відповідно до законів та міжнародних зобов'язань України підлягають особливій охороні [115].

На підставі обґрунтування екологічної безпеки та економічної доцільності до екологічної мережі можна віднести частини земель господарського використання до категорій, що підлягають особливій охороні з відтворенням притаманного їм різноманіття природних ландшафтів. На територіях – складових національної екологічної мережі має бути забезпечено проведення спеціальних заходів, спрямованих на запобігання знищенню чи пошкодженню природних ландшафтів, природних рослинних угруповань, занесених до Зеленої книги України, збереження видів тварин і рослин, занесених до Червоної книги України, поліпшення середовища їх існування, створення належних умов для розмноження раритетної біоти у природних умовах та для розселення [118]. Ключовими територіями в складі екомережі мають стати території та об'єкти, віднесені законодавством України до категорії природних територій та об'єктів особливої державної охорони [115], про які йшлося вище. Саме ці території забезпечують збереження найбільш цінних і типових компонентів ландшафтного та біорізноманіття. Окрім того, встановлена необхідність долучити до складу ключових територій екомережі деякі категорії сільськогосподарських угідь екстенсивного використання (пасовищ, сіножатей, ділянок степової рослинності, кам'яних розсіпів, пісків, солончаків, що мають особливу природну цінність) [95].

Як зазначається [93]: метою формування в Україні складової частини Всеєвропейської екологічної мережі та підтримання життєзабезпечуючих функцій довкілля, створення необхідних умов для реструктуризації та

зниження антропогенного впливу на нього до екологічно допустимого рівня необхідно забезпечити: збільшення площі природно-заповідного фонду шляхом створення нових, у тому числі і транскордонних, та розширення існуючих територій та об'єктів, які б відповідали умовам збереження особливо цінних природних комплексів; збереження природних ландшафтів на ділянках, що мають історико-культурну цінність; включення до програм екологічного оздоровлення басейнів річок Сіверського Донця, Південного Бугу, Західного Бугу, Дністра, Дунаю заходів щодо створення й упорядкування водоохоронних зон і прибережних захисних смуг водних об'єктів, запровадження особливого режиму використання земель на ділянках витoku річок; екологічно доцільне збільшення площі лісів і на їх основі формування єдиної територіальної системи шляхом встановлення спеціального режиму збереження та використання лісових територій, створення захисних лісових насаджень та полезахисних лісових смуг; консервація деградованих і забруднених земель з наступною їх натуралізацією, залуження і заболочення земель; збереження природних ландшафтів на землях промисловості, транспорту, зв'язку, оборони.

У складі природоохоронних територій доцільно виділити природоохоронні та особливо захисні лісові території. Постановою КМУ «Про порядок поділу лісів на категорії та виділення особливо захисних лісових ділянок», визначено, що всі ліси залежно від виконуваних ними функцій поділяються на категорії: ліси природоохоронного, наукового, історико-культурного призначення; рекреаційно-оздоровчі ліси; захисні ліси; експлуатаційні ліси. Українська система поділу лісів на категорії є послідовницею радянського поділу лісів на групи і категорії захисності. Нових підкатегорій лісів не введено, категорії захисності лісів I групи перерозподілено між категоріями лісів природоохоронного, наукового, історико-культурного призначення, рекреаційно-оздоровчими, захисними лісами. В той же час, європейська концепція щодо збереження лісового біорізноманіття полягає в розумінні того, що земельний базис незначний, і

кожна лісова ділянка виконує одночасно декілька екологічних, соціальних та економічних функцій [141]. За даними ФАО [28, с. 137], пріоритетними функціями лісів України є виробництво - 46 %, захист ґрунтів та води – 31%, соціальні послуги - 19%; найнижче значення показника функції збереження різноманіття - 4 %. Така структура пріоритетних функцій лісів свідчить про те, що в Україні завданню забезпечення соціально-екологічних функцій лісів, передусім виділення природоохоронних територій і особливо цінних земель, приділяється недостатньо уваги.

Згідно Закону України «Про приєднання України до Конвенції 1979 року про охорону дикої флори і фауни та природних середовищ існування в Європі» Україна стала Договірною Стороною Конвенції про охорону дикої флори та фауни і природних середовищ існування в Європі, започаткованої в м. Берн (Швейцарія) 19 вересня 1979 року (Бернська конвенція [10]). Ця Конвенція має на меті охорону дикої флори та фауни і їхніх природних середовищ існування (оселищ). Особлива увага приділяється видам, яким загрожує зникнення, та вразливим видам, включаючи мігруючі види. Тому, у складі природоохоронних територій визначені території Смарагдової мережі. Смарагдові об'єкти, це такі території, на яких мешкають види рослин, мешкають або перебувають тимчасово види тварин та знаходяться оселища (біотопи), що охороняються Бернською конвенцією, та відповідають іншим умовам, щоб територія могла отримати статус Смарагдового об'єкта. Тобто це ті види і оселища, які мають дуже високу міжнародну цінність, підтверджену урядами 49 країн та Європейським Союзом, які підписали конвенцію. Так, у світі до Смарагдової мережі (аналог мережі NATURA 2000) входять 3500 об'єктів, з них 271 об'єкт розташований на території України. Смарагдова мережа в Україні на сьогодні охоплює близько 6,2 млн. га (10% площі країни) [150, с. 87].

У складі природоохоронних територій доцільно також визначити об'єкти, що розміщені у складі земель історико-культурного призначення, що згідно до ст. 53 Земельного Кодексу України «до земель історико-

культурного призначення належать землі, на яких розташовані пам'ятки культурної спадщини, їх комплекси (ансамблі), історико-культурні заповідники, історико-культурні заповідні території, охоронювані археологічні території, музеї просто неба, меморіальні музеї-садиби» [85].

Згідно визначення природоохоронних територій до «інші типів територій та об'єктів» сьогодні, зокрема, належать: рідкісні та зникаючі типові рослинні угруповання, занесені до Зеленої книги України, приватні природні парки.

Загалом сучасна вітчизняна класифікація природоохоронних територій дещо відрізняється від класифікації МСОП. Так, ряд категорій природоохоронних територій України, що мають штучне походження (дендрологічні парки, зоопарки, ботанічні сади, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва, тощо) взагалі не враховуються з позицій класифікації МСОП. Звертає на себе увагу відмінність функцій, що реалізуються кожною категорією, де помітне місце, серед цих функцій займають прикладні аспекти використання природоохоронних територій: туризм і рекреація, особливості використання природних ресурсів, особливості природоохоронної діяльності і управління.

Так, Законом України «Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року», Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року, відповідно до міжнародних зобов'язань, взятих Україною в рамках участі в Конвенції про охорону біологічного різноманіття та Конвенції про охорону дикої флори та фауни і природних середовищ існування в Європі, наближення стану довкілля до стандартів Європейського Союзу поставлено завдання у найближчі роки збільшити площу ПЗФ до 10-15 % від площі країни [193].

Наразі у державі немає Стратегії і перспективної Програми розвитку природоохоронних територій, яка б базувалась на сучасних світових тенденціях розвитку. Цей програмний документ мав би увібрати в себе основні принципи і рекомендації Севільської стратегії, Конвенції про

біорізноманіття, Плану дій п'ятого Всесвітнього конгресу природоохоронних територій, який відбувся у м. Дурбан (Південно-Африканська Республіка) та прогресивні напрацювання вітчизняної школи заповідної справи.

Так, Дурбанський конгрес запропонував принципово нову парадигму природоохоронних територій. В її основі лежить уявлення про ПОТ, як про джерела різнобічних послуг за межами власних кордонів. ПОТ мають перестати відчувати себе як ізольовані від зовнішнього світу острівці екологічного благополуччя, як «речі в собі». Вони повинні трансформуватись в суспільній свідомості в «речі для нас», як об'єкти, що виконують найважливіші і в принципі нічим не замінні функції, пов'язані із забезпеченням суспільства дефіцитними благами природного походження [53]. На Конгресі більш як 3000 спеціалістів у таких фундаментальних сферах людської діяльності, як наука, культура, політика, управління і бізнес визнали, що ПОТ – це не тільки і, навіть, не стільки важливий компонент у структурі земельних категорій планети, а й останній шанс порятунку людства як біологічного виду, його духовна основа.

Практика останніх десятиліть показала, що основними проблемами в питаннях організації і функціонування природоохоронних територій є: протидія суб'єктів господарювання, які використовують у своїй діяльності природні ресурси, вилученню цінних природних територій із господарської діяльності; недостатність фінансування і державного контролю за дотриманням режимів природоохоронної діяльності; недостатньо дослідженими і невирішеними залишаються наукові і методичні підходи в сфері організації системи природоохоронних територій; правовий нігілізм в умовах економічної кризи, що призводить до посилення антропогенного тиску на довкілля.

1.2. Теоретичні основи використання земельно-ресурсного потенціалу природоохоронних територій з позицій концепції сталого розвитку

В сучасному соціально-економічному розвитку суспільства земельним ресурсам завжди відводиться ключова роль. Багатство України безпосередньо пов'язане з її значним земельно-ресурсним потенціалом. Земельні ресурси є одним із компонентів довкілля, антропогенний пресинг на яке, особливо в останні десятиліття, інтенсивно зростає. Стосовно земельних ресурсів, то освоєність їх збільшується, і тому актуальною темою залишатиметься уникнення дисбалансу у системі «людина-довкілля» та створення сприятливих умов розвитку в усіх сферах діяльності суспільства. Тому необхідно систематично вивчати, узагальнювати та доповнювати питання раціонального використання та охорони земельних ресурсів, віддаючи, на нашу думку, перевагу єдності земельних ресурсів з природними, мінеральними, трудовими, виробничими, матеріальними ресурсами, які формують сталий розвиток економіки країни.

Регулювання і використання земельно-ресурсного потенціалу, в тому числі і природоохоронних територій, розглядається у тісному взаємозв'язку із сутністю поняття «природно-ресурсного потенціалу», який впливає на структуру економіки, територіальну організацію суспільного виробництва і, в кінцевому етапі, на рівень розвитку і рівень життя населення. Поняття «природно-ресурсний потенціал» найпоширеніше в науках, які вивчають територію, є одним із найважливіших факторів розвитку продуктивних сил і включає окремі елементи природного середовища.

За оцінками Світового банку, природне багатство світу постійно зростає. Так, на початок 2000-х років воно становило 28,1 трильйона доларів США або 4011 доларів на душу населення світу. А станом на 2012 рік збільшилось до 44,6 трильйона доларів США і 6352 долари на душу населення світу. Це відбулося за рахунок подорожчання природних ресурсів, особливо водних та енергоносіїв, приросту розвіданих запасів корисних

копалин США, Бразилії, Австралії, країнах африканського континенту, подальшої капіталізації природних ресурсів тощо [147].

За оцінками І. Бистрякова, Д. Клинового [11] у 2012 році показник природного багатства України на душу населення становив 2922 долари, що у 2,17 рази менше від світового рівня. Це пояснюється тим, що наша держава більш густонаселена, ніж планета загалом, а також нижчим рівнем капіталізації природних ресурсів та забезпеченості відповідними видами ресурсів, зокрема нафтою та газом. Вартість природного багатства України складає 0,29%, від світової загалом. При цьому наша держава займає 0,41% суші планети. Територіальна концентрація її природного багатства оцінюється в 220,5 тисячі доларів на квадратний кілометр (у світі - 299,4 тис. доларів). Тобто світовий показник перевищує український у 1,35 раз .

Реймерс Н.Ф. дає декілька визначень природно-ресурсного потенціалу, які можна об'єднати у дві групи. По-перше, це та частина природних ресурсів, яка може бути реально залучена в господарську діяльність при даних технічних і соціально-економічних умовах суспільства, за умови збереження середовища життя людства. По-друге, це та сукупність природних ресурсів, умов і процесів, яка складає основу життєдіяльності суспільства і протидіє йому як об'єкт антропогенної взаємодії [144, с. 114].

Руденко В.П., досліджуючи природно-ресурсний потенціал, пропонує розуміти його так: це сукупна продуктивність природних ресурсів території як засобів виробництва і предметів споживання, виражена в їхній суспільній споживній вартості. Невіддільною складовою природно-ресурсного потенціалу є земельно-ресурсний потенціал [148, с. 269]. Слід підкреслити, що природно-ресурсний потенціал являє собою просторово часову категорію, а його величина залежить від ряду факторів. Так, природно-ресурсний потенціал різних територій суттєво різниться за розмірами, структурою, а під час господарського освоєння проходять його кількісні і якісні зміни. Величина природно-ресурсного потенціалу служить основою для розвитку ряду галузей національного господарства. В зв'язку з цим наукові праці

багатьох економістів, екологів, географів присвячені усесторонньому дослідженню даної категорії. При цьому низка поглядів на «природно-ресурсний потенціал» пов'язується з його різними аспектами і розглядається як природний, ресурсний, природно-економічний, природно-територіальний, еколого-економічний, тощо.

В контексті наведених міркувань існує потреба у визначенні і доповненні понять «природні ресурси», «ресурсний потенціал», «природно-ресурсний потенціал».

Основним компонентом природно-ресурсного потенціалу є природні ресурси наявні на території. Природні ресурси є елементами природи, які можуть бути використані для задоволення потреб суспільства при даному розвитку продуктивних сил [148]. Загалом категорію «ресурс» слід розглядати з трьох принципових позицій: як загальну категорію; як категорію виробничо-господарської діяльності суб'єктів господарювання, а також як категорію загальноекономічну чи соціально-економічну. Відповідно ресурси можна розглядати як матеріальну основу виробництва, але з моменту їх залучення у виробництво товарів і послуг. І.В. Челноков вважає, що ресурсний потенціал є не тільки наявною системою ресурсів, але й альтернативними ресурсами та їхніми джерелами, тобто новими видами ресурсів, які раніше не існували або не використовувалися, можливість використання яких науково обґрунтована та використання яких передбачено у стратегічній перспективі, або сукупністю трудових, природних та матеріальних витрат, які визначаються кількістю, якістю та внутрішньою структурою кожного ресурсу [176, с. 36]. Задоволення людських потреб неможливе без експлуатації природних ресурсів.

Природні ресурси – це засоби існування людей, які не створені їхньою працею, а розміщені в самій природі; частина всієї сукупності природних умов, найважливіші компоненти навколишнього природного середовища, котрі можуть використовуватися у процесі суспільного виробництва, у тому числі для задоволення потреб суспільства [110].

Таким чином, природні ресурси території – це частина природного об'єкту з корисними властивостями, це природні утворення, створені природою без участі господарської діяльності людини [38]. З економічної точки зору, природні ресурси є «природними» компонентами національного багатства. Компонентна структура, як зазначає В. Руденко [148, с. 273], відображає внутрішньо- і міжвидові співвідношення (пропорції) природних ресурсів, що склалися в регіоні як результат розвитку природного процесу і впливу соціально-економічних чинників. В широкому сенсі вони є найбільш важливим макроекономічним показником економічної потужності потенціалу країни. Природні ресурси є важливою частиною національного багатства і джерелом створення матеріальних благ і послуг. Природний потенціал – це частина сукупності природних ресурсів, які на даному рівні економічного і технологічного розвитку суспільства можуть бути використані в господарській діяльності в теперішньому і майбутньому. Потенціал (*англ. potential*) можливості, наявні сили, запаси, засоби, що можуть бути використані [44, с. 87]. Потенціал, як зазначає Ю. Дмитревський, є кількісною оцінкою того чи іншого природного ресурсу або ресурсів [38].

Кількість, якість і поєднання природних ресурсів визначають природний потенціал. Наявність природних ресурсів, в першу чергу, впливає на формування територіальної структури національного господарства. По-друге, природний потенціал суттєво впливає на галузеву спеціалізацію території. По-третє, кількість, якість і ефективність використання природних ресурсів впливають на рівень соціально-економічного розвитку. По-четверте, якісні параметри природних ресурсів сприяють підвищенню ролі регіону на національному товарному ринку. Таким чином, оцінка природно-ресурсного потенціалу є одним із найбільш важливих етапів з визначення шляхів економічного розвитку території [38].

Протягом тривалого часу ресурсний потенціал території оцінювався переважно через вартість природних ресурсів. Але, ресурсний потенціал – це

складне поняття, яке включає в себе не лише розвиток економіки і її природної бази, але і розвиток соціальної, суспільної складової як фактор сталого розвитку території. З позицій загальноприйнятого розуміння природно-ресурсний потенціал розглядається як сукупність природних ресурсів території, які можуть бути використані в господарській діяльності з врахуванням науково-технічного прогресу [146, с. 75]. На основі аналізу наукових праць, таке визначення дозволяє розглядати природно-ресурсний потенціал у вузькому смислі цього поняття, оскільки воно ґрунтується на виділенні в його структурі ресурсів: земельних, енергетичних, водних, лісових, біологічних, мінеральних, кліматичних без оцінки їх величини. Розглядаючи в більш широкому смислі дану категорію, природно-ресурсний потенціал визначають як здатність природних систем при збереженні відносної стійкості допускати використання в господарській діяльності частини ресурсів. При цьому у складі природно-ресурсного потенціалу слід виділяти не лише відновлювані і невідновлювані ресурси, вичерпні і невичерпні, але і ті що наявні, використовуються, або необхідні для використання у господарській діяльності.

Данилишин Б.М. зазначає, що під природно-ресурсним потенціалом розуміють сукупність природних умов, які знаходяться в певних географічних межах, що забезпечують задоволення екологічних, соціальних, культурно-оздоровчих та естетичних потреб людини і суспільства [109]. Погодимось із О.С. Новоторовим [98], який зазначає що застосування поняття природно-ресурсного потенціалу дозволяє зафіксувати фрагмент реальної природи як цілісність, на відміну від окремих природних ресурсів, що становлять цей фрагмент. Тим самим стає можливим комплексне природокористування, тобто розглядається природно-ресурсний потенціал взаємодії суспільної і природної підсистем в цілому. При цьому природно-ресурсний потенціал території уособлює в собі природну частину національного багатства.

Враховуючи вищезазначене, під природно-ресурсним потенціалом нами розуміється сукупність природних ресурсів та природних умов залучених або, які можуть бути потенційно залучені в процес суспільного виробництва, а також можливість природної системи до відновлення, відтворення при прийнятному рівні споживання невідтворюваних ресурсів. Особливості і структура природно-ресурсного потенціалу території в значній мірі сприяє територіальній організації і спеціалізації галузей національного господарства. Тому збереження природно-ресурсного потенціалу і його відтворення у визначеній мірі забезпечується створенням і розвитком природоохоронних територій.

Для того щоб дані ресурси приносили користь протягом багатьох років необхідно раціонально управляти природокористуванням, використовуючи інструменти економічного і адміністративного регулювання. Ефективне управління природокористуванням потребує об'єктивної економічної оцінки природних ресурсів, встановлення платності природокористування, розробки нормативно-правових актів, які встановлюють «правила гри» у сфері природокористування, державного, регіонального та іншого фінансування і співфінансування природоохоронних заходів, тощо.

Структура природно-ресурсного потенціалу сталого розвитку національного господарства України є унікальною для країн Європи. Найважливішим стратегічним ресурсом країни в географічному і комунікаційному аспекті є її простір, який в свою чергу характеризується обширними земельними ресурсами. Тож, головним і ключовим ресурсом є земля. В даному аспекті, цінність унікального поєднання природних ресурсів (корисних копалин, ландшафтів, водних джерел, лісів тощо) як структуроформуючого фактору спеціалізації національного господарства в євразійській та світовій економіці важко переоцінити. На їх базі створюється потужний промислово-аграрно-інфраструктурний комплекс, в якому в останні роки все більшу роль починає відігравати земля як просторово-

господарський і унікальний ресурс сталого розвитку національної економіки [173].

Варто зупинитись на розрахунках вчених Інституту економіки природокористування та сталого розвитку, щодо вартості природної (в тому числі земельної) складової національного багатства країни. Так, за їх розрахунками, станом на 2014 рік вартість природного багатства України становила 1,06 трильйони гривень. Водний капітал становить 6,4 % від загальної вартості (67,9 млрд. грн.); земельний 44,7% (473,9 млрд. грн); лісовий – 7,9% (84,6 млрд. грн); мінеральний – 24,8% (263 млрд. грн.). Екосистемна складова природного багатства дорівнює 16,2% (170,6 мільярда гривень). У зв'язку з інфляцією та девальвацією гривні, загальна вартість природного багатства зараз оцінюється орієнтовно 3,7 трильйони гривень. Відповідно земельна складова національного багатства складає орієнтовно 1,65 трильйони гривень [11].

Визначено, що ключове місце у складі природних ресурсів належить земельним ресурсам. На основі використання земельних ресурсів формується продовольча, виробнича, експортна, природно-ресурсна та інфраструктурна складові збалансованого соціально-економічного розвитку країни. Сутність земельних ресурсів не можна розглядати окремо від комплексного поняття земельно-ресурсний потенціал. Наявний земельно-ресурсний потенціал, якісні його параметри та раціональне поєднання процесі господарської діяльності є вихідною передумовою виробництва [56, с. 110]. Так, існування, соціальне благополуччя народу нерозривно пов'язане з землею – особливим природним утворенням, якому властиві ознаки просторового та інтегрованого (сукупного) ресурсу. Земельні ресурси є базисом економічної діяльності, що пов'язано, насамперед, з використанням земель, як територіального ресурсу, головного засобу виробництва (сільськогосподарського, лісгосподарського) та формування капіталу [56, с. 112]. Земельні ресурси, в структурі яких переважають землі з родючими ґрунтами, основна база землеробства розміщується на ґрунтах чорноземного

типу. За експертними оцінками, при раціональній структурі землекористування і відповідному науковому та ресурсному забезпеченні держава здатна виробляти продуктів харчування на 145-150 млн. осіб [2, с. 218].

В контексті вищенаведеного слід зазначити, що земельні ресурси є основою практично всіх процесів існування людського суспільства, які проходять в політичній, економічній, соціальній, виробничій, комунальній, екологічній та інших сферах. Спочатку, під земельними ресурсами розумілась земна поверхня, яка придатна для проживання людей і для будь-яких видів господарської діяльності. Основними характеристиками земельних ресурсів при цьому були площа і якість території (рельєф, ґрунтовий покрив, а також комплекс інших природних умов). Головна якість землі заключалась в тому, що вона служить основою для існування. Роль земельних ресурсів в суспільному виробництві важко переоцінити. Земля – головний засіб виробництва в ряді галузей національного господарства. В економічній науці поряд з капіталом, працею і підприємницькою здатністю земля відноситься до основних факторів виробництва. Як показує практика, в різних галузях господарства земельні ресурси відіграють нерівнозначну роль. Роль землі як економічної категорії в значній мірі визначається її господарським призначенням і тією метою, для якої земля надається в користування різним землекористувачам. Земля за своєю суттю слугує одним із основних засобів виробництва в багатьох сферах людської діяльності. Земля створює умови для життєдіяльності людини, є важливим природним ресурсом, базисом всіх екосистем. З точки зору створення умов безпеки людини - земля в природному стані забезпечує екологічну безпеку, біологічне очищення. Соціальні потреби людини можуть задовольнятись через власність, володіння, користування землями.

При цьому слід констатувати, що земельні ресурси характеризуються рядом специфічних ознак, які відрізняють їх від інших засобів виробництва. Основна властивість пов'язана з тим, що земля є продуктом не людської

праці, а продуктом природи. Другою властивістю є те, що земельні ресурси обмежені в просторі – неможливо змінити їх місцеположення, зменшити чи збільшити. Третя властивість заключається в тому, що земля може бути невичерпним ресурсом (за умови раціонального використання). Четверте – неоднорідність і різноякість земельних ресурсів. П'ятою особливістю є те, що земля в ході виробництва суміщає в собі предмет і засіб праці. При цьому сама земля не являється предметом праці. Як засіб виробництва, земля набуває свою сутність лише після цілеспрямованої дії праці людини. Шостою властивістю є те, що земля, а точніше її ґрунтовий шар в найближчій перспективі є невідтворюваним засобом виробництва. Це пояснюється тим, що на природне відновлення ґрунтового покриву потребується занадто багато часу [104, с. 54].

Протягом всього історичного розвитку людство використовувало земельні ресурси для різної мети. Нині, землі країни відповідно до Земельного кодексу України [54] в залежності від мети і призначення поділяються на наступні категорії:

- землі сільськогосподарського призначення;
- землі житлової та громадської забудови;
- землі природно-заповідного та іншого природоохоронного призначення;
- землі оздоровчого призначення;
- землі рекреаційного призначення;
- землі історико-культурного призначення;
- землі лісгосподарського призначення;
- землі водного фонду;
- землі промисловості, транспорту, зв'язку, енергетики, оборони та іншого призначення.

Ключовим терміном в роботі є земельно-ресурсний потенціал.

Наукова спадщина комплексного еколого-економічного

визначення земельно-ресурсного потенціалу та його ефективної оцінки пов'язана з дослідженнями таких вітчизняних та зарубіжних науковців: Т.П. Авраменко [1], Д.І. Бамбіндри [39], Ю.Д. Білика [3], З.Ф. Бриндзі [17], Ю.Ф. Дегтяренко [86], А.О. Варламова, С.Н. Волкова [19], О.Д. Гнаткович [29], А.С. Даниленка [34], Д.С. Добряка [40], О.С. Дорош [41], Ш.І. Ібатулліна [60], Т.Є. Калини [63], М.Ф. Реймерса [144], А.Я. Сохничка [152], Н.М. Ступеня [159], А.М. Третьяка [168], М.М. Федорова [170], Хвесика М.А [173] та ін.

У контексті наведених міркувань з приводу структуризації понять і термінів є всі підстави розглядати і «потенціал», і «землю», і «земельні ресурси», як складне системне утворення, що є певним чином упорядкованою множиною взаємопов'язаних і взаємодіючих елементів, які і утворюють певну єдність (сукупність) - земельно-ресурсний потенціал [98].

Земельно-ресурсний потенціал, як зазначає Т.П. Авраменко [1], характеризується сукупністю ресурсів земельної площі, що визначають екологічні умови життя, розселення людей, можуть бути використані для розміщення засобів виробництва і мають біологічну продуктивність для господарської діяльності.

Тож, кількість, якість і поєднання земельних ресурсів певної території визначають земельно-ресурсний потенціал території, який є важливим чинником розміщення населення та господарської діяльності [56, с. 182]. Земельно-ресурсний потенціал впливає на ринкову спеціалізацію і місце в територіальному поділі праці [151, с. 317]. Розмір, структура й особливості використання земельно-ресурсного потенціалу залежить, певною мірою, і від рівня суспільного розвитку. Отже, земельно-ресурсний потенціал можна розглядати як категорію динамічну та історичну. Основна складова частина земельно-ресурсного потенціалу країни, залучена до процесу сільськогосподарського виробництва, – родючі землі, які є одночасно частиною земельного фонду.

В результаті проведених крупномасштабних земельних перетворень у кінці XX – на початку XXI ст. в країні з'явилась унікальна можливість ефективного використання багатих земельних активів для сталого соціально-економічного розвитку країни. Земельні активи – це активи іншого роду, вони постійні за площею, вони були і будуть в країні і слугувати інтересам держави. На жаль наша країна не використовує свій високопродуктивний потенціал і переваги земельно-ресурсного потенціалу. Так, ринкові перетворення суспільно-економічних відносин у сфері землекористування, що супроводжуються зміною форм власності, форм землекористування і землегосподарювання, динамічним розвитком та зміною функціонального призначення земель, змінами в політиці господарського освоєння призвели до низки проблем: зниження привабливості населених пунктів, надмірного тиску на довкілля, втрати естетичних та екологічних цінностей. Існуючі, на сьогодні, системи сільськогосподарського та природоохоронного землекористування виснажують земельний капітал. Високий попит на зміни у землекористуванні часто обумовлюють знеліснення, втрату ландшафтного та біорізноманіття, порушення екосистемної регуляції і ряд інших негативних деструктивних змін довкілля.

Стратегія сталого розвитку, яка є ключовою концепцією формування сучасного світогляду, ставить за пріоритетне завдання збереження та охорону навколишнього природного середовища. На міжнародному рівні стурбованість порушенням механізмів біотичної регуляції довкілля вперше була сформульована у 1972 році на Першій Всесвітній конференції ООН в Стокгольмі з проблем навколишнього середовища. На конференції була обґрунтована необхідність збереження біосфери як умови виживання і благополуччя людства. Друга Всесвітня конференція ООН з навколишнього середовища і розвитку (Ріо-де-Жанейро, 1992) висуває основні принципи сталого розвитку, які закріплені «Декларацією Ріо», що отримала назву «Екологічного кодексу», покладені в основу «Порядку денного на XXI століття». Мета сталого розвитку полягає в посиленні соціальної складової

розвитку економіки з одночасним збереженням ресурсної бази та середовища існування для благополуччя майбутніх поколінь. Розбудова принципів концепції сталого розвитку продовжується на всесвітніх самітах у 2002 році (Йоганнесбург), 2012 році (Ріо-де-Жанейро), 2015 році - конференції ООН по клімату (Париж). Перешкодою на шляху до реалізації концепції сталого розвитку є те, що довгий час панувала стратегія хижацького ставлення до природи та використання природних ресурсів [58].

Термін «*sustainable development*», що в перекладі означає «сталий розвиток», визиває низку критичних зауважень ряду науковців, оскільки поєднує в собі два несумісні поняття: сталість, що несе смисл незмінності, та розвиток, що свідчить про закономірні зміни. Тож, в результаті критичних зауважень даного протиріччя з'явилися пропозиції іншого перекладу: «збалансований розвиток», «гармонійний розвиток». Тож, сучасний сталий (збалансований) розвиток будь-якої територіальної соціально-економічної системи неможливо розглядати без функціонування природоохоронних територій. Під збалансованістю земельно-ресурсного потенціалу слід розуміти оптимізацію структури його до екологічно обґрунтованих меж.

Глобальні Цілі сталого розвитку були затверджені у 2015 році на саміті ООН з питань сталого розвитку, де підсумковим документом Саміту «Перетворення нашого світу: порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року» було затверджено 17 Цілей Сталого Розвитку та 169 завдань. Україна, як і інші країни-члени ООН приєдналася до глобального процесу забезпечення сталого розвитку. Для встановлення стратегічних рамок національного розвитку України на період до 2030 року на засадах принципу «Нікого не залишити осторонь» було започатковано інклюзивний процес адаптації ЦСР. Кожну глобальну ціль було розглянуто з урахуванням специфіки національного розвитку [93].

Сучасні кризові явища які проходять на сучасному етапі використання земельних та інших природних ресурсів передбачають вкрай необхідною реалізацію 15 Цілі Сталого розвитку: «Зберігати і відновлювати екосистеми

суші і сприяти їх раціональному використанню, раціонально розпоряджатися лісами, боротися з опустелюванням, зупинити і повернути назад процес деградації земель і зупинити процес втрати біорізноманіття» [93]. В рамках даної Цілі ставляться такі завдання: забезпечити збереження відновлення та стале використання наземних і внутрішніх прісноводних екосистем; сприяти сталому управлінню лісами; відновити деградовані землі та ґрунти з використанням інноваційних технологій; забезпечити збереження гірських екосистем. Таким чином, Стратегія сталого розвитку - це своєрідна «проекція майбутнього» з чіткою установкою дій для досягнення поставлених Цілей.

Відповідно до сучасних уявлень, охорона природи повинна здійснюватися на всіх площах земельних угідь, але з різною строгістю та в різних формах. Така форма охорони природи передбачає часткове, або повне вилучення земельних ділянок із господарської діяльності і створення на них охоронних територій різних категорій, статусів та рівнів. В рамках Конвенції про біологічне різноманіття (1992), природоохоронні території є ключовим елементом збереження природи *in situ*, що означає збереження екосистем і середовища існування, а також підтримку і відновлення життєздатних популяцій видів у їхньому природному середовищі.

Сучасний стан природних ландшафтів України, на жаль, лише частково відповідає критеріям віднесення їх до Загальноєвропейської екологічної мережі [118]. В цілому за даними Національної доповіді України про гармонізацію життєдіяльності суспільства у навколишньому природному середовищі, підготовленої до 5-ї Всеєвропейської конференції міністрів навколишнього середовища «Довкілля для Європи», природні ландшафти існують майже на 40 відсотках території України. У найменш зміненому вигляді вони збереглися на землях, зайнятих лісами, чагарниками, болотами, на відкритих землях, площа яких становить 19,65 відсотка території країни. Враховуючи, що лише 44 відсотки лісів виконують захисні та природоохоронні функції, є підстави вважати, що стан, близький до природного, мають ландшафти на площі 12,7 відсотка території країни [91, с.

25]. Одночасно наслідки нераціонального використання природних ресурсів у минулому, а саме екстенсивне природокористування, нехтування екологічним обґрунтуванням у процесі розвитку агропромислового комплексу, зарегулювання стоку річок, осушення боліт, стихійний розвиток колективного садівництва та інші невпорядковані дії призвели до знищення майже 70 відсотків цінних природних комплексів і ландшафтів України [127].

Таким чином, описані вище структурні особливості природоохоронних територій дозволяють стверджувати, що природоохоронні території розглядаються нами не лише як категорія земель, а швидше і як якісна категорія, яка відображає мету віднесення конкретної місцевості (території, її частини) для природоохоронних, захисних, ресурсозберігаючих, відновлювальних цілей. В зв'язку з цим слід зазначити, що природоохоронні території можуть розміщуватись практично на всіх категоріях земель, передбачених Земельним кодексом України.

Отже, підсумовуючи вищенаведене констатуємо, що під «земельно-ресурсним потенціалом природоохоронної території» нами розуміється сукупність наявних земельних та пов'язаних з ними інших ресурсів та умов, кількісних і якісних можливостей природних територій (акваторій), виділених з метою охорони навколишнього середовища, для яких чітко регламентовані форми і способи використання земель, мають чіткі межі та юридичний статус та призначені для природоохоронної мети.

РОЗДІЛ 2

ДІАГНОСТИКА ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬНО-РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПРИРОДООХОРОННИХ ТЕРИТОРІЙ

2.1. Еколого-економічна і соціальна оцінка стану використання та діяльності природоохоронних територій

Територія України розміщена в сприятливих природно-географічних умовах і володіє значним природно-ресурсним потенціалом. В той же час нераціональне природокористування, підвищений негативний вплив антропогенної діяльності призводить до забруднення довкілля, погіршення екологічної ситуації, що в сукупності з іншими факторами має свій негативний вплив на якість і рівень життя населення, призводить до деградаційних процесів природного середовища.

Нині, парадигма сталого розвитку, екологічної безпеки, збереження біологічного та ландшафтного різноманіття так і не стала пріоритетною. Разом з тим, у контексті Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом однією з передумов повноцінного членства передбачено дотримання директив у галузі довкілля і, особливо, у збереженні і відновленні біологічного різноманіття. Так, наша країна, займаючи 6% площі Європи, володіє більше 35 відсотками її біологічного різноманіття. Ми на своїй території охороняємо 70-90% зникаючих і рідкісних видів рослинного і тваринного світу, занесених до Європейського Червоного списку. Більшість міграційних шляхів та екологічних коридорів проходять через Україну [50, с. 146]. Тому зупинити темпи втрат біологічного різноманіття при переході до сталого розвитку суспільства можна лише шляхом створення екологічно і біологічно стійких та репрезентативних мереж природоохоронних територій. Їх роль в даному процесі є ключовою і фундаментальною.

Як було зазначено вище, домінуюче місце належить природно-заповідному фонду. Структура природно-заповідного фонду України

включає в себе усі 11 категорій територій та об'єктів загальнодержавного та місцевого значення [88]. За даними Міністерства екології та природних ресурсів до складу територій та об'єктів природно-заповідного фонду України станом на 01.01.2017 входило 5 біосферних заповідники, 19 природних заповідників, 49 національних природних парків, 3168 заказник, 3441 пам'ятки природи, 81 регіональний ландшафтний парк, 812 заповідних урочищ; а також низка штучних об'єктів (ботанічних садів, зоологічних парків, дендрологічних парків та парків пам'яток садово-паркового мистецтва) – всього 8245 території та об'єкти загальною площею 4318,2 тис. га, що становило 6,6% від території країни, та 1 морський ботанічний заказник загальнодержавного значення «Філофорне поле Зернова» площею 402,5 тис. га. Тож, з них за кількістю найбільшу частку становили пам'ятки природи, заказники та заповідні урочища – разом близько 90 % від кількості всіх існуючих об'єктів. За площею понад 85,5% ПЗФ припадало на заказники, національні природні і регіональні ландшафтні парки.

В Україні станом на 01.01.2017 р. налічувалось 663 територій і об'єктів ПЗФ загальнодержавного значення: 19 природних і 5 біосферних заповідники, 49 національних природних парків, 320 заказників, 136 пам'ятки природи, 18 ботанічних садів, 7 зоологічних парків, 20 дендрологічних парків, 89 парків-пам'яток садово-паркового мистецтва (табл. 2.1). Їх загальна площа становила 2477,1 тис. га (в межах території України) або 57,36 % від усієї площі ПЗФ і 4,10 % від площі України. Кількість територій і об'єктів ПЗФ місцевого значення становило 7582 одиниці площею 1,841 млн. гектарів.

Частка площ територій та об'єктів окремих категорій у ПЗФ складала: природних заповідників – 4,79%, біосферних заповідників – 11,09 %, національних природних парків – 30,37 %, заказників – 32,18 %, пам'яток природи – 0,69 %, регіональних ландшафтних парків – 18,2 %, заповідних урочищ – 2,26 %, ботанічних садів – 0,05%, зоологічних парків – 0,01 %,

дендрологічних парків – 0,05 %, парків пам'яток садово-паркового мистецтва – 0,31% (рис. 2.1) [88].

Таблиця 2.1

Структура і показники динаміки об'єктів природно-заповідного фонду України (2000-2017 рр.)

Назва категорій природно-заповідного фонду	Кількість, од				Площа, тис.га			
	Роки				Роки			
	2000	2005	2010	2017	2000	2005	2010	2017
Природні заповідники	16	17	19	19	160,7	164,3	205,3	206,6
Біосферні заповідники	4	4	4	5	212,1	226,3	250,9	479,1
Національні природні парки	11	15	47	49	599,8	670,9	1215,8	1311,6
Регіональні ландшафтні парки	28	46	58	81	410,3	627,6	648,1	786,0
Заказники	2432	2693	2922	3167	987,5	1089,1	1282,1	1389,6
- Загальнодержавного значення	281	303	306	320	344,8	366,5	419,7	464,2
- Місцевого значення	2151	2390	2616	2847	642,7	722,6	862,4	925,4
Пам'ятки природи	2992	3057	3245	3441	22	25,3	27,7	29,8
- Загальнодержавного значення	132	132	132	136	5,7	5,8	5,8	6,3
- Місцевого значення	2860	2925	3113	3305	16,3	19,5	21,9	23,5
Заповідні урочища	740	793	803	812	76	95,4	97,2	97,9
Ботанічні сади	22	25	28	28	2	1,9	1,9	2,0
- Загальнодержавного значення	17	17	18	18	1,9	1,8	1,8	1,9
- Місцевого значення	5	8	10	10	0,1	0,1	0,1	0,1
Дендрологічні парки	35	42	54	57	1,4	1,5	1,7	1,8
- Загальнодержавного значення	19	19	19	20	1,3	1,3	1,4	1,5
- Місцевого значення	16	23	35	37	0,1	0,2	0,3	0,3
Зоологічні парки	12	12	12	13	0,4	0,4	0,4	0,4
- Загальнодержавного значення	7	7	7	7	0,1	0,1	0,1	0,1
- Місцевого значення	5	5	5	6	0,3	0,3	0,3	0,3
Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва	516	539	547	572	13,4	13,4	13,4	13,3
- Загальнодержавного значення	88	88	88	89	6,0	6,0	6,0	5,7
- Місцевого значення	428	451	459	483	7,4	7,4	7,4	7,6
Разом:	6808	7243	7739	8245	2486	2916,2	3744,5	4318,2

Джерело: побудовано автором за даними [88].

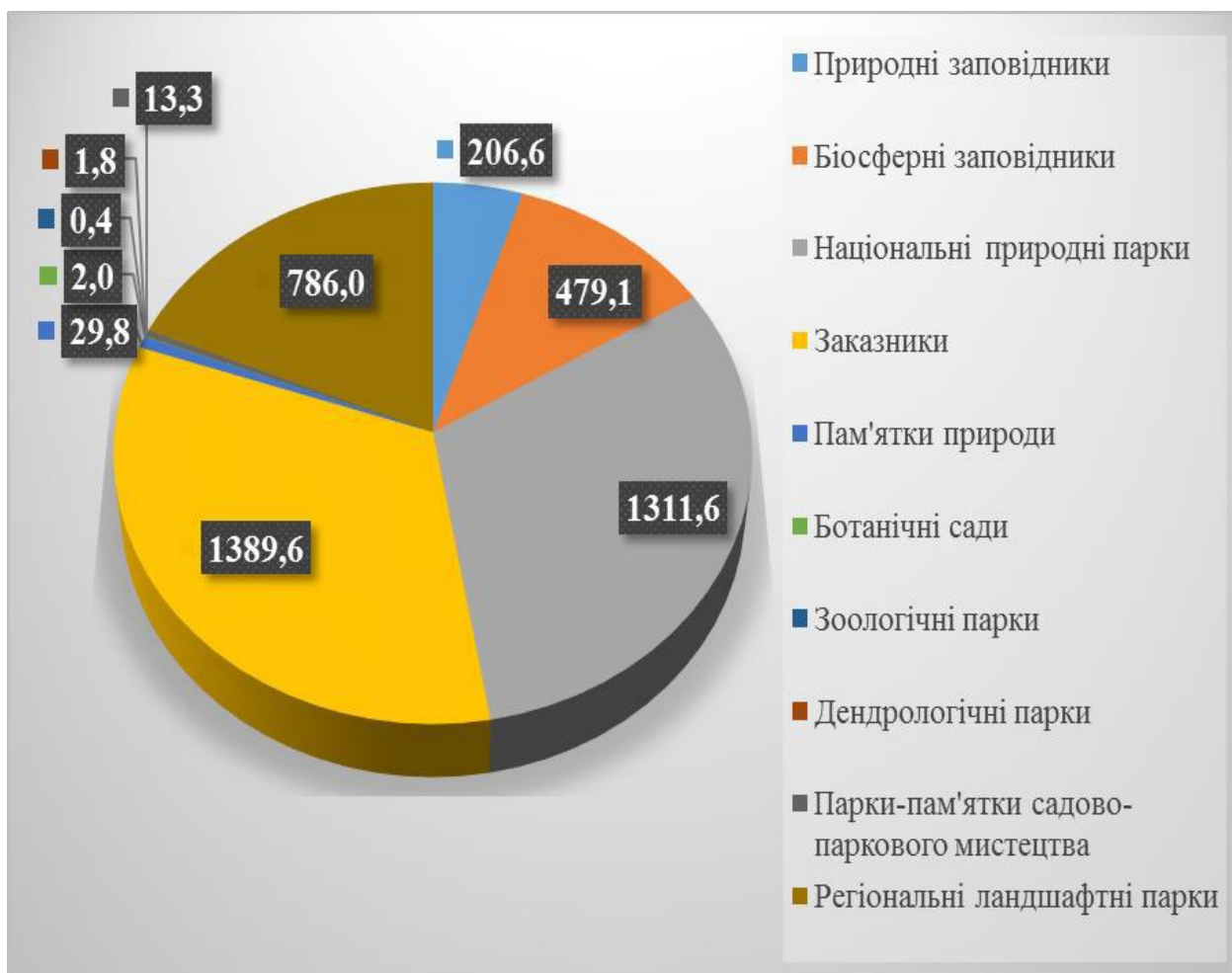

Рис. 2.1. Розподіл площі об'єктів ПЗФ за категоріями (тис. га) станом на 01.01.2017 р.

Джерело: сформовано автором за даними [88].

Показник заповідності значно різниться за регіонами країни (рис. 2.2). Так, найменший – до 5 % – складає у Вінницькій, Дніпропетровській, Донецькій, Житомирській, Запорізькій, Київській, Кіровоградській, Луганській, Миколаївській, Одеській, Полтавській, Черкаській Харківській областях, найбільшою – понад 12% – в Івано-Франківській, Хмельницькій, Закарпатській та Чернівецькій областях, а у м. Києві та м. Севастополі становить 14,9 та 30,3 % відповідно. У Волинській, Львівській, Рівненській, Сумській, Тернопільській, Херсонській, Чернігівській областях та Автономній Республіці Крим – 6–12 %. Таким чином, в різних регіонах України показник заповідності становить від 2,24 до 15,71 %.

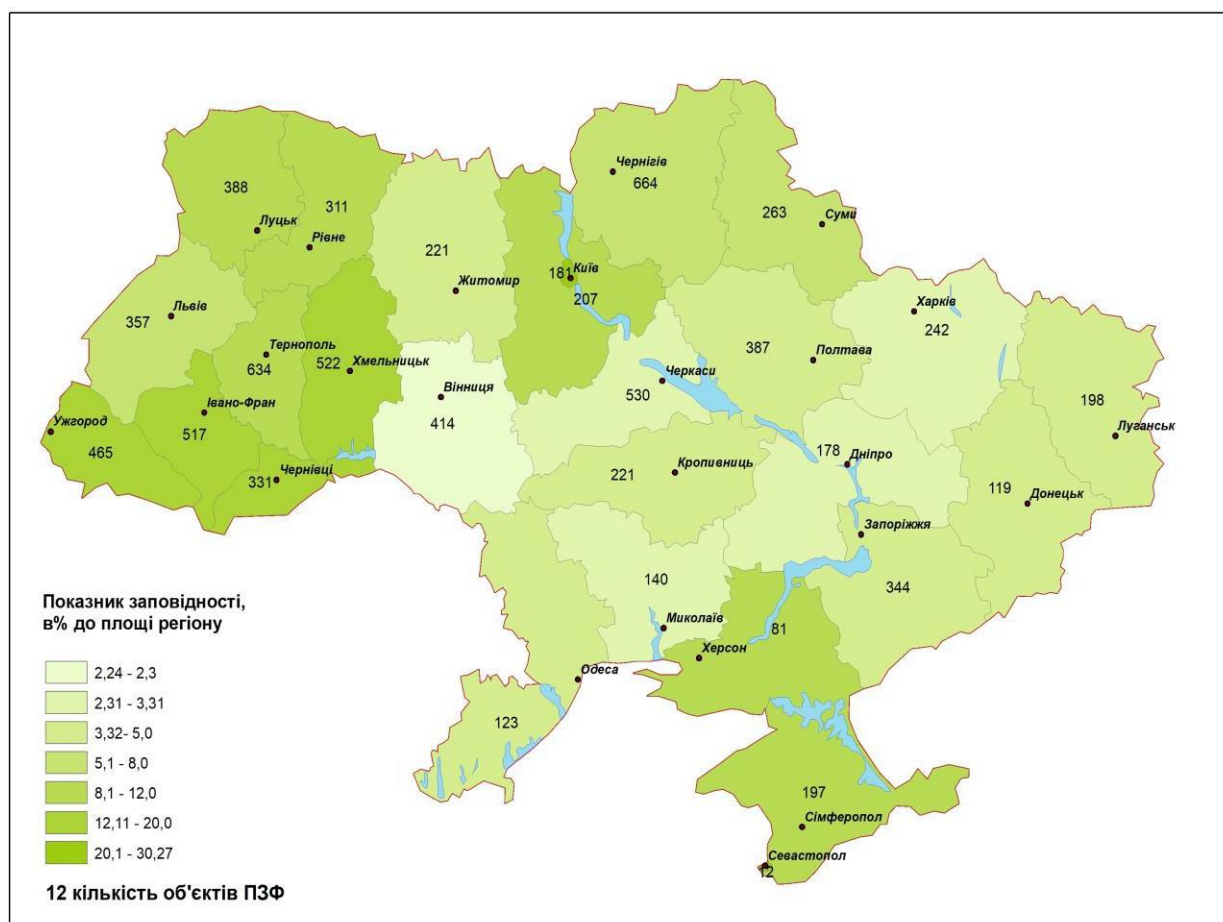

Рис. 2.2. Рівень заповідності регіонів України

Джерело: побудовано автором за даними [88].

В загальному можна стверджувати, що свій «ренесанс» заповідна справа отримала в перше десятиріччя незалежності України. Визнаючи цю важливу природоохоронну галузь як один з головних пріоритетів державної політики, заповідний фонд збільшився більш ніж у два рази, і в цей же час закладені законодавчі підвалини подальшого розвитку заповідної справи. Так, динаміка збільшення площ заповідників та природних національних парків 1990-2017 рр. за даними Державної служби статистики показує позитивні тенденції збільшення їх площ майже втричі (на 1590,4 тис. га) (рис. 2.3). Власне дана мережа заповідних територій країни є не тільки національним надбанням, але й невід'ємною частиною європейської і світової природоохоронної мережі.

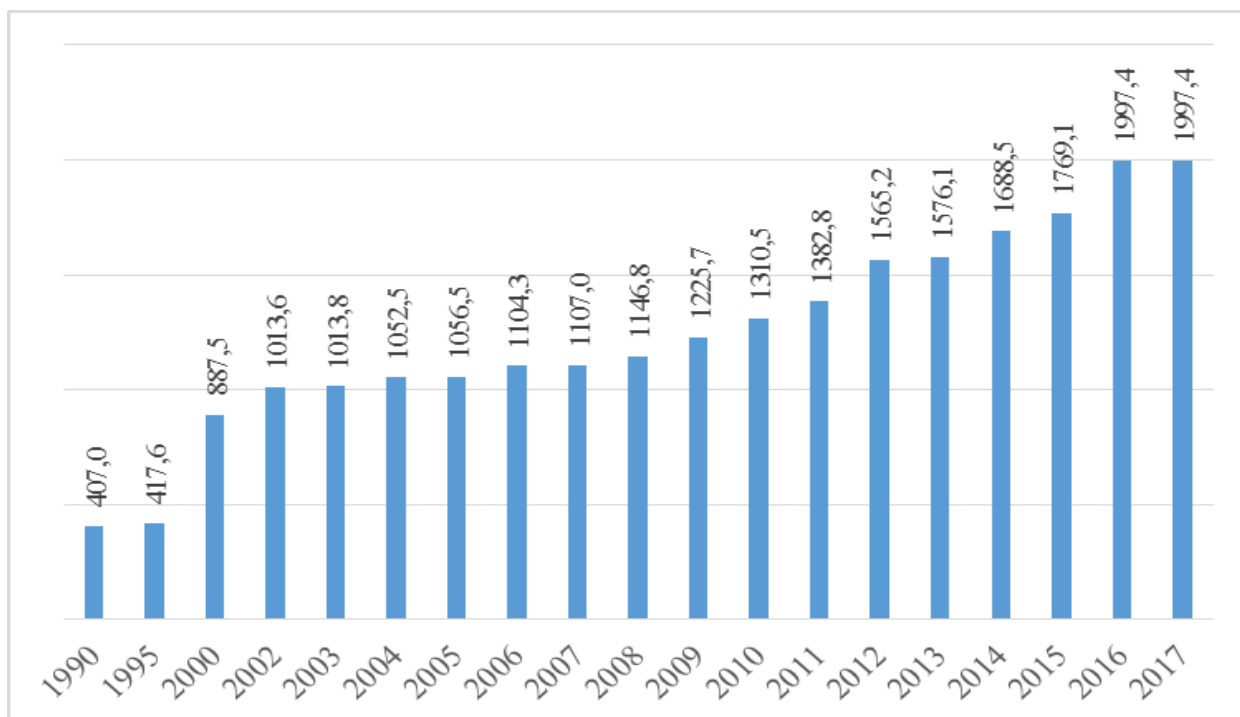

Рис. 2.3. Динаміка площ заповідників та природних національних парків за 1990-2017 рр., тис.га

Джерело: сформовано автором за даними [36].

В той же час, намічені позитивні тенденції збільшення кількості та площ територій і об'єктів природно-заповідного фонду за регіонами України (табл. 2.2). Так, за 2010-2017 рр. відбулись позитивні зрушення в сторону збільшення площі територій природно-заповідного фонду країни - на 1050277 га, а кількості - на 638 об'єктів. Найбільш позитивні тенденції характерні для АР Крим, Дніпропетровської, Кіровоградської, Київської, Запорізької, Луганської, Львівської, Миколаївської, Одеської, Полтавської, Тернопільської, Херсонської, Хмельницької областей.

При цьому слід зазначити, що площа природоохоронних територій (ПОТ) на одного жителя України складає всього 570 кв. м. у порівнянні з 2220 кв. м. в Європі. Відповідно до Закону України «Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року», розширення площі ПЗФ до 2020 року має досягти 15 відсотків території України. Виконання вимог цього Закону а також Державної стратегії

регіонального розвитку на період до 2020 року, є надзвичайно важливим, адже зараз показник природоохоронних територій в Україні є майже в три рази нижчим ніж у середньому по Європі, а для порівняння, площі несанкціонованих сміттєзвалищ перевищують площі території ПЗФ.

Таблиця 2. 2

Характеристика розподілу площ та кількості об'єктів ПЗФ за регіонами, 2010 – 2017 рр.

№ п/п	Регіон	2010		2014		2017		Відносне відхилення 2017 до 2010	
		од.	га	од.	га	од.	га	од.	га
1	АР Крим	152	145273,4	196	219310,3	197	220009,36	45	74735,96
2	Вінницька	375	51063,3	406	59511,5	414	66150,3	39	15087
3	Волинська	375	199198,8	384	219244,1	388	239214,5	13	40015,7
4	Дніпропетровська	134	49725,8	172	89392,9	178	96334,0	44	46608,2
5	Донецька	108	91252,5	117	92959,2	119	109796,1	11	18543,6
6	Житомирська	203	126266,7	221	136582	221	136581,9	18	10315,2
7	Закарпатська	451	167670,9	459	177487,8	465	183496,6	14	15825,7
8	Запорізька	313	70176,8	331	123228,8	344	153150,4	27	82973,6
9	Івано-Франківська	507	205743,1	517	218825,6	517	221603,1	10	15860
10	Київська	168	100040	194	112136,4	207	342105,2	39	242065,2
11	Кіровоградська	188	35178,4	221	99408,2	222	100402,1	34	65223,7
12	Луганська	141	78177,5	183	91187,4	198	93793,6	57	15616,1
13	Львівська	326	132692,8	347	146778,8	357	158155,6	31	25462,8
14	Миколаївська	130	71803,2	140	75450,3	140	103084,5	10	31281,3
15	Одеська	117	116375,4	123	150842,9	123	159974,2	6	43598,8
16	Полтавська	363	130702,3	387	142404,2	387	164893,9	24	34191,6
17	Рівненська	306	177682,5	310	172692,5	311	186300,2	5	8617,7
18	Сумська	247	173854	260	176300,9	263	188059,0	16	14205
19	Тернопільська	562	120966,2	599	122614,2	634	134611,8	72	13645,6
20	Харківська	237	65701,2	242	74151,3	242	84709,1	5	19007,9
21	Херсонська	78	216150,6	79	224171	81	353412,5	3	137261,9
22	Хмельницька	491	306138,9	522	312476,7	522	328463	31	22324,1
23	Черкаська	492	57013	522	63095,3	530	75104,4	8	18091,4
24	Чернівецька	330	96448,1	331	103598,6	331	110578,4	1	14130,3
25	Чернігівська	654	244439,4	656	244662,6	664	260719,1	10	16279,7
26	М.Київ	148	12055,2	172	12444,7	181	21480,6	33	9425,4
27	М. Севастополь	11	26157,1	12	26157,1	12	26241,0	1	83,9
	Україна	7607	3267947	8101	3667388	8245	4318224	638	1050277

Джерело: складено автором за даними [88].

Різні категорії ПОТ відображають різні способи досягнення даної мети, а також ступінь її реалізації. Основною метою збору коштів для природоохоронних територій є сприяння ефективнішому збереженню біорізноманіття. Все більше міжнародні дискусії на тему фінансування ПОТ ведуться в контексті поточного чи потенціального внеску природоохоронних територій в подолання бідності, сталий розвиток разом з більш традиційною метою охорони довкілля і сталим використанням природних ресурсів. На глобальному, національному і регіональному рівнях діють різні політичні документи, стратегії і угоди, які підкреслюють необхідність і важливість фінансування природоохоронних територій. Багато країн ратифікували міжнародні конвенції, які є основою функціонування ПОТ і зобов'язані дотримуватись їх приписів. Практично всі ці конвенції закликають виділяти кошти на підтримку біорізноманіття.

Аналізуючи структуру витрат на охорону довкілля за джерелами фінансування у 2016 році за даними [157] складають: кошти державного та місцевого бюджету - 6,0%, власні кошти підприємств та організацій - 67,9%, інші джерела фінансування – 26,1%. Тож, основним джерелом фінансування витрат, як і в попередні роки є власні кошти підприємств і організацій. Видатки з бюджету на охорону довкілля складали у 2016 році – 6255,4 млн. грн., що складає 0,7% у загальному обсязі видатків бюджету. Поточні витрати на охорону навколишнього природного середовища за видами природоохоронних заходів, складають 19098,2 млн. грн., а їх розподіл здійснюється наступним чином: охорона атмосферного повітря і проблеми зміни клімату – 1760,6 млн. грн.; очищення зворотних вод – 7800,1 млн. грн.; поводження з відходами – 6719,9 млн. грн.; захист і реабілітація ґрунту, підземних і поверхневих вод – 1197,2 млн. грн.; зниження шумового і радіаційного впливу – 267,2 млн. грн.; збереження різноманіття і середовища існування – 544,5 млн. грн.; радіаційна безпека – 109,5 млн. грн.; науково-дослідні роботи природоохоронного спрямування – 56,2 млн. грн.; інші види природоохоронної діяльності – 643,3 млн. грн. Тож, у структурі витрат на

збереження біорізноманіття і середовища існування припадає лише 2,8% загального обсягу поточних витрат.

Аналізуючи капітальні інвестиції на охорону навколишнього природного середовища за видами природоохоронних заходів, слід зазначити, що на збереження біорізноманіття і середовища існування надійшло 49,6 млн. грн., і складає лише мізерні 0,4% до загального обсягу всіх інвестицій, що вказує на надзвичайно низький показник щодо рівня інвестиційних надходжень (рис. 2.4).

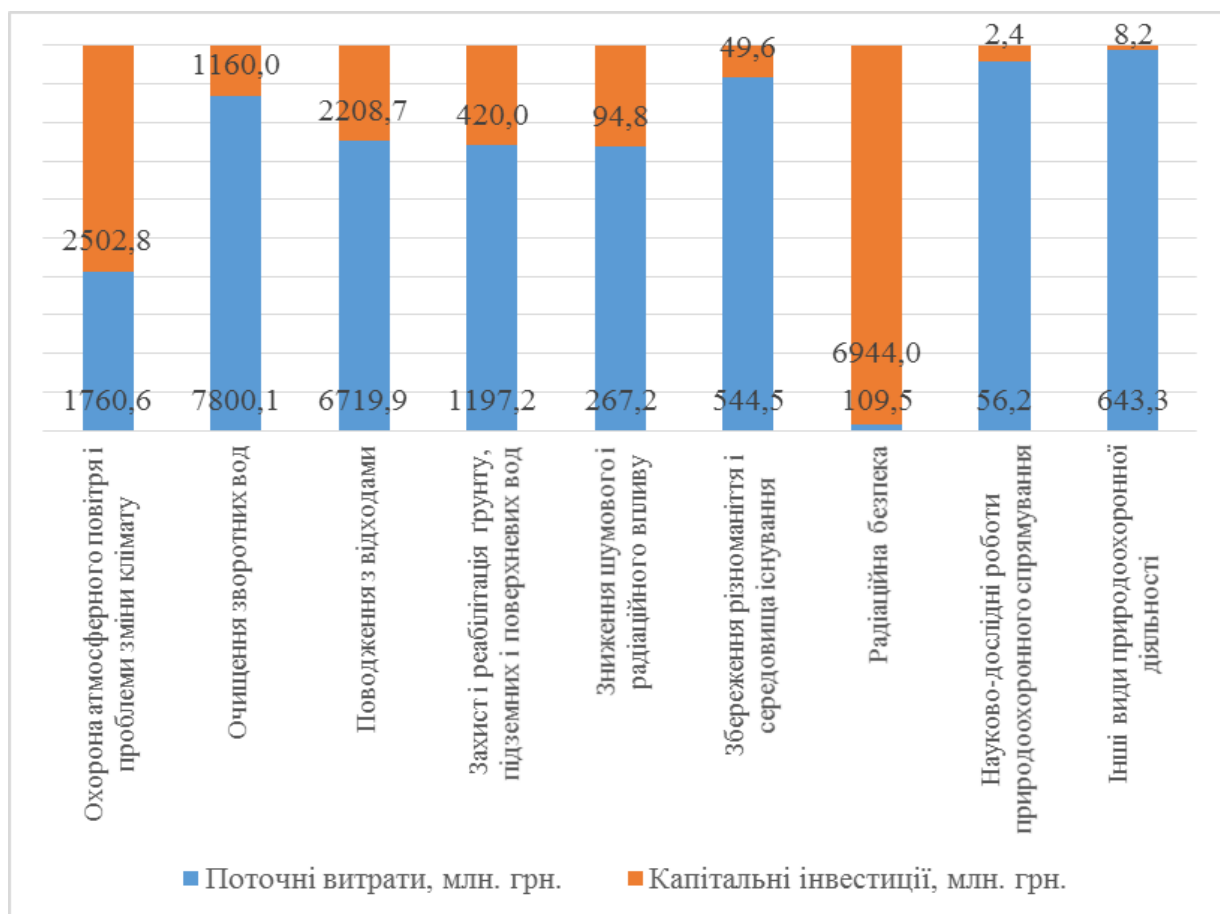

Рис. 2.4. Витрати на охорону навколишнього природного середовища за видами природоохоронних заходів, млн.грн.

Джерело: побудовано автором за даними [157].

Аналізуючи витрати на охорону навколишнього природного середовища за напрямом збереження біорізноманіття і середовища існування, то їх структуру складають: захист і відновлення чисельності видів

тваринного, рослинного світу та збереження середовища їх існування – 224,3 млн. грн., або 37,8%; збереження природних і ландшафтних об'єктів, створення, оголошення та збереження територій і об'єктів природно-заповідного фонду – 283,9 млн. грн., або 47,8%; аналітичні виміри, контроль, лабораторні дослідження – 0,2 млн. грн.; інші витрати, які пов'язані із збереженням біорізноманіття і середовища існування – 85,7 млн. грн [157].

Статтею 46 Закону України «Про природно-заповідний фонд України» передбачено, що фінансування заходів щодо природних заповідників, біосферних заповідників, національних природних парків, а також ботанічних садів, дендрологічних парків та зоологічних парків загальнодержавного значення здійснюється за рахунок державного бюджету, місцевих бюджетів, позабюджетних і благодійних фондів, кошти підприємств, установ, організацій та громадян [134].

Так, на даний час установи природно-заповідного фонду підпорядковані таким міністерствам та відомствам: Міністерству екології та природних ресурсів – 46 одиниць; Державному агентству лісових ресурсів – 11 одиниць; Національній академії наук України – 5 одиниць; Національній академії аграрних наук – 2 одиниці; Державному управлінню справами – 5 одиниць; Міністерству освіти і науки України – 2 одиниці [92, с. 220].

Розподіл витрат на утримання заповідників та національних природних парків за органами державного управління в динаміці показників 2010-2013 рр. наведено на рис. 2.5.

Так, основну частину витрат складають витрати з Державного бюджету: у 2010 році витрати склали 159920,5 тис. грн., з них за рахунок Державного бюджету - 128066,0 тис. грн., тобто 80%; у 2011 році загальні витрати склали 212839,9 тис. грн., з них за рахунок Державного бюджету – 168374,2 тис. грн. (79,1%); у 2012 році витрати склали 273627,3 тис. грн., з них за рахунок Державного бюджету – 224691,5 тис. грн. (82%); у 2013 році – 265554,1 тис. грн., з них з бюджетне фінансування – 233515,8 тис. грн., тобто 87,9%.

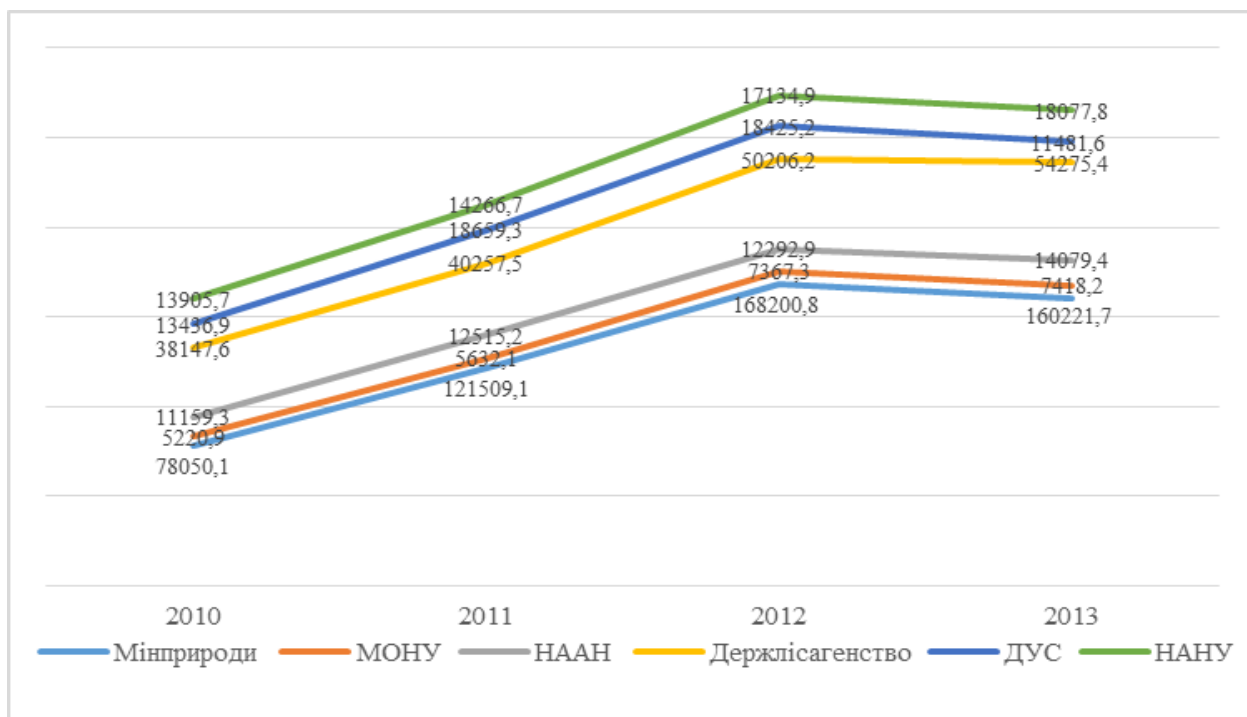

Рис. 2.5. Динаміка показників витрат на утримання заповідників та національних природних парків у 2010-2013 рр. тис. грн.

Джерело: побудовано за даними [156].

Слід зауважити що хоча впродовж досліджуваного періоду і спостерігається позитивна тенденція щодо збільшення фінансування з Державного бюджету на утримання зазначених категорій природно-заповідного фонду, але все ж таки левову частину цих видатків складають видатки на оплату праці. Обсяг видатків, які спрямовуються безпосередньо на утримання установ природно-заповідного фонду, проведення природоохоронних заходів складає досить незначну частку, що практично унеможливорює виконання природоохоронними установами робіт із розвитку матеріально-технічної бази, здійснення наукових досліджень та заходів щодо охорони, раціонального використання й відтворення ландшафтного потенціалу.

Фінансування заходів щодо регіональних ландшафтних парків, а також ботанічних садів, дендрологічних парків та зоологічних парків місцевого значення здійснюється за рахунок місцевих бюджетів. Для цієї мети можуть

також залучатися кошти позабюджетних і благодійних фондів, кошти підприємств, установ, організацій та громадян. Однак, у зв'язку з дефіцитом місцевих бюджетів на збереження і розвиток територій та об'єктів природно-заповідного фонду виділяється обмаль коштів.

У нашій країні податки та збори є одними з основних фіскальних інструментів для стимулювання збереження біорізноманіття, що, або впливає на стан природоохоронної території, або виникає завдяки її існуванню в межах природоохоронної території (податок на туризм, водовикористання, мисливство, рибальство, судноплавство тощо). Як засвідчує досвід, податки та інші збори можуть принести значні доходи для ПОТ. Альтернативними фінансово-економічними інструментами залучення коштів, який існує на рівні окремих природоохоронних територій та вимагає креативності, зацікавленості та інноваційності адміністрації може бути: плата за вхід (за особу, за транспортну одиницю); плата за користування (розваги, послуги, спеціальні тури, оренда човна, дайвінг тощо); продаж товарів та послуг; маркетинг на рівні благодійності, індивідуальні та корпоративні пожертви та ін.

До того ж, в нашій країні у зв'язку з нестачею бюджетних коштів відсутня можливість виключно за їх рахунок здійснювати фінансування всієї необхідної публічної інфраструктури. Дана проблема наразі визначається особливою гостротою. Пошук адекватної відповіді на це питання призвів до розроблення та впровадження в розвинених країнах світу Концепції розвитку державно-приватного партнерства [133]. Можна зустріти чимало прикладів, коли неурядові трастові фонди та фундації працюють у партнерстві із природоохоронними агенціями з метою подолання фінансових, управлінських та бюрократичних перешкод. Саме державно-приватне партнерство уможливорює та надає додатковий фінансовий, інноваційний та технічний потенціал приватного сектора для розвитку природоохоронних територій та залучення інвестиційних ресурсів, які повинні бути спрямовані на розвиток матеріально-технічної бази, здійснення наукових досліджень та

заходів щодо охорони, раціонального використання й відтворення ландшафтного потенціалу.

На V Конгресі парків (Дурбанський план дій, 2004) була сформульована нова парадигма розвитку ПОТ, основною позицією якої стало розширення суспільної підтримки ПОТ і взаємодія мережі природоохоронних територій з національною і регіональною економікою та місцевим населенням. В контексті задач розвитку туризму вказана зміна системи «управління ПОТ переважно для відвідувачів і туристів» на «розвиток туризму, який допоможе місцевій економіці». Тож, помітне місце серед функцій ПОТ належать прикладним аспектам: туризм і рекреація, стале раціональне використання природних ресурсів, підтримка менеджменту територій.

Феномен рекреаційної діяльності визначається як система заходів, пов'язаних з використанням вільного часу для відновлення та розвитку фізичних, психічних і духовних сил людини, що відбуваються на спеціалізованих територіях. У роботах багатьох науковців, суспільних діячів, міжнародних організацій декларується, що пріоритетним напрямом туристично-рекреаційної діяльності на природоохоронних територіях є екологічний туризм. Крім того, в близькому значенні до нього часто використовуються такі категорії як м'який, зелений, сільський, природний туризм та ін. специфічні види туризму. Всі вони протиставляються масовому (пляжному, жорсткому) туризму. Термін «м'який» туризм ввів в 1980 р. німецький футуролог Роберт Юнк. Він же і сформулював його особливості та відмінні риси, що протиставляються індустріальному «жорсткому» туризму. У 1983 р. мексиканський економіст-еколог Гектор Цебаллос-Ласкурейн запропонував термін «екологічний туризм». На його думку екотуризм включає таку категорію туристів, які подорожують до відносно непорушених або незабруднених територій з притаманними їм специфічними об'єктами захоплення, вивчення, насолоди; з пейзажами, дикими рослинами і

тваринами, що мешкають на них, а також культурними особливостями, розміщеними на території [102, с. 318-320].

А.В. Дроздов, Л.П. Басанець [43, с. 54] (2006) приводять базові принципи екологічного туризму. Так, екологічний туризм повинен бути направлений до природи і заснований на використанні переважно природних ресурсів; не приносити шкоди навколишньому середовищу або допускати мінімальний збиток, який не підриває стійкість середовища; бути направлений на екологічну просвіту, на формування відносин партнерства з природою; піклуватися про збереження місцевого культурного середовища; бути економічно ефективним і таким, що забезпечує стійкий розвиток в тих районах, де він здійснюється [79]. Таким чином, з однієї сторони екотуризм стимулює спілкування людини з природою, а з іншої – запобігає негативному впливу на природу, спонукаючи туристів до її охорони. Являючись невід'ємним компонентом сталого розвитку, екологічний туризм призводить до гармонізації екологічних, соціально-культурних та економічних дій.

Екологічний туризм порівняно новий вид туристичної діяльності. На території нашої країни, за різними оцінками, він зародився у 90-х роках минулого століття. Поступово даний вид рекреаційної діяльності став однією із форм послуг, що має ринок. Нині екотуризм є масштабним і таким, який активно розвивається напрямом туристичної індустрії. Популярність даного виду туристичної діяльності швидко зростає останнім часом. Аргументом даного виду діяльності є і те, що екотуризм максимально позитивно впливає на здоров'я і самопочуття відпочиваючих, сприяє збереженню цілісності природного середовища, надходженню до місцевих бюджетів, є важливим чинником екологічного виховання та ефективним засобом попередження екологічних лих від антропогенного навантаження. Незважаючи на те, що взаємовідносини між туристичною діяльністю і природоохоронними територіями складні і часто суперечливі, не можна заперечувати, що туризм є важливим фактором для створення багатьох природоохоронних територій та управління ними.

Тож, рекреаційна діяльність на природоохоронних територіях представляє собою систему дій, лімітованих природоохоронними і нормативно-правовими обмеженнями з використання ресурсного рекреаційного потенціалу природоохоронних територій для досягнення визначеного рекреаційного ефекту. Отже, рекреаційна діяльність здійснюється в умовах переважання природоохоронної складової в системі природокористування. Розвиток рекреації і туризму на ПОТ базується на ряді ключових принципів. Так, стосовно національних парків Дроздов А.В. виділив наступні принципи, які на нашу думку, розповсюджуються також на території інших природоохоронних об'єктів (природні парки, заказники, пам'ятки природи, тощо):

- Дотримання основ заповідної справи;
- Вибірковість (обґрунтованість вибору рекреації і туризму в якості функції конкретного національного парку; регулювання потоків туристів);
- Увага на регіональні пам'ятки з врахуванням буферних зон і суміжних територій;
- Спеціалізація і кооперація (тісний взаємозв'язок з науковими і еколого-просвітницькими структурами, спеціалізованими туроператорами і турагенствами);
- Вторинність економічної функції відносно до екологічної і соціальної функцій;
- Рентабельність (беззбитковість функціонування) об'єкту [79].

До числа найбільш характерних видів туристично-рекреаційної діяльності на природоохоронних територіях можна віднести: спортивний туризм (в т. ч. пішохідний туризм, велосипедний, водноспортивний, спелеотуризм за умов обладнаних і контрольованих маршрутів; мисливський і риболовний туризм, за умов визначених строків, способів, квот, меж зон дозволеного мисливства і рибальства; зелений сільський туризм; пізнавально-природний (екскурсійний) туризм; лікувальна і реабілітаційна діяльність; промислова рекреація (збір ягід,

грибів, горіхів, лікарський рослин, тощо); етнографічний туризм; подієвий і фестивальний туризм).

За визначення Всесвітньої туристичної організації (UNWTO), екотуризм включає всі види природного туризму, при яких основною мотивацією туристів є спостереження і долучення до природи. Всесвітній Фонд дикої природи зазначає, що екотуризм – це природний туризм, який сприяє охороні природи. Екологічний туризм, за визначенням Міжнародного екологічного співтовариства, - цілеспрямовані подорожі на природні території з метою більш глибокого розуміння місцевої культури і природного середовища, які не порушують цілісність екосистем, роблять охорону природи вигідною для місцевих жителів. Міжнародний Союз охорони природи дає визначення екологічного туризму, як подорожі з відповідальністю перед навколишнім середовищем відносно непорушених природних територій з метою вивчення природних і культурних пам'яток, які сприяють охороні природи, здійснюють «м'який» вплив на довкілля, забезпечують активну соціально-економічну участь місцевих жителів і отримання ними переваг від даної діяльності [85].

Бейдик О.О. визначає екотуризм як частина рекреаційної діяльності, при якій негативний вплив на природне середовище і його компоненти мінімальне. Екологічний туризм передбачає гармонійне єднання людини, засобів рекреації, природного середовища і рекреаційної інфраструктури [9, с. 34]. Любіцева О.О. підкреслює, що екологічний туризм оснований на максимізації використання природно-рекреаційних благ і ресурсів і направлений на еколого-просвітницьку рекреаційну діяльність [81, с. 173]. Дроздовим А.В. [42] проаналізовані підходи до поняття «екотуризм» в різних країнах, відмічений вплив ідей «зеленого руху» і екологічного світогляду на визначення нових напрямків, які формуються за останні десятиліття.

Таким чином стверджуємо, що критеріями відповідності туризму поняття «екологічний» є: спрямованість до природи, спираючись на раціональне використання природних ресурсів; екологічна сталість, що

обґрунтовується відсутністю, або мінімізацією збитків довкіллю та оптимізації природних комплексів; направленість на екологічну освітньо-просвітницьку діяльність; збереження і толерантність до місцевого соціокультурного середовища; економічна ефективність, що забезпечує сталий розвиток територій.

Як уже зазначалось для України екологічний туризм відносно нове явище і тривалий час навіть не було чіткого розуміння чим відрізняється даний вид туризму від інших видів [193]. Основними об'єктами екологічного туризму країни є унікальні природні комплекси: національні і природні парки, державні природні заказники, пам'ятки природи, дендрологічні парки і ботанічні сади, лікувально-оздоровчі місцевості і курорти, заповідники (за визначеними обмеженнями).

Найбільшу туристичну привабливість щороку не втрачають природні об'єкти світової культурної спадщини ЮНЕСКО, а саме: букові праліси Карпат, гора Говерла, долина Нарцисів, озеро Синевир, Дністровський каньйон, Бакотська затока, печери Оптимістична, Атлантида, Овруцький кряж, Шацькі озера та чисельні річки і болота на Поліссі, Святі гори, Кам'яні могили, Асканія-Нова, Бузький Гард та дельта Дунаю у степовій частині України. За даними Державної служби статистики, протягом 2015 р. Україну відвідало понад 12428 тис. іноземних туристів. Кількість туристів, обслугованих суб'єктами туристичної діяльності України складало 2020 тис. осіб, з них іноземних туристів – 15 тис. осіб, внутрішні туристи – 357 тис. осіб, кількість екскурсантів – 125 тис. осіб. Найбільшим регіональним центром екологічного туризму та еколого-освітньої роботи – є біосферний заповідник «Асканія-Нова» [92].

Серед територій та об'єктів ПЗФ найбільшого розвитку рекреаційна та туристична діяльність набула в біосферних заповідниках, національних природних і регіональних ландшафтних парках. Згідно Національної доповіді про стан навколишнього природного середовища в Україні основними видами туристично-рекреаційних послуг, які надавали національні природні

та регіональні ландшафтні парки, були: екскурсії екологічними стежками та туристичними маршрутами, відвідування музеїв та еколого-інформаційних центрів, любительська та спортивна рибалка, спуск річкою на плотах, човнах, прогулянки на велосипедах, конях, спостереження за птахами, звірами тощо [92].

Формування та розвиток структури екологічного туризму стримується рядом чинників, основними серед яких є: недостатньо розвинене інфраструктурне забезпечення в умовах розміщення природоохоронних територій; несформована транспортна логістика, віддаленість від значних центрів розселення; різноманітність, атрактивність екосистем і ландшафтів, а також чутливість екосистем до антропогенного впливу; відомість і популярність маршрутів, відсутність належного інформаційного забезпечення. Не менш важливою проблемою на сучасному етапі розвитку екологічного туризму, постає питання правового нігілізму, наслідком якого є знищення цінних порід дерев, порушення екологічних норм і правил на шляху просування продукту екотуризму.

Аналіз сучасних тенденцій, вказує на значні перспективи для зростання екологічного туризму. Зокрема, не повністю використовується потенціал для розвитку агротуризму, сільського туризму, спеціалізованого туризму, молодіжного туризму, туризму для людей пенсійного віку. В розвинених країнах дані види туризму разом з екологічним туризмом формують значну частку ВВП. Але враховуючи значний рекреаційний потенціал, багату природну і культурну спадщину, регіональну і видову різноманітність, традиції природоохоронної діяльності, широку мережу природоохоронних територій слід передбачати, що наша країна може стати однією із привабливих країн, які реалізовуватимуть стратегію розвитку екологічного туризму.

2.2. Тенденції і сучасний стан використання земельно-ресурсного потенціалу природоохоронних територій

У складі природно-ресурсного потенціалу України земельно-ресурсний потенціал складає 44,7 відсотка від загальної вартості. Власне, наявність земельних ресурсів є першою умовою розміщення продуктивних сил на території. За земельною площею наша країна є найбільшою країною Європи після європейської частини Росії, а за якісним складом ґрунтів та біопродуктивністю угідь – одна з найбагатших у світі [61, с. 216].

Земельно-ресурсний потенціал характеризується наявністю високого біопродуктивного потенціалу, а в його структурі переважають родючі чорноземні ґрунти. Сприятливі природно-ресурсні умови Україна має значним чином завдяки ґрунтовому покриву, що більш ніж на 70 відсотків складається з чорноземів і лучно-чорноземних ґрунтів, які характеризуються високим рівнем родючості. Близькі до них за рівнем родючості слабо-опідзолені (темно-сірі опідзолені та чорноземи опідзолені) недеградовані ґрунти, питома вага яких у структурі ґрунтового покриву становить близько 5% [35]. Так, середньозважена землезабезпеченість основних галузей господарського комплексу достатня для їх нормального розвитку і функціонування. В той же час, існуючі на сьогодні, системи сільськогосподарського та природоохоронного землекористування виснажують природний потенціал. Високий попит на зміни у землекористуванні часто обумовлюють знеліснення і втрату біорізноманіття.

Земельно-ресурсний потенціал України, за результатами аналізу його стану, не повною мірою відповідає вимогам раціонального природокористування. Земельні ресурси України (60354,9 тис. гектарів) характеризуються надзвичайно високим рівнем освоєння. Крім того, має місце недостатнє економічне та екологічне обґрунтування розподілу земель за цільовим призначенням. Інвестиційна віддача земельно-ресурсного потенціалу і внесок у прискорення соціально-економічного розвитку залишаються незадовільними. В Україні склалася незбалансована структура

землекористування й управління, яка є в цілому неефективною та екологічно небезпечною. Крім того, деформована структура економіки посилює свої негативні прояви в земельно-ресурсній сфері.

Проведемо оцінку сучасного стану використання земельно-ресурсного потенціалу та виявимо тенденції його змін. Власне, станом на 2016 рік, земельний фонд України в межах її кордонів налічував 60354,9 тис. га. За даними Держгеокадастру України, земельний фонд структурно розподілений таким чином (рис. 2.6).

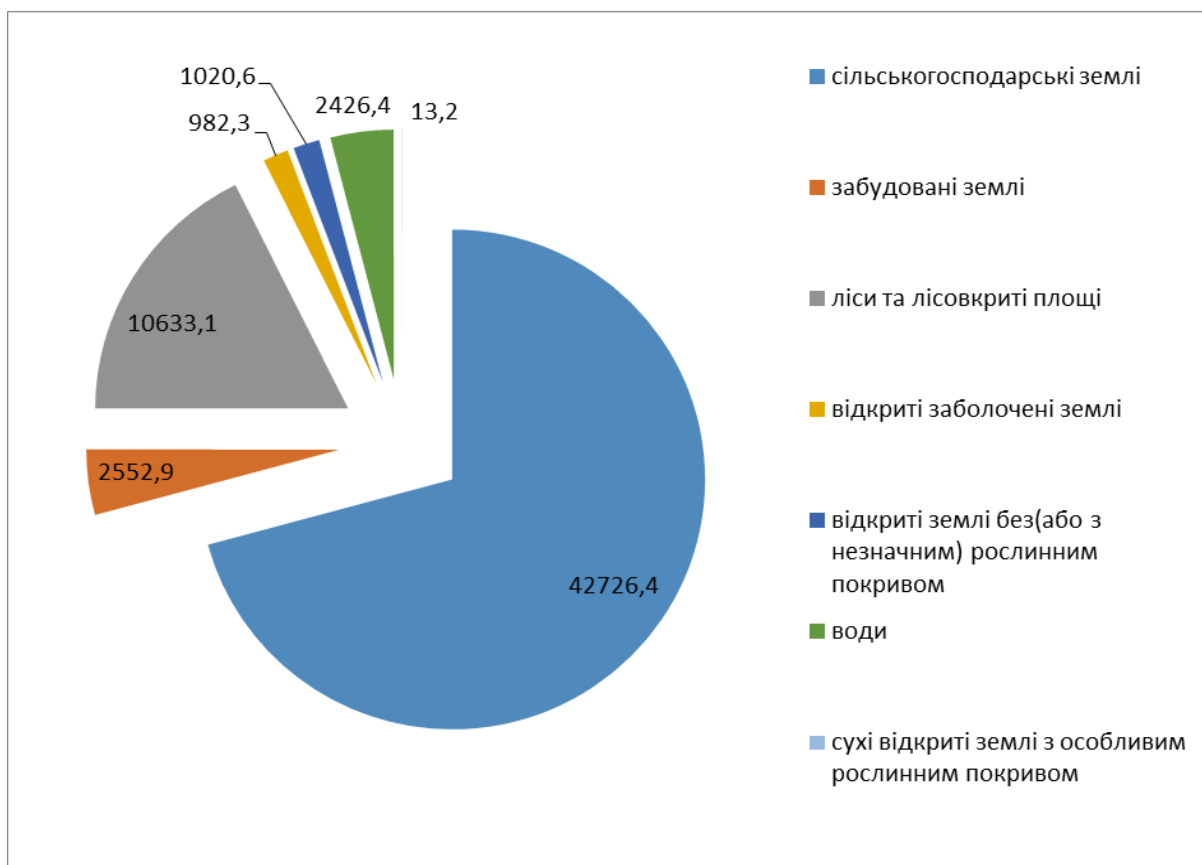

Рис. 2.6. Структура земельного фонду України, тис. га

Джерело: побудовано автором за даними [35].

Значну частку земельної площі 70,6 %, або 42726,4 тис. га складають сільськогосподарські землі, у структурі яких сільськогосподарських угідь – 68,8 % , з них на рілля припадає 53,9 %; 9,0 % складають пасовища; 4,0 % – сіножаті; 1,5 % – багаторічні насадження; 0,4 % - перелogi. Сільськогосподарські угіддя України в різних регіонах України,

характеризуються різним рівнем сільськогосподарського освоєння, де основну частку в регіонах займає інтенсивно оброблювана рілля – 53,9%. Надмірна сільськогосподарська освоєність і розораність території є одним з головних чинників, які дестабілізують екологічну ситуацію в країні [35]. Так, найбільша розораність сільськогосподарських угідь характерна для Вінницької, Дніпропетровської, Донецької, Запорізької, Кіровоградської, Миколаївської, Одеської, Полтавської, Тернопільської, Харківської, Херсонської, Хмельницької, Черкаської областей (табл. 2.3).

Оцінка екологічної стабільності землекористування в межах регіонів України шляхом розрахунку коефіцієнта екологічної стабільності свідчить, що екологічна стабільність землекористування на території України залишається належати до стабільно нестійкої (КЕС 0,40). Одночасно у восьми областях України (Вінницька, Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Кіровоградська, Миколаївська, Одеська, Полтавська) землекористування відноситься до екологічно нестабільного [88]. Дані аспекти спонукають до необхідності впровадження природоохоронного землекористування та створення природоохоронних територій.

Наявний високий ступінь антропогенного навантаження на земельні ресурси: (5 балів) мають забудовані землі, промисловості, транспорту; значний ступінь (4 бали) мають – рілля, багаторічні насадження; середній ступінь антропогенного навантаження (3 бали) мають природні кормові угіддя (сінокоси, пасовища), залужені балки; незначний (2 бали) – лісосмуги, чагарники, ліси, болота, під водою; низький ступінь (1 бал) – мають мікрозаповідники [88]. Так в цілому по країні антропогенне навантаження (КАН) складає більше 3,42 бали і характеризується середнім ступенем антропогенного навантаження. Таким чином, Україна, на жаль, не задовольняє еколого-економічні вимоги щодо загального стану. Екологічний стан землекористування в країні наблизився до небезпечної межі, за якою можуть настати непоправні екологічні процеси.

Таблиця 2.3

**Характеристика екологічного стану землекористування в розрізі
регіонів**

№ п/п	Регіон	Розора ність с.-г. угідь, %	КЕС	Екологічна стабільність	КАН
1	АР Крим	47,6	0,41	Стабільно нестійка	3,40
2	Вінницька	65,1	0,33	Нестабільна	3,61
3	Волинська	33,4	0,57	Середньо стабільна	3,00
4	Дніпропетровська	66,6	0,28	Нестабільна	3,71
5	Донецька	62,3	0,29	Нестабільна	3,70
6	Житомирська	37,3	0,55	Середньо стабільна	3,03
7	Закарпатська	15,7	0,71	Стабільна	2,68
8	Запорізька	71,8	0,27	Нестабільна	3,71
9	Івано-Франківська	28,2	0,62	Середньо стабільна	2,91
10	Київська	46,8	0,43	Стабільно нестійка	3,33
11	Кіровоградська	71,8	0,27	Нестабільна	3,72
12	Луганська	48,0	0,41	Стабільно нестійка	3,40
13	Львівська	46,8	0,53	Середньо стабільна	3,15
14	Миколаївська	71,8	0,28	Нестабільна	3,70
15	Одеська	62,3	0,31	Нестабільна	3,60
16	Полтавська	61,6	0,33	Нестабільна	3,56
17	Рівненська	32,8	0,60	Середньо стабільна	2,93
18	Сумська	62,3	0,42	Стабільно нестійка	3,40
19	Тернопільська	61,7	0,34	Стабільно нестійка	3,58
20	Харківська	61,4	0,34	Стабільно нестійка	3,57
21	Херсонська	62,4	0,34	Стабільно нестійка	3,48
22	Хмельницька	60,7	0,35	Стабільно нестійка	3,56
23	Черкаська	61,5	0,36	Стабільно нестійка	3,49
24	Чернівецька	40,9	0,51	Середньо стабільна	3,22
25	Чернігівська	44,3	0,47	Стабільно нестійка	3,24
	Україна	53,9	0,40	Стабільно нестійка	3,42

Джерело: сформовано автором за даними [88].

Загалом в Україні склався надзвичайно високий рівень освоєння життєвого простору, до господарського використання залучено більш як 92% її території [173, с. 68]. Оцінка розподілу земельних ресурсів України за їх господарським використанням станом на 2016 рік свідчить, що найбільша

питома вага належить сільському господарству – 69,8 %, на другому місці – лісове господарство – 14,7 %, на третьому – охорона навколишнього природного середовища – 4,8 % та інші і невикористовувані землі – 5,4 % (табл. 2.4).

Таблиця 2.4

Оцінка розподілу земельних ресурсів за їх господарським використанням

№ п/п	Види господарського використання земель	Загальна площа		у т.ч.		
		тис. га	%	рілля	під забудовою	під еколого-стабілізуючими угіддям
1	Сільське господарство	42131,0	69,8	32173,4	1162,0	8795,6
2	Житлова та інша забудова	987,1	1,6	59,8	576,0	351,3
2.1	в т.ч. для видалення відходів	16,5	0			
3	Лісове господарство	8868,4	14,7	1079,1	791,7	6997,6
4	Водне господарство	243,7	0,4	1,6	28,8	213,5
5	Промисловість, оборона і інші	1653,7	2,7	223,2	968,0	462,5
5.1	в т.ч. для розробки корисних копалин, кар'єри	157,1	0,3			
6	Охорона навколишнього природного середовища	2909,8	4,8	1,0	1,5	2907,3
7	Охорона здоров'я людей	160,9	0,3	3,2	47,4	110,3
8	Культура, духовність тощо	170,8	0,3	42,2	69,4	59,2
9	Не використовувані та інші землі	3229,3	5,4	1044,1	777,2	1408,0
	Разом земель:	60354,9	100,0	34627,6	4422,0	21305,3
	у % до загальної площі	х	х	57,4	7,3	35,3

Джерело: сформовано автором за даними [35].

Для вияву структурних зрушень в розрізі окремих категорій угідь порівняємо склад та структуру земельного фонду країни в динаміці показників з 1994 по 2016 роки. Так, упродовж зазначеного періоду відбулися зміни як у структурі земельного фонду так і по основних видах угідь. Зокрема, по основних видах угідь – площа сільськогосподарських угідь

зменшилася з 41,89 млн. га у 1994 році до 41,51 млн. га станом на 2016 р., тобто на 382,5 тис. га (табл. 2.5).

Таблиця 2.5

Динаміка зміни земельного фонду України

Основні види земельних угідь	1994		2016		Зміни 2016р. ± 1994р.
	Площа, тис. га	%	Площа, тис. га	%	
Сільськогосподарські угіддя	41890,4	69,4	41507,9	68,8	-382,5
Ліси та лісовкриті площі	10331	17,1	10633,1	17,6	+302,1
Забудовані землі	2386,2	4,0	2552,9	4,2	+166,7
Відкриті заболочені землі	920,8	1,5	982,3	1,7	+61,5
Відкриті землі без рослинного покриву або з незначним рослинним покривом	1105,6	1,8	1020,6	1,7	-85,0
Інші землі	1301,2	2,2	1231,7	2,0	-69,5
Води	2419,6	4,0	2426,4	4,0	+6,8
Разом територія України	60354,9	100	60354,9	100	

Джерело: сформовано автором за даними [35].

Причина цієї зміни зрозуміла: сільське господарство України залишається інвестиційно непривабливим, що й позначається на масштабах залучення в господарський обіг земельних ділянок. Слід зазначити, що при цьому частка зменшення площ сільськогосподарських угідь продовжує стрімко знижуватись.

Площа забудованих земель збільшилася: з 2,39 млн. га станом на 1 січня 1994 року до 2,55 млн. га станом на 2016 рік, тобто на 166,7 тис. га. Зростання частки забудованих земель пов'язано з розширенням масштабів приватного будівництва поблизу великих міст та міських агломерацій, з активізацією житлового будівництва у багатьох містах України та розширенням меж великих міст та населених пунктів. Найбільша питома вага забудованих земель у Донецькій, Дніпропетровській (в 1,5 раза вища за

середню по країні), а також у Луганській та Львівській областях, найменша -- в Миколаївській, Херсонській, Волинській, Рівненській та Чернігівській. На високоцінних міських землях розташовано майже 0,5 млн. садових земельних ділянок, які займають близько 30 тис. гектарів [56, с. 111].

Так, загальна площа лісовкритих земель зросла з 10,33 млн. га до 10,63 млн. га, тобто на 302,1 тис. га. Це значний позитив, адже буде нарощуватися асиміляційний потенціал територій і зміцнюватись функціонування агроландшафтів. Ліси зелених зон обіймають близько 19 % площі усіх лісів України, їм належить особливе місце як потужних екосистем поліфункціонального значення. Площа зелених насаджень загального користування у 2015 р. становила 117 тис. гектарів. Враховуючи те, що в найближчій перспективі стимулюватиметься заліснення деградованих та малопродуктивних угідь, частка лісів та лісовкритих площ на перспективу повинна зростати. За науковими розрахунками, оптимальна лісистість країни повинна складати не менше 20%.

Площа водойм збільшилась на 6,8 тис.га та складає 2,43 млн. га. Враховуючи просторові та геоморфологічні характеристики цієї частини угідь, значне зростання їх частки в найближчій перспективі не передбачається. Згідно з даними Державного комітету водного господарства України, до земель водного фонду віднесено 4365,3 тис. га, з них землі, зайняті водними об'єктами, складають 2415,2 тис. га. Найбільша площа земель водного фонду припадає на водосховища — 1134,5 тис. га, в тому числі 688,1 тис. га знаходиться під водосховищами Дніпровського каскаду, 939 тис. га займають відкриті заболочені землі, 539,8 тис. га — озера та прибережні замкнуті водойми, 343,3 тис. га — лимани, 244,2 тис. га — річки та струмки. В Україні є близько 63 000 річок та водотоків. Водотоки малих річок забруднені на порядок вище ніж великих річок, у прибережних захисних смугах ведеться самовільне будівництво. У зонах впливу водосховищ підтоплено близько 500 тис. гектарів сільськогосподарських угідь.

В Україні розрізняють землі і по категоріям, які виділяються за основним цільовим призначенням і мають певний правовий статус (табл. 2.6). Найбільшу питому вагу займають власне землі сільськогосподарського призначення - 70,0%. Землі лісогосподарського призначення складають – 14,9%. Категорія земель природно-заповідного та іншого природоохоронного призначення складають 4,8%.

Таблиця 2.6

Розподіл земель за категоріями

Категорії земель	Площа	
	тис. га	%
Землі сільськогосподарського призначення	42228,2	70,0
Землі житлової та громадської забудови	1559,0	2,6
Землі природно-заповідного та іншого природоохоронного призначення	2906,8	4,8
Землі рекреаційного призначення	27,5	0
Землі оздоровчого призначення	109,9	0,2
Землі історико-культурного призначення	53,2	0,1
Землі лісогосподарського призначення	9028,3	14,9
Землі водного фонду	3255,0	5,4
Землі промисловості, транспорту, зв'язку, енергетики, оборони та іншого призначення	1187,0	2,0
Загальна площа	60354,9	100

Джерело: сформовано автором за даними [35].

Заходи зі збереження біорізноманіття та формування екомережі виконуються в рамках реалізації Стратегії державної екологічної політики України на період до 2020 року. На жаль, у 2015 році закінчився термін Загальнодержавної програми формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки, реалізація заходів якої за даними державного земельного кадастру, виконана лише на 11,5 відсотка (табл. 2.7). В цілому за даними, наведеними в таблиці 2.7 площа земельних угідь, які відповідно до Програми належать до складових екологічної мережі збільшилась у порівнянні з 2000 роком на 201,3 тис.га.

Таблиця 2.7

Склад земельних угідь, які відповідно до Програми відносяться до складових національної екомережі

Складові екомережі	Площа стан на 01.09.2000	Площа станом на 01.01.2016	Прогнозна площа на 2015 рік	Відхилення
Сіножаті та пасовища	7772,9	7840,5	9536,6	-1696.1
Ліси та лісовкриті площі	10380,2	10633,1	10955,7	-322.6
Відкриті заболочені землі	940,4	982,3	940,4	41,9
Радіоактивно забруднені землі, що не використовуються у господарстві	136,0	123,7	136	-12,3
Відкриті землі без рослинного покриву або з незначним рослинним покривом	1180,8	1020,6	1180,8	-160,2
Води	2415	2426,4	2415	11,4
Загальна площа (тис. га), відсоток від загальної площі України	22825,3 37,8 %	23026,6 38,16%	25164,5 41,68%	-2137,9 - 3,52%

Джерело: розраховано автором за даними [88].

Позитивні зрушення в напрямку збільшення площ природоохоронних територій у складі земельного фонду реалізується і в контексті заходів з охорони земель. Нині площі захисних лісових насаджень становлять 1,4 млн. га, у тому числі полезахисних лісосмуг – 447,3 тис. га. Динаміка здійснення заходів з охорони земель приведена в табл. 2.8. За оперативною інформацією територіальних органів Держгеокадастру, у 2015 році здійснено консервацію 222,8 га земель, з них 58,0 га шляхом заліснення та 164,8 га – залуження (табл. 2.8). У стадії консервації перебуває 25,4 тис. га земель [92, с. 93] Протягом 2015 року рекультивовано 111,6 га порушених земель, з них понад 93% (104,5 га) становлять сільськогосподарські угіддя. Загальна площа земель, що перебувають у стадії рекультивації, становить понад 7 тис. га. У

2015 році поліпшено 357,9 га малопродуктивних угідь. Перебувають у стадії поліпшення 2,6 тис. га земель, з них 38%, тобто 986,7 га, рілля. Протягом 2015 року здійснено будівництво (реконструкцію) протиерозійних гідротехнічних споруд протяжністю 0,2 км. Крім того, 18 об'єктів перебувають у стадії будівництва.

Таблиця 2.8

Динаміка здійснення заходів з охорони земель

Заходи	1995	2000	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Рекультивовано земель, тис.га, в т.ч. під:	8,4	3,7	2,1	0,5	0,6	0,7	0,6	0,1	0,1
сільськогосподарські угіддя	3,0	2,0	0,8	0,3	0,4	0,6	0,4	0,1	0,1
з них під рілля	1,5	1,5	0,3	0,2	0,2	0,4	0,3	0,07	0,1
лісові (чагарникові) насадження	3,0	1,2	0,7	0,1	0,1	0,04	0,2	0,01	0,006
водоймища	0,6	0,2	0,1	0,04	0,004	0,02	0,01	0	0
забудови	0,3	0	0	0,0003	0,008	0,003	0,005	0,004	0
рекреаційні та інші цілі	1,5	0,3	0,5	0,02	0,09	0,03	0,03	0,01	0,001
Будівництво протиерозійних гідротехнічних споруд									
вали, вали-канави, км	135,2	9,3	3,6	4,1	2,9	2,6	0	0,4	0
вали-тераси, км	5,4	10,9	6,6	0	0	0	0	0	0
вали дороги, км	16,2	2,2	1,1	0,1	0,2	1,3	0	1,6	0,2
протиерозійні ставки (накопичувачі твердого стоку), га	177,0	24,0	7,0	6,6	6,7	19,2	0,5	0	0
водоскидні споруди, шт	51	18	2	12	8	25	3	0	0
берегоукріплення, км	1,0	4,7	3,9	4,3	7,1	9,0	1,3	0,2	0
Залуження сильнодеградованої і забрудненої шкідливими речовинами ріллі, га	12785	14974	6341,5	1015,2	1383	1195,1	351,5	40,2	164,8

Джерело: побудовано автором за даними [88].

Але, порівнюючи з минулими роками (1995-2005), нині спостерігається загальна тенденція з погіршення виконання заходів з охорони земель. При цьому стверджуємо, що збільшення площі природоохоронних територій доцільно проводити через трансформацію порушених, деградованих та малопродуктивних земельних угідь шляхом проведення рекультивації чи консервації шляхом залуження або заліснення та переведення їх в окремі об'єкти природоохоронних територій.

Що стосується Одеської області, то Одещина має унікальні і неповторні природні території, в яких збереглися яскраві дивовижні види флори та фауни. Одеська область займає територію Північно-Західного Причорномор'я від гирла Дунаю до Тилігульського лиману (довжина морської берегової лінії в межах області перевищує 300 км) і тягнеться від моря на північ, в глиб суші на 200-250 км. У пониззі великих річок (Дунай, Дністер) і лиманів, на морських узбережжях і в шельфовій зоні розташовані високоцінні й унікальні природні комплекси, водно-болотні угіддя, екосистеми, що формують високий біосферний потенціал регіону, який має національне і міжнародне значення [117]. Навколо озер і лиманів, на ділянках лісового фонду мешкає значна кількість рідкісних і зникаючих видів рослин і тварин, занесених до Червоної книги України та міжнародних червоних списків (285 видів тварин, віднесених до Конвенції про збереження мігруючих видів диких тварин (м. Бонн, 1979 р.), 163 види, які знаходяться під охороною Конвенції про охорону дикої флори та фауни і природних середовищ існування в Європі (м. Берн, 1979 р.) та 59 видів тварин, що охороняються Конвенцією про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що перебувають під загрозою зникнення (CITES) (м. Вашингтон, 1973 р.), окремі вікові дерева та їх групи, визначні та цінні. Ландшафтне різноманіття території представлене наступними типами ландшафтів: вододільні хвилясті низовинні дреназовані розчленовані рівнини позальодовикових областей, схилів вододільні хвилясті лесові рівнини, надзаплавно-терасові вирівняні переважно на лесових породах, заплавні

голоценові, складені алювіальними та дельтовими відкладами, заплавнотерасові плоскі з солонцями та солончаками з високим рівнем мінералізованих ґрунтових вод, ландшафти балково-яружно́ї мережі.

Значна частина області знаходиться у степовій зоні, представленій степовими природними комплексами - типовими різнотравно-типчаковоковилдовими та типчаково-ковилдовими степами. Разом з тим, внаслідок їх розорювання, типові степові природні комплекси зазнали найсильнішого антропогенного тиску, перетворені у рілля, фрагментовані. Степова рослинність, представлена лучними ковилово-різнотравними степами, збереглась на незначних фрагментах території, непридатних для сільського господарства, а також у складі територій та об'єктів природно-заповідного фонду, та у складі зарезервованих для заповідання природоохоронних територій.

Лісова рослинність сконцентрована в основному у північних районах Одеської області, які територіально відносяться до лісостепової зони і представлена переважно штучними насадженнями. Створення нових лісових насаджень забезпечується лісогосподарськими підприємствами в рамках Регіональної програми «Ліси Одещини на 2016-2020 роки». Тваринний світ області багатий та різноманітний, адже тут є всі фізико-географічні умови для нормального існування тварин: сприятливий клімат, різноманітні природні умови, фітоценози різних типів, багато прісних і солоних водойм із великою площею акваторій та різними глибинами, наявність відслонень різних гірських порід та інших біотопів. Власне створення природоохоронних територій можна назвати не лише основним, але і найбільш ефективним механізмом в процесі охорони природних екосистем, унікальних природних територій, ландшафтів та рідкісних видів рослин і тварин.

Аналізуючи сучасний стан та особливості використання земельно-ресурсного потенціалу Одеської області, слід зазначити, що земельні ресурси складають 3331,4 тис. га і характеризуються надзвичайно високим рівнем освоєння. Найбільшою є питома вага земель сільськогосподарського

призначення – 2659,2 тис. га, з них рілля – 2075,5 тис. га. У структурі всіх земель, землі сільськогосподарського призначення займають 79,8 %, у тому числі рілля – 62,3%. Землі громадського призначення займають 30,5 тис. га. Станом на 01.01.2016 площа земель під об'єктами природоохоронного призначення становить 113,0 тис. га або 3,4 % від території області. Площа земель оздоровчого призначення становить 2,0 тис. га, а площа рекреаційного призначення – 4,5 тис. га. Землі лісгосподарського призначення, ліси та інші лісовкриті площі займають 223,0 тис. га або 6,7 % території області. Землі водного фонду займають 210,6 тис. га або 6,3 % території області, в тому числі природні водотоки (річки та струмки) – 15,3 тис. га, озера та лимани – 167,2 тис. га, ставки – 12,1 тис. га, штучні водосховища – 7,6 тис. га, штучні водостоки (канали, колектори, канави) – 8,4 тис. га. Землі промисловості, транспорту, зв'язку, енергетики займають 31,7 тис. га. Землі, що використовуються для транспорту та зв'язку, в цілому по Одеській області займають 25,1 тис. га. [110].

Слід зазначити, що останніми роками спостерігається тенденція до зміни площі сільськогосподарських угідь (рис. 2.7).

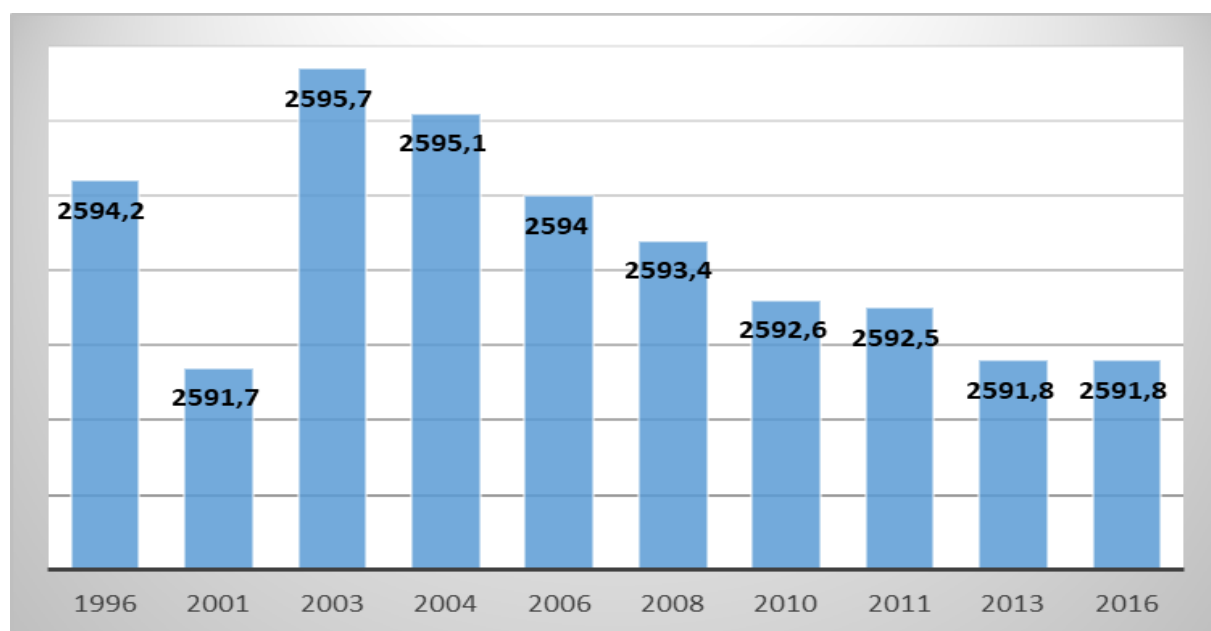

Рис. 2.7. Динаміка зміни площі сільськогосподарських угідь за 1996-2016 роки, тис. га

Джерело: побудовано автором за даними [35].

На противагу, спостерігається збільшення площі забудованих земель, земель промислового та комерційного використання, тощо. Як правило, це пов'язано з продажом і зміною цільового призначення колишніх сільськогосподарських угідь на землі інших категорій земельного фонду. Збільшення площі ріллі, особливо на схилових землях, призвело до порушення екологічно збалансованого співвідношення сільськогосподарських угідь, лісів та водойм, що негативно позначилося на стійкості агроландшафтів і зумовило значне техногенне навантаження на екосферу. Головними чинниками, що дестабілізують екологічно безпечний стан земель є низка порушень природоохоронного та земельного законодавства. Не розроблена і не впроваджується адекватна система заходів з охорони земель. Регіональна екологічна програма, що спрямована на розв'язання найбільш гострих природоохоронних проблем, без сумніву є важливою формою активізації екологічної політики.

Найбільш істотним фактором зниження продуктивності земельних ресурсів і зростання деградації агроландшафтів є водна ерозія ґрунтів. Досить інтенсивно розвиваються процеси лінійного розмиву та яроутворення. Площа ярів в Одеській області становить 13,2 тис. гектарів. Значні площі систематично піддаються вітровій ерозії. Найбільш загрозливі явища спостерігаються в ґрунтовому покриві, який значно деградований і таким чином виведено з ладу значні площі продуктивних земель. Тож, у структурі земель значні площі займають ґрунти з незадовільними властивостями (деградовані та інші малородючі ґрунти).

Площа порушених земель складає 2,428 тис. га, відпрацьованих 1,464 тис. га, при цьому їх рекультивація майже не проводиться, або проводиться досить повільними темпами. Консервація деградованих і малопродуктивних угідь взагалі не проводиться. Площа земель під твердими побутовими відходами складає 0,5 тис. га, з яких більша частина не відповідає екологічним нормам [110]. До порушених земель віднесено 2,4 тис. га (з них не використовуються у виробництві 1,5 тис. га). Землі, що використовуються

для транспорту та зв'язку в цілому по Одеській області займають 25,1 тис. га. Площа земель під твердими побутовими відходами складає 0,4 тис. га, з яких більша частина не відповідає екологічним нормам [195]. Загальна площа земель, які потребують консервації (деградованих та малопродуктивних) складає по області 84,3823 тис. га (2,56% всіх земель) (рис. 2.8). В загальному, оцінюючи територію Одеської області, слід зазначити, що потребують консервації деградовані та малопродуктивні землі, найбільшим чином, на території Балтського – 10,494 тис. га, Іванівського – 9,5223 тис. га, Ширяївського – 8,861 тис. га, Захарівського – 8,4919 тис. га районів.

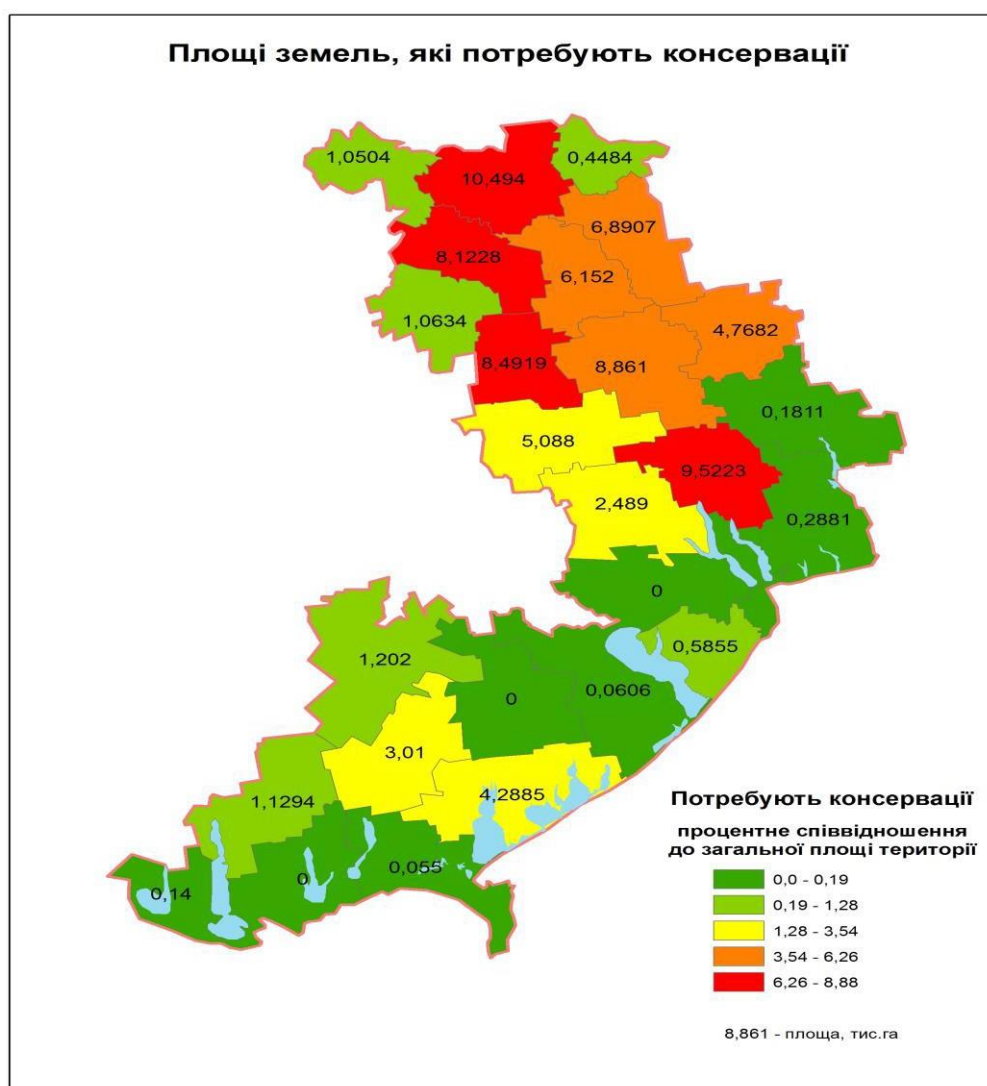

Рис. 2.8. Площі деградованих та малопродуктивних земель по районах Одеської області, що потребують консервації

Джерело: побудовано автором на основі даних [85].

Потерпає ґрунтовий покрив від негативного впливу автомобільного транспорту. Особливо це стосується узбіч автомобільних доріг. Зелені смуги вздовж доріг забруднені бензином, мастилами, брудом із вмістом токсичних речовин. Двигуни від автомобілів під час роботи у навколишнє середовище виділяють з вихлопними газами оксиди азоту та свинцю. Проблеми забруднення ґрунтів пересувним джерелами є більш ніж серйозними і потребують запровадження жорстких обмежень з метою покращення стану довкілля. Поданий перелік еколого-економічних проблем деградації земель є далеко не повним, але дає уяву про негативні наслідки неефективного використання основного багатства - землі.

Одеська область є малолісною та лісодефіцитною. Загальна площа лісів в області становить приблизно 224 тис. га або 6% від її площі, що в 1,5 рази нижче порівняно з оптимальною. На одного мешканця області припадає лише 0,1 га лісу.

Природно-заповідний фонд Одеської області налічує в своєму складі 123 території та об'єктів, загальна площа яких становить 159974,2 га (табл. 2.9). З урахуванням того, що 12 об'єктів загальною площею 133,25 га знаходяться у складі природно-заповідних територій, фактично займана площа природно-заповідного фонду в області становить – 150840,95 га. Відношення площі природно-заповідного фонду до площі Одеської області становить 4,5 %.

Основні площі, які зайняті під об'єктами природно-заповідного фонду розміщені в Кілійському (Дунайський біосферний заповідник) і Татарбунарському (Національний природний парк «Тузовські лимани») районах. Доцільно зауважити, що об'єкти природно-заповідного фонду розміщені на території Одеської області досить нерівномірно, так власне деякі райони (Окнянський, Любашівський, Ренійський, Саратський) взагалі не мають у своєму складі об'єктів ПЗФ (табл. 2.9).

Для Одеської області проблема збереження біорізноманіття вкрай складна та актуальна. Це обумовлено низкою особливостей місцевості,

насамперед таких, як незначна площа природних біотопів, швидкі темпи їх трансформації та деградації, зростаючий рівень рекреаційного навантаження, недостатня забезпеченість охороною природних територій, недосконала законодавча база, яка не враховує специфіку місцевих екологічних умов.

Комплексною програмою охорони довкілля, раціонального використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки в Одеській області на 2014-2019 роки, затвердженою рішенням Одеської обласної ради від 21.02.2014 №1021-VI (зі змінами відповідно до рішення Одеської обласної ради від 26.05.2016 №136-VII), в окремому розділі «Збереження, раціональне використання, розвиток природно-заповідного фонду та формування регіональної екологічної мережі в Одеській області» передбачені заходи, пов'язані з формуванням збереженням та раціональним, невиснажливим використанням екологічної мережі [92, с. 169].

До складу екологічної мережі Одеської області включено землі природно-заповідного фонду (ядра екологічної мережі), землі лісового і водного фонду, землі оздоровчого, рекреаційного призначення, території та землі, які є місцями мешкання і зростання об'єктів тваринного і рослинного світу, занесених в червону і Зелену книги України, водно-болотні угіддя, малопродуктивні і деградовані сільськогосподарські землі як сполучні, буферні і відновлювальні елементи екологічної мережі, яри та балки, пасовища і сіножаті. Складові структурних елементів екологічної мережі в розрізі одиниць адміністративно-територіального устрою Одещини наведено в таблиці 2.10.

При цьому констатуємо, що проблемними аспектами в розбудові і належному формуванні екологічної мережі Одеської області є надзвичайно висока ступінь господарської освоєності території. В той же час, наявний земельний фонд максимально поділений і розпайований за різними землекористувачами, що значно ускладнює функціонування екологічної мережі на місцевому рівні.

Таблиця 2.9

Структура природно-заповідного фонду Одеської області

Категорії об'єктів ПЗФ	Об'єкти ПЗФ									% площі до загальної площі ПЗФ
	Загальнодержавного значення			Місцевого значення			Разом			
	кількість, од	площа,га		кількість, од	площа, га		кількість, од	площа,га		
		усього	у т.ч. надана в постійне користування		усього	у т.ч. надана в постійне користування		усього	у т.ч. надана в постійне користування	
Природні заповідники	-									
Біосферні заповідники	1	51547,9	23380,6				1	51547,9	23380,6	32,2
Національні природні парки	2	49176,1	5722				2	49176,1	5722	30,7
Регіональні ландшафтні парки				2	15320	1366	2	15320	1366	9,6
Заказники, усього	8	11913		31	16440,4		39	28353,4		17,7
У т.ч.										
ландшафтні	1	8397		22	12480,6		23	20877,6		13,1
лісові				1	8,4		1	8,4		0,005
ботанічні	4	2550		5	3521,4		9	6071,4		3,8
загальнозоологічні	2	572					2	572		0,3
орнітологічні	1	394		1	390		2	784		0,49
ентомологічні				2	40		2	40		0,02
Пам'ятки природи, усього	2	10,17		47	11,19		50	21,36		0,01
У т.ч.										
ботанічні	1	5,5		40	10,26		42	15,76		0,009
гідрологічні				6	0,63		6	0,63		0,0003
геологічні	1	4,67		1	0,3		2	4,97		0,003
Заповідні урочища				4	13879		4	13879		8,67
Ботанічні сади	1	16	15,42				1	16	15,42	0,01
Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва	1	49	49	23	1604,95		24	1653,95		1,03
Зоологічні парки	1	6,5					1	6,5		0,006
Разом	16	112718,7	24813	107	47255,5	1366	123	159974,2	30483,4	100

Джерело: сформовано автором на основі даних [88].

Таблиця 2.10

Складові структурних елементів екологічної мережі*

№ з/п	Одиниці адміністративно-територіального устрою	Загальна площа, тис. га	Загальна площа екомережі, тис. га	Складові елементи екологічної мережі, тис. га											
				Об'єкти ПЗФ	Водно-болотні угіддя	Відкриті заболочені землі	Водоохоронні зони	Прибережні захисні смуги	Ліси та інші лісовкриті площі	Курортні та лікувально-оздоровчі території	Рекреаційні території	Землі під консервацією	Відкриті землі без рослинного покриву або з незначним	Пасовища, сіножаття	Радіоактивно забруднені землі
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
1	Ананьївський	104,977	37,288	2,908	-	0,92	1,02	0,5	15,35	0,0	0,0	-	2,33	14,26	0
2	Арцизьський	137,921	27,244	0,004	-	0,28	2,6	0,5	6,27	0,0	0,0	-	0,87	16,72	0
3	Балтський	131,731	52,623	6,433	-	1,46	1,55	0,13	23,84	0,0	0,0	-	2,06	17,150	0
4	Березівський	163,687	59,781	11,661	4,0	2,24	4,16	0,50	7,24	0,0	0,0	-	1,77	28,210	0
5	Б.Дністровський	184,891	53,563	11,113	20,0	7,55	1,75	1,17	5,33	0,1	0,1	-	1,77	4,68	0
6	Біляївський	149,2461	116,95	9,810	76,0	11,64	2,24	1,49	8,14	0,0	0,0	-	1,15	6,48	0
7	Болградський	136,356	26,271	0,451	-	0,35	3,3	1,01	6,58	0,0	0,0	-	1,18	13,40	0
8	В-Михайлівський	143,594	42,93	0,470	-	0,15	0,66	0,44	12,97	0,0	0,0	-	1,08	27,16	0
9	Іванівський	116,196	53,265	0,385	-	0,64	21,33	1,7	6,18	0,0	0,0	-	0,98	21,43	0
10	Ізмаїльський	119,399	63,073	2,983	8,0	4,60	29,35	4,89	5,29	0,0	0,0	-	1,71	6,25	0
11	Кілійський	135,8695	183,293	51,483	32,8	29,92	55,02	7,05	2,50	0,0	0,2	-	0,33	3,99	0
12	Кодимський	81,844	34,959	3,199	-	0,11	0,91	0,6	16,34	0,0	0,0	-	1,53	12,27	0
13	Лиманський	148,868	48,909	4,202	22,0	0,18	1,85	1,23	5,18	0,0	0,3	-	0,66	13,307	0
14	Подільський	102,615	37,007	0,937	-	0,51	0,11	0,07	13,13	0,0	0,0	-	1,65	20,60	0
15	Окнянський	101,287	28,82	-	-	0,8	0,54	0,06	8,09	0,0	0,0	-	1,46	17,87	0

Продовж. табл. 2.10

16	Любашівський	110,03	27,78	-	-	0,97	1,00	0,01	6,53	0,0	0,0	-	0,96	18,31	0
17	Миколаївський	109,2926	26,778	0,048	-	0,24	2,68	0,08	8,27	0,0	0,0	-	0,68	14,78	0
18	Овідіопольський	81,485	26,787	8,227	8,0	1,22	1,23	1,00	3,34	0,0	0,3	-	0,65	2,82	0
19	Ренійський	86,124	33,95	-	7,5	4,17	9,75	4,33	2,56	0,0	0,0	-	0,86	4,78	0
20	Роздільнянський	136,797	39,338	0,028	-	0,64	8,06	0,75	6,18	0,0	0,0	-	1,45	22,23	0
21	Савранський	61,746	31,277	8,407	-	0,57	2,74	0,36	12,52	0,0	0,0	-	0,53	6,15	0
22	Саратський	147,45	27,55	-	-	0,15	2,43	0,05	5,76	0,0	0,0	-	1,12	18,04	0
23	Тарутинський	187,357	56,154	5,474	-	1,16	1,79	0,19	11,21	0,0	0,0	-	1,86	34,47	0
24	Татарбунарський	174,758	120,059	28,268	48,0	0,56	24,20	6,40	4,14	0,0	0,1	-	2,99	5,401	0
25	Захарівський	95,61	33,469	1,419	-	0,26	0,35	0,03	12,35	0,0	0,0	-	0,68	18,38	0
26	Ширяївський	150,183	44,606	0,696	-	0,45	1,25	0,06	7,16	0,0	0,0	-	1,0	33,99	0
27	м. Одеса	3,362	1,9264	0,2644	-	0,512	0,03	0,02	0,04	0,1	0,5	-	0,46	0,0	0
28	м. Б.Дністровський	5,349	1,396	0,018	-	0,04	0,94	0,22	0,078	0,0	0,0	-	0,1	0,0	0
29	м. Ізмаїл	2,646	0,915	0,165	-	0,0	0,41	0,28	0,0	0,0	0,0	-	0,06	0,0	0
30	м. Іллічівськ	2,54	0,88	-	-	0,55	0,09	0,04	0,0	0,0	0,0	-	0,17	0,03	0
31	м. Котовськ	16,2	2,756	0,936	-	0,02	0,00	0,00	0,33	0,5	0,9	-	0,09	0,07	0
32	м. Теплодар	1,061	0,09	-	-	0,00	0,02	0,01	0,00	0,0	0,0	-	0,02	0,04	0
33	м. Южне	0,774	0,121	-	-	0,01	0,03	0,02	0,001	0,0	0,0	-	0,01	0,05	0
	Всього по області:	3331,295	1341,81	159,9	226,3	72,52	183,39	35,18	223,950	0,7	2,4	-	33,14	403,29	0

Джерело: сформовано автором на основі даних Головного управління Держгеокадастру в Одеській області.

*Примітка: площа надана по існуючим угіддям.

На території Одеської області знаходиться 8 водно-болотних угідь міжнародного значення. За даними [88] на території шести з них створено об'єкти природно-заповідного фонду: «Кілійське гирло» і «Озеро Сасик» – Дунайський біосферний заповідник НАН України, «Тилігульський лиман» – регіональний ландшафтний парк «Тилігульський», «Межиріччя Дністра-Турунчука» і «Північна частина Дністровського лиману» – Нижньодністровський національний природний парк, «Система озер Шагани-Алібей-Бурнас» – національний природний парк «Тузовські лимани». Водно-болотні угіддя «Озеро Кугурлуй» і «Озеро Картал» на даний час ще не входять до природно-заповідного фонду.

Велике значення для повноцінного функціонування природоохоронних територій має взаємодія різних суб'єктів – партнерів. Тому потребує особливої уваги робота з формування громадської підтримки ПОТ, визнання їх цінностей для місцевого населення, громад та територіальних органів влади. Без врахування цього фактору, як свідчить світовий досвід, виникне реальна проблема подальшого вилучення природних комплексів з господарського використання для передачі їх до нових ПОТ та постійних конфліктів з місцевим населенням і землекористувачами, що спостерігається у нас.

РОЗДІЛ 3

НАПРЯМИ ПІДВИЩЕННЯ ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬНО-РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПРИРОДООХОРОННИХ ТЕРИТОРІЙ В КОНТЕКСТІ ПРИНЦИПІВ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

3.1. Еколого-економічні аспекти підвищення ефективності використання земельно-ресурсного потенціалу природоохоронних територій

Багатоцільове призначення природоохоронних територій визначається, насамперед, їх багатофункціональністю. З підвищенням їх ролі змінювались і їх функції, до яких на даний час відносяться: природоохоронна, відновлювальна, відтворювальна, рекреаційна, естетична, науково-дослідна, еколого-просвітницька, історико-культурна, пізнавально-туристична, експозиційна, навчально-експериментальна, лікувально-профілактична в психоемоційному відношенні.

Власне сама система природоохоронних територій являється комплексом функціонально і територіально взаємопов'язаних охоронних територій, організованих на основі врахування природних і соціально-економічних особливостей регіону з метою збереження, відновлення і підтримання природного балансу довкілля, біологічного і ландшафтного різноманіття, які сприяють сталому розвитку території. Для забезпечення екологічної стабільності необхідним є те, щоб всі екосистеми регіону були представлені в систему природоохоронних територій в достатній мірі. Значення такої системи збільшиться все більше, якщо всі її частини будуть пов'язані природними зеленими поясами або коридорами, створюючи можливість зміщення різних популяцій видів.

Необхідність функціонального зонування природоохоронних територій пояснюється значним різноманіттям не лише природних комплексів, але і відповідних їм методів управління, ведення господарської діяльності, а також

типів взаємодії між різними групами відвідувачів, місцевого населення і господарських суб'єктів. Загалом, функціональне зонування – це створення диференційованої планувальної структури і регулювання потоків відвідувачів з метою зниження антропогенного навантаження на природні комплекси. Зонування - це поділ певної природоохоронної території на ділянки (функціональні зони), в яких будуть різні режими збереження, відтворення та використання природних ресурсів в залежності від особливостей та потреб природних комплексів, що охороняються [149]. Зонування земель виникло як спосіб захисту економічної цінності, що дає певні гарантії землекористувачам в тому, що характер використання сусідніх земель не вплине на якість їх власних. Останніми роками зонування земель все частіше використовується при вирішенні проблем захисту довкілля в цілому.

Констатуючи вищенаведене, визначення функціональної зони можна сформулювати як: обмежена територія, на якій діють просторові і часові управлінські приписи та здійснюються заходи, спрямовані на виконання певних завдань тієї або іншої природоохоронної території. При цьому кількість функціональних зон залежить як від природних особливостей територій, так і від характеру їх використання. Межі зон повинні максимально відповідати існуючим контурам землекористування або територіального управління. При цьому бажано, щоб вони проходили по добре вираженим на місцевості лінійним орієнтирам: водорозділам, руслам рік, дорогам, квартальним просікам тощо. В ряду випадків у складі зон можуть виділятися окремі підзони, які необхідні насамперед там, де наявні специфічні проблеми охорони або використання території в межах будь-якої зони.

Основна вимога при визначенні зон землекористування має бути наступною: ніякий землекористувач (приватний або громадський) не має права використати землю на шкоду іншим. Оскільки використання землі може чинити за певних умов серйозну дію на стан сусідніх земель і інших

територій, то зміни в характері землекористування після проведення відповідної експертизи повинні отримати схвалення громадськості, а також урядових і державних органів.

Як відомо за дослідженням багатьох фахівців, природні екосистеми мають все необхідне для підтримання рівноваги, так довго, як довго будуть зберігатись встановлені зв'язки, потоки речовин, енергії і інформації. Втрата біорізноманіття, забруднення повітря, води і ґрунтів, руйнування ґрунтового покриву - усе це чинники, що зменшують здатність до саморегуляції екосистем, не дозволяють їм нормально функціонувати і, таким чином, представляють наявну загрозу існуванню динамічної рівноваги в системах. На жаль, невідомо, як довго система з порушеними зв'язками в змозі функціонувати і за яких умов вона може, без втручання ззовні, відновлювати порушену рівновагу. При визначенні найбільш відповідного типу землекористування повинен братися до уваги ряд чинників, що визначають функціональне зонування території, до яких можна віднести біологічну і ландшафтну різноманітність, геоморфологічні особливості території, наявність і особливості схилових просторів, протиерозійну стійкість ґрунтів, історичні, культурні і етнографічні території, продуктивні сільськогосподарські та інші землі. Необхідно пов'язувати потреби людей з природними можливостями самої території і брати до уваги наявні капіталовкладення, щоб забезпечити збереження біологічної різноманітності регіону. В той же час, функціональне зонування повинне спиратися на ключові екологічні компоненти території. Величини площ функціональних зон визначаються залежно від необхідності збереження екосистем різного ступеня стабільності, який встановлюється за переважаючим у зоні типом ландшафту та рослинності і рівнем їх розвитку (збереженості). Ступінь стабільності може бути визначеним за співвідношенням природних та антропогенних змін екосистем.

В Україні зонування є обов'язковим при створенні природоохоронної території і передбачене законодавством. Зонування природно-заповідних

територій здійснюється згідно з вимогами закону України «Про природно–заповідний фонд», але крім цього при зонуванні національних природних парків враховуються рекомендації МСОП, а біосферних заповідників – принципи Севільської стратегії [53].

Зонування є досить специфічним питанням, оскільки як національний природний парк, чи біосферний заповідник або регіональний ландшафтний парк характеризуються певними особливостями як за своєю природою, так і за історією. В той же час різні види екосистем вимагають різних режимів збереження. Наприклад, букові праліси Карпат не потребують впливу людини для свого існування, а лучні екосистеми потребують сінокосіння, оскільки можуть почати заростати чагарниками. Крім того, значну роль відіграють і потреби місцевого населення, традиційні види землекористування. Отже, під час зонування повинні враховуватися як природні особливості так і потреби місцевого населення, за умови охорони і збереження природи.

У зонуванні різних територій природоохоронних територій звичайно, є відмінності. В основному, зонування застосовується для національних природних парків, біосферних заповідників, регіональних ландшафтних парків, ботанічних садів, дендрологічних парків, зоологічних парків та парків - пам'яток садово–паркового мистецтва.

Більш детально зупинимось на зонуванні національних природних парків, біосферних заповідників та ботанічних садів. Зонування дендрологічних парків, зоологічних парків та парків – пам'яток садово–паркового мистецтва є схожим на зонування ботанічних садів, а регіональних ландшафтних парків – на зонування національних природних парків. Щодо природних заповідників, то традиційно в Україні склалося, що тут виділяється одна зона – заповідна, яка призначена лише для наукової роботи, а не для туристичної та рекреаційної діяльності. Тому, відвідування природних заповідників туристами не дозволяється, хоча у деяких природних заповідниках є певна територія, присвячена розвитку екоосвіти. Там,

зазвичай розроблені екостежки. У природному заповіднику іноді виділяється територія для забезпечення потреб самого заповідника та його працівників (наприклад, сінокоси, випаси, городи, паливо). Ця територія не має перевищувати 1-2% загальної площі. Навкруги ж заповідника виділяється охоронна зона з метою запобігання негативного впливу людської діяльності [110].

Що стосується зонування ботанічних садів, то ботанічні сади призначені, в першу чергу, для збереження, вивчення, акліматизації, розмноження в спеціально створених умовах та ефективним господарським використанням рідкісних і типових видів місцевої та світової флори. У ботанічних садах, дендрологічних парках, парках – пам'ятках садово–паркового мистецтва виділяють заповідну, експозиційну, наукову, адміністративно–господарську зони, а в зоологічних парках – експозиційну, наукову та господарську. Заповідна зона призначена для створення, охорони та відновлення колекцій. В експозиційній зоні проходять екскурсії та лекції, відвідувачі мають можливість ознайомитися з експозиціями ботсаду. На території наукової зони розміщуються експериментальні ділянки, колекції, проводяться наукові дослідження. Адміністративно-господарська зона слугує для розміщення службових та господарських приміщень ботанічного саду та господарської діяльності.

Біосферні заповідники мають міжнародне значення і є природоохоронними, науково-дослідними установами. Вони створюються з метою збереження найбільш типових природних комплексів, підвищення екологічної освіти та забезпечення збалансованого розвитку. Згідно з законом України «Про природно–заповідний фонд України» під час зонування біосферних заповідників виділяється три головні зони: заповідна (природне ядро), буферна зона та зона антропогенних ландшафтів [134]. У свою чергу, відповідно до Севільської стратегії біосферних резерватів зона антропогенних ландшафтів визначається як перехідна або транзитна зона, але її суть лишається тією ж. Слід зазначити, що біосферні резервати за своєю

суттю є аналогічними біосферним заповідникам і можуть створюватися на основі природних заповідників або національних природних парків. Заповідна зона може складатися з одного або декількох ядер і є основною частиною біосферного заповідника. Вона призначена для охорони, збереження та відновлення найменш порушених природних комплексів. Тут можна проводити лише науково-освітню діяльність за умови, що вона не шкодить природним комплексам. Відвідування заповідної зони туристами не дозволяється. Мінімальна площа заповідної території при крупно мозаїчній структурі має бути не менше 1000 га. Також можуть ще виділятися зони регульованого заповідного режиму, до складу яких належать регіональні ландшафтні парки, заказники, заповідні урочища. Тобто згадані категорії ПЗФ можуть входити до біосферного заповідника. Зона регульованого заповідного режиму виділяється тоді, коли абсолютно заповідний режим призводить до негативних впливів на заповідні екосистем.

Ділянки особливо цінних екосистем можуть бути і поза межами заповідної зони. У разі наявності таких ділянок у зоні антропогенних ландшафтів вони оточуються ділянками буферної зони. Буферна зона зазвичай оточує ядра і слугує для їхньої охорони та нейтралізації діяльності, яка відбувається у перехідній зоні або зоні антропогенних ландшафтів. Саме наявність буферної зони має унеможливити контакт заповідної та перехідної зон, що є надзвичайно важливим для збереження біорізноманіття природних ядер. Ширина буферної зони не може бути меншою одного кілометра. У буферній зоні може відбуватися екоосвітня, екотуристична діяльність, а також проводитись прикладні та фундаментальні дослідження.

У свою чергу в перехідній зоні або зоні антропогенних ландшафтів вже є населені пункти, відбувається традиційна сільськогосподарська та інші види діяльності (лісокористування, водокористування). Вона слугує для забезпечення раціонального використання природних ресурсів.

Розміри заповідної зони відрізняються залежно від стану екосистем та регіону, в якому виділяється заповідне ядро. Так, у відносно екологічно

стабільних регіонах та мало порушених екосистемах заповідне ядро становить не менше 50% території біосферного заповідника або 75% від площі його природних територій; у екологічно мало стабільних та середньо порушених природних територіях – 40% від усієї площі; в екологічно нестабільних та сильно порушених природних територіях – не менше третини загальної площі або 25% від площі природних територій [110].

Національні природні парки мають загальнодержавне значення і є природоохоронними, рекреаційними, культурно-освітніми, науково-дослідними установами. До їхніх завдань належить збереження, відтворення і ефективне використання природних комплексів та об'єктів, які мають особливе природоохоронне, оздоровче, історико-культурне, наукове, освітнє та естетичне значення. В Україні при зонуванні національних природних парків виділяють чотири зони: заповідну, зону регульованої та стаціонарної рекреації і господарську зони.

Заповідна зона, як і у випадку біосферного заповідника призначена для охорони, збереження та відновлення найбільш цінних природних комплексів. Зона регульованої рекреації грає роль захисту для заповідної зони, оберігає її від негативного впливу людини чи природних чинників, а також слугує для регулювання рекреаційного навантаження. Зона регульованої рекреації, як і буферна зона, в ідеалі оточує заповідну зону. Ширина такої оточуючої смуги має бути не меншою 1 кілометра, але площа зони регульованої рекреації не має перевищувати площі заповідної зони. До зони регульованої рекреації належать території, які мають рекреаційне, еколого-освітнє, культурно-виховне та науково-пізнавальне значення. У цій зоні є екологічні стежки, а також маршрути екологічного туризму та постійних екскурсій. У той же час тут забороняються рубки лісу головного користування, промислове рибальство і мисливство. Дозволяється ведення господарства, але за умови, якщо воно не здійснює негативний вплив на екосистеми.

Зона стаціонарної рекреації слугує для розміщення готелів, кемпінгів, інших об'єктів рекреаційної інфраструктури. Зона стаціонарної рекреації

межує із зоною регульованої рекреації та господарської зоною і є найменшою за площею серед усіх зон національного природного парку. Вона не може перевищувати 10% національного природного парку. Іноді зона стаціонарної рекреації межує із заповідною зоною, якщо вона на межі із заповідною зоною представлена природними ділянками не менше одного кілометра.

Господарська зона призначена для проведення на її території господарської діяльності з метою виконання покладених на парк завдань [134]. Також на території господарської зони можуть розміщуватися населені пункти і відповідно землі інших землевласників та землекористувачів. Господарська діяльність має здійснюватися з додержанням вимог охорони довкілля. Господарська зона може оточувати зони регульованої та стаціонарної рекреації, а її розміри змінюються в залежності від потреб, які виникають.

Розміри заповідної зони в національних природних парках також залежать від регіону, де знаходиться парк, та стану природних територій даного регіону. У екологічно стабільних регіонах та на мало порушених територіях площа заповідного ядра складає більше третини від усієї площі; у екологічно мало стабільних та середньо порушених природних територіях - більше 20% від усієї площі; в екологічно нестабільних та сильно порушених природних територіях – 15% від загальної площі національного природного парку, або 10% від площі його природних територій. Важливим є те, що функціональне зонування національного природного парку, як і біосферного заповідника, є передумовою його подальшого розвитку, збереження біорізноманіття та раціонального природокористування. Власне зонування НПП здійснюється з метою забезпечення таких функцій: збереження біорізноманіття, забезпечення наукової, еколого-освітньої, культурно-виховної, рекреаційної діяльності та раціонального, екологічно-збалансованого природокористування.

Підсумовуючи вищенаведене, слід зазначити, що розробку зонування доцільно починати вже із самого початку проектування природно-заповідної

території. Для забезпечення якісного зонування необхідно дослідити природні комплекси майбутньої природно-заповідної території, провести ряд наукових досліджень з метою визначення необхідного природоохоронного режиму для певних типів екосистем. Крім цього, при розробці зонування важливо залучати усіх зацікавлених сторін і особливо спілкуватися із місцевим населенням. Це забезпечить уникнення конфліктів у майбутньому. Зонування біосферних заповідників та національних парків є надзвичайно важливим сьогодні, адже біосферні заповідники сприяють забезпеченню сталого розвитку регіону, а національні природні парки виконують різноманітні функції, для забезпечення яких необхідним є впровадження кваліфікованого зонування. Щодо туристичної діяльності, то вона не забороняється і розвивається у буферній зоні біосферних заповідників, зонах регульованої та стаціонарної рекреації у національних та регіонально-ландшафтних природних парках. У природних заповідниках туристична діяльність не дозволяється.

В такому ключі слід провести оцінку і надати загальну характеристику функціонального зонування на прикладі локальної території Нижньодністрівського НПП [96].

На території парку відповідно до природоохоронного законодавства виділяються такі зони:

- заповідна зона – 9392 га (44,07% від загальної площі парку);
- зона регульованої рекреації – 7591 га (35,62%);
- зона стаціонарної рекреації – 9,9 га (0,05%);
- господарська зона – 4318,2 га (20,26%).

Їх площа визначалася із врахуванням природно-ресурсного потенціалу території НПП, її господарської освоєності, ландшафтів, необхідності посилення природоохоронного режиму використання земельних та інших природних ресурсів.

Для кожної зони з урахуванням її наукової, рекреаційної, історико-культурної та інших цінностей природних комплексів та об'єктів,

встановлюється диференційований режим щодо їх охорони, відтворення та рекреаційного використання.

Рішенням Науково-технічної ради Нижньодністровського національного природного парку від 22.06.2010 р. була затверджена схема попереднього зонування парку (рис. 3.1).

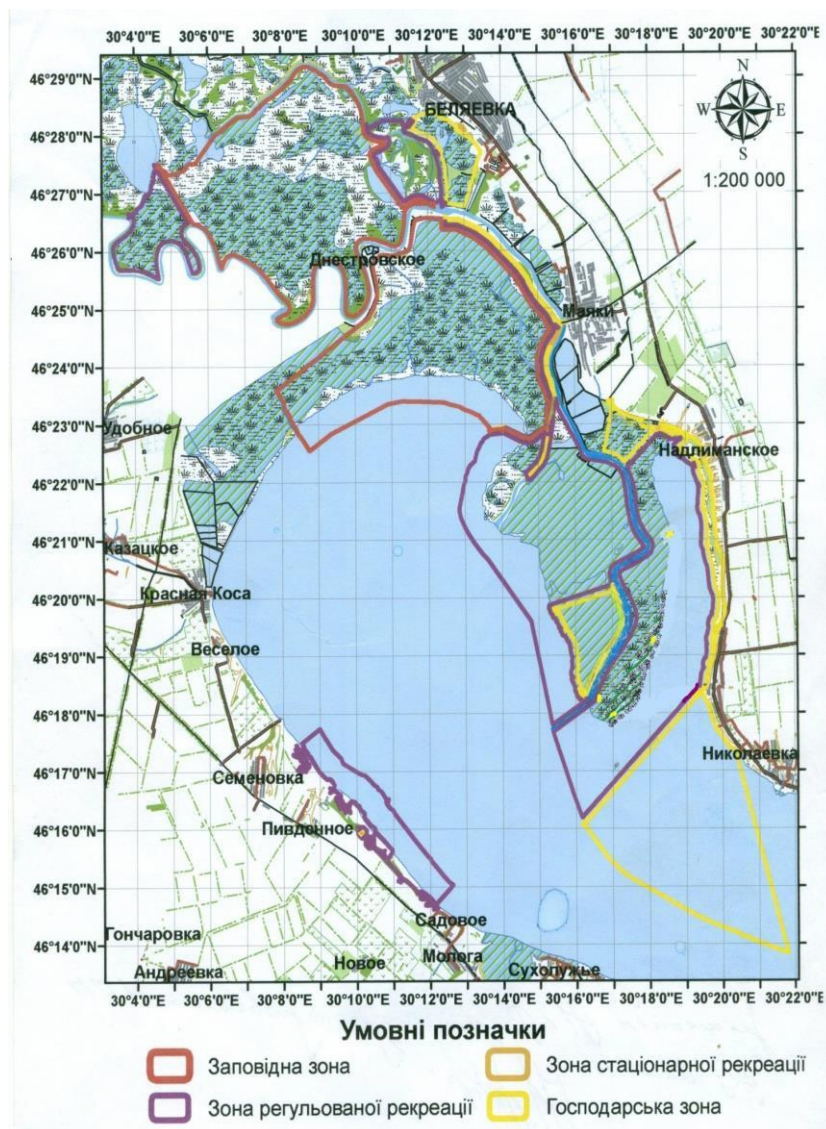

Рис. 3.1. Карта-схема існуючого функціонального зонування на території Нижньодністровського національного природного парку

Джерело: сформовано за даними [117].

Заповідна зона – призначена для охорони та відтворення найцінніших природних комплексів та об'єктів, які мають наукову, пізнавальну та естетичну цінність. Режим зони визначений відповідно до Закону України

«Про природно-заповідний фонд України» [134] згідно вимог, встановлених для природних заповідників. Зокрема, згідно статті 16 Закону на території природних заповідників забороняється будь-яка господарська та інша діяльність, що суперечить цільовому призначенню заповідника, порушує природний розвиток процесів та явищ або створює загрозу шкідливого впливу на його природні комплекси та об'єкти.

Заповідна зона включає практично всю територію створеного у 1993 році заповідного урочища «Дністровські плавні» загальною площею 7620 га. Значна частина земель заповідної зони (3700 га) надана парку у постійне користування (рис. 3.2). У заповідній зоні знаходяться плавневі озера (частина озер Біле і Горілі). До неї входять також найбільш цінні ділянки лісу на північному березі Дністровського лиману. Заповідна зона, крім ділянки, яка прилягає до автотраси Одеса-Рені, оточена зоною регульованої рекреації.

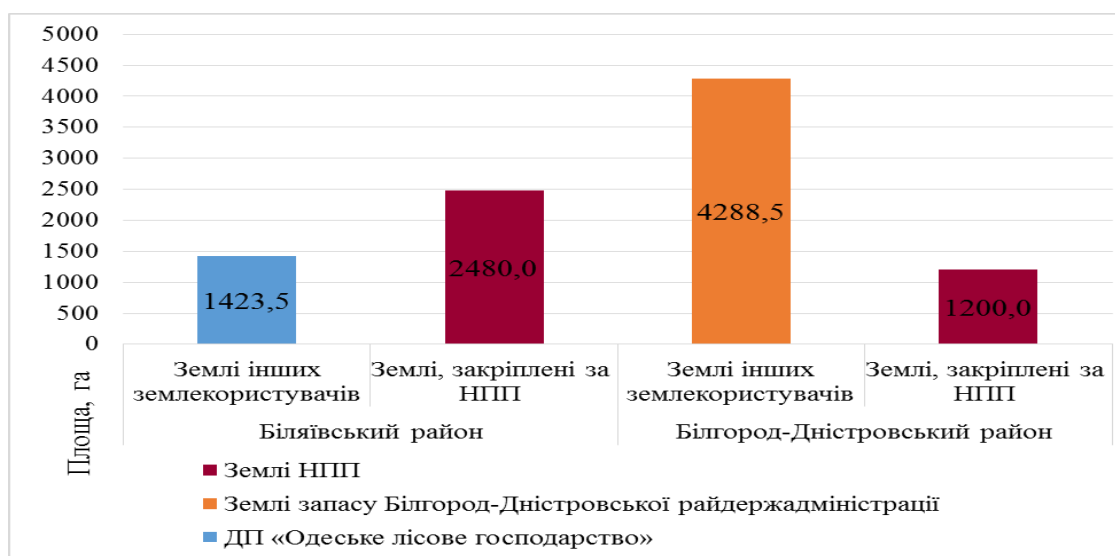

Рис. 3.2. Розподіл землекористувачів, землі яких віднесені до території заповідної зони в розрізі адміністративних районів

Джерело: розраховано за даними [117].

Зона регульованої рекреації призначена для організації короткострокового відпочинку та оздоровлення населення, огляд особливо

мальовничих та пам'ятних місць, охорони природи. Відповідно до статті 21 Закону України «Про природно-заповідний фонд України» [134] в межах зони регульованої рекреації проводяться короткостроковий відпочинок та оздоровлення населення, огляд особливо мальовничих і пам'ятних місць; у цій зоні дозволяється влаштування та відповідне обладнання туристських маршрутів і екологічних стежок; тут забороняються рубки лісу головного користування, промислове рибальство, мисливство, інша діяльність, яка може негативно вплинути на стан природних комплексів та об'єктів заповідної зони.

До складу зони регульованої рекреації включені частина земель ДП «Одеське лісове господарство», концерну «Чорне море» та запасу Овідіопольської і Білгород-Дністровської райдержадміністрацій загальною площею 7591,0 га (рис. 3.3).

У зону регульованої рекреації, найбільшою за площею у Нижньодністровському НПП (40 %), увійшли: значна ділянка Дністровського лиману, Карагольська затока, частина озера Біле, частина Мертвого Турунчука, ізольована від основної частини території Парку ділянка біля села Семенівка, а також ділянка берега Дністра в прикордонній зоні з Республікою Молдова. Ці акваторії представляють значну рекреаційну цінність і важливі як екологічні зони для збереження популяції багатьох видів риб. Сюди ж входить й ландшафтний заказник місцевого значення «Лиманське» та частина прибережної акваторії Дністровського лиману. Всі ці території й акваторії прилеглі до заповідної зони і призначені виконувати функцію буферної зони.

У межах зони регульованої рекреації проводиться короткочасний відпочинок й оздоровлення населення, огляд особливо мальовничих природних і пам'ятних місць; у цій зоні парку дозволяється створення та відповідне облаштування тільки туристичних маршрутів й екологічних стежок (аншлаги, декоративні містки для переходу природних проток і єриків, декоративні лавочки, бунгало для прихованого спостереження за

птахами, альтанки з очерету). У цій зоні забороняється зміна структурного й функціонального призначення природних біотопів, промислове рибальство й полювання, інша будь-яка діяльність, що може негативно вплинути на стан природних комплексів і об'єктів заповідного об'єкта.

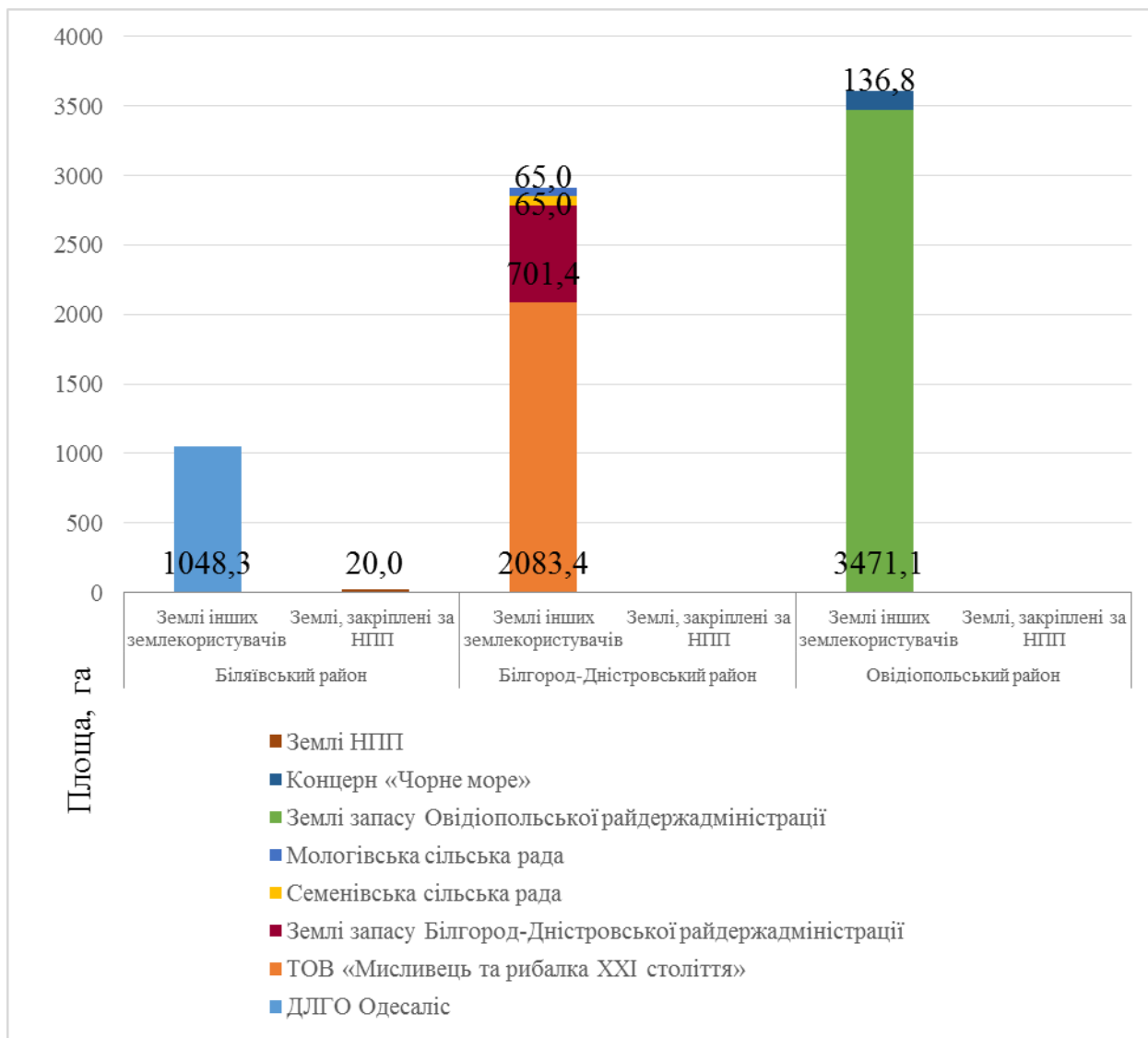

Рис. 3.3. Розподіл землекористувачів, землі яких віднесені до території зони регульованої рекреації в розрізі адміністративних районів

Джерело: розраховано за даними [117].

У цій зоні необхідно здійснювати науковий моніторинг по оцінці впливу рекреації на стан природних комплексів й об'єктів та темпів відновлення порушених екосистем.

Зона стаціонарної рекреації це, як правило, території в межах

населених пунктів. Вони призначені для розміщення готелів, мотелів, кемпінгів, човнових баз і причалів, інших об'єктів рекреаційної інфраструктури парку й регіону. На території зони регульованої рекреації, стаціонарної рекреації й господарської зони забороняється будь-яка діяльність, що веде або може привести до погіршення стану навколишнього природного середовища і зниження рекреаційної цінності території національного природного парку.

В зону стаціонарної рекреації увійшли землі, розміщені на території НПП без вилучення із користування у землекористувачів (на площі 9,9 га), які використовуються в рекреаційних цілях за проектом (рис. 3.4).

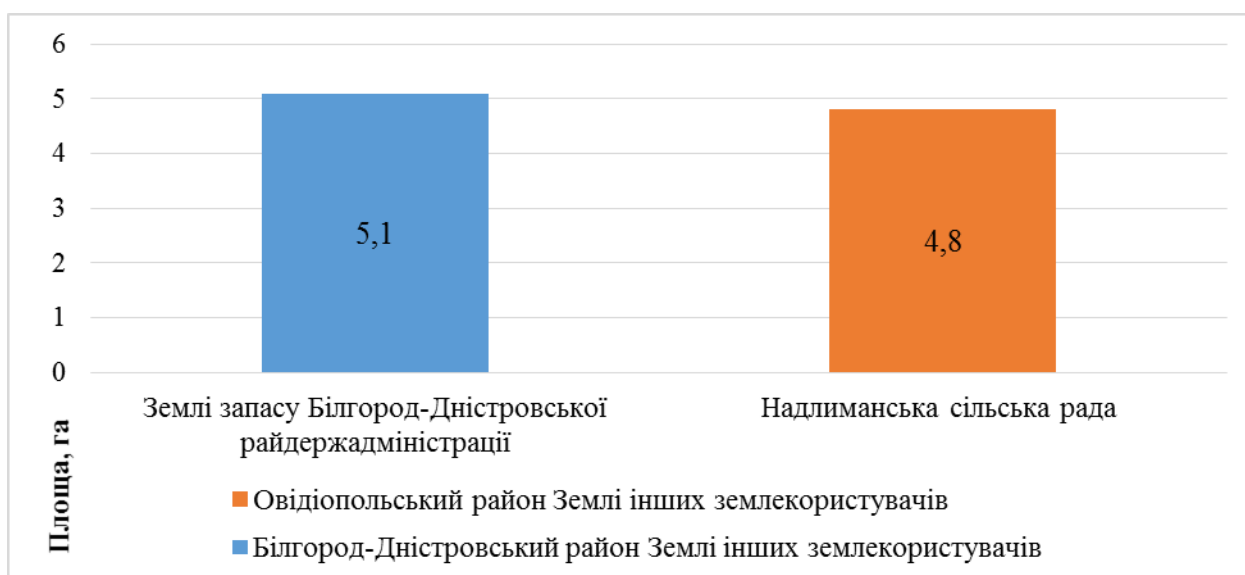

Рис. 3.4. Розподіл землекористувачів, землі яких віднесені до території зони стаціонарної рекреації в розрізі адміністративних районів

Джерело: розраховано за даними [117].

Господарська зона — призначена для проведення господарської діяльності, виконання покладених на парк завдань. Відповідно до статті 21 Закону України «Про природно-заповідний фонд України» [134] у межах господарської зони проводиться господарська діяльність, спрямована на виконання покладених на парк завдань, знаходяться населені пункти, об'єкти комунального призначення парку, а також землі інших землевласників та

землекористувачів, включені до складу парку, на яких господарська та інша діяльність здійснюється з додержанням вимог та обмежень, встановлених для зон антропогенних ландшафтів біосферних заповідників.

До складу господарської зони віднесені населені пункти, об'єкти промислового та комунального призначення парку, а також землі інших землевласників та землекористувачів, на яких господарська діяльність здійснюється з додержанням загальних вимог щодо охорони навколишнього природного середовища. Із загальної площі 21 311,1 га землі водно-болотних угідь складають понад 96,5%. Значні за площею в господарській зоні займають території населених пунктів. Загальна площа господарської зони в загальному балансі територій природного парку складає 4318,2 га (рис. 3.5), або 21%, у т.ч. на закріплених на НПП у постійне користування – 8,3 га (0,7%).

До господарської зони включені: частина акваторії Дністровського лиману та частина р. Глибокий Турунчук у яких дозволений промисловий лов риби, частина острова між річками Дністер та Глибокий Турунчук, наданого у довгострокову оренду ТОВ «Мисливець та рибалка ХХІ століття», прибережна смуга вздовж р. Дністер від Маякського мосту до 45 км автотраси Одеса – Рені, ділянка плавнів біля м. Біляївка, де традиційно заготовляли очерет та деякі інші території на яких господарська діяльність повинна здійснюватися з додержанням загальних вимог щодо охорони навколишнього природного середовища. У господарській зоні парку на землях які надані в довгострокову оренду або користування ведеться традиційна господарська діяльність. У межах господарської зони дозволяється здійснення традиційних форм природокористування, передбачених Законом України «Про природно-заповідний фонд України» та Положенням про Нижньодністровський національний природний парк. У цій зоні можуть перебувати об'єкти комунального призначення парку та при необхідності виділені контрольні площадки для ведення моніторингу по впливу антропогенних навантажень на навколишнє природне середовище.

Всі види традиційного природокористування здійснюється за лімітами на використання природних ресурсів у межах об'єктів природно-заповідного фонду.

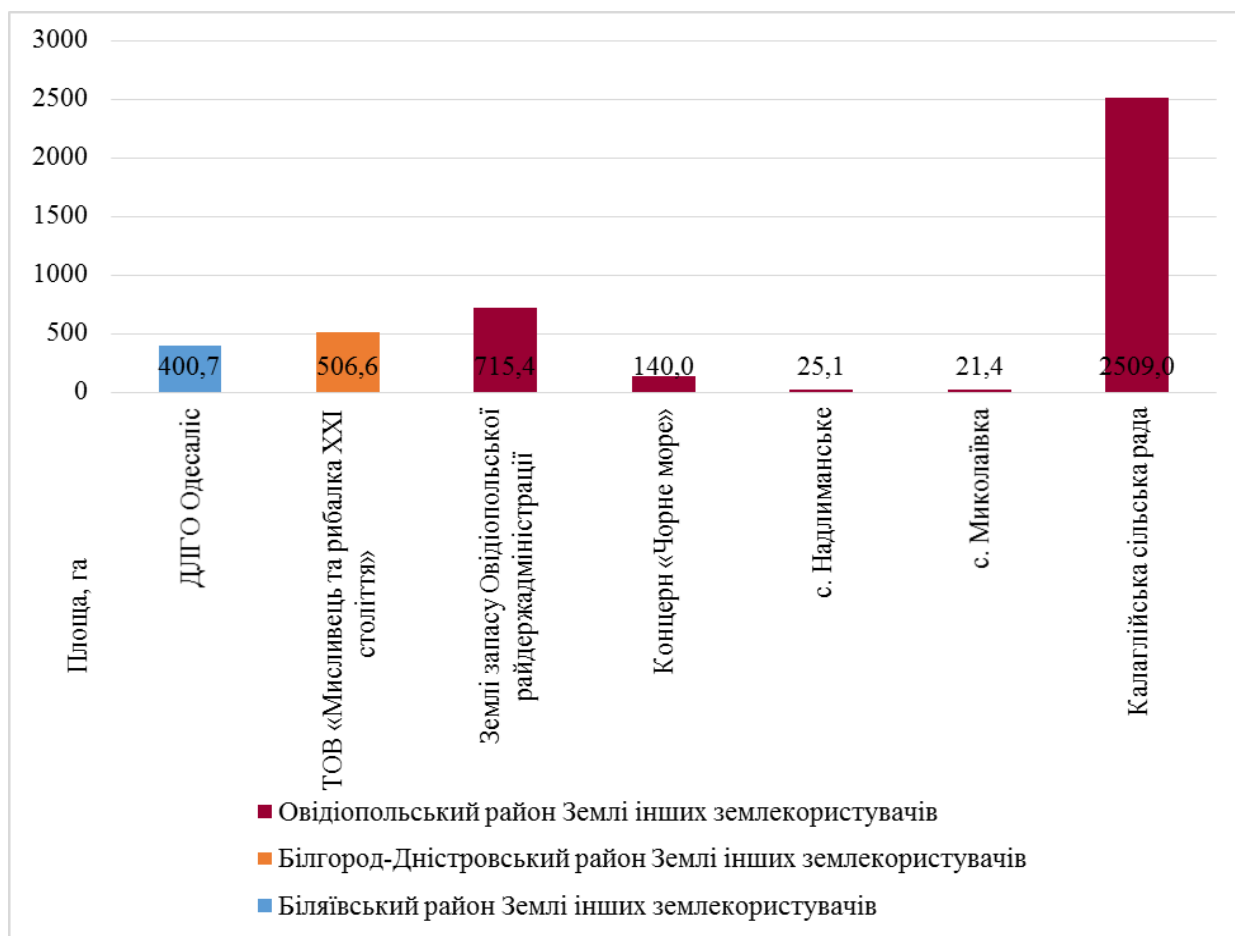

Рис. 3.5. Розподіл землекористувачів, землі яких віднесені до території господарської зони в розрізі адміністративних районів

Джерело: розраховано за даними [117].

В рамках проведеного дослідження виникає необхідність у застосуванні геоінформаційних систем для функціонального зонування об'єктів природно-заповідного фонду.

Географічна інформаційна система (ГІС) – це сучасна комп'ютерна технологія для відображення та аналізу об'єктів реального світу, також подій, що відбуваються на нашій планеті. Ця технологія об'єднує традиційні операції роботи з базами даних, такими як запит і статистичний аналіз, з перевагами повноцінної візуалізації і географічного (просторового) аналізу,

які надає карта [22]. Саме ці можливості відрізняють ГІС від інших інформаційних систем і забезпечують унікальні можливості для її застосування в широкому спектрі завдань, пов'язаних з аналізом і прогнозом явищ і подій навколишнього світу, з осмисленням і виділенням головних факторів і причин, а також їх можливих наслідків. Створення карт і географічний аналіз не є чимось новим. Однак технологія ГІС надає новий, більш сучасний, більш ефективний, зручний і швидкий підхід до аналізу проблем і вирішення завдань, що стоять перед людством в цілому, і конкретною організацією або групою людей, зокрема [106]. Вона автоматизує процедуру аналізу і прогнозу. До початку застосування ГІС лише деякі володіли мистецтвом узагальнення і повноцінного аналізу географічної інформації з метою обґрунтованого прийняття оптимальних рішень, заснованих на сучасних підходах і засобах [99].

Застосування ГІС дозволить удосконалити процес функціонального зонування під час проектування та створення природоохоронної території, а також забезпечити ефективну діяльність створеної природоохоронної одиниці.

Так, в законодавчих та нормативно-правових актах України визначена чітка система при проектуванні та створенні природоохоронної території, яка передбачає застосування ГІС-технологій для розробки високоякісних картографічних матеріалів (планів, карт, схем та ін.), які необхідні для проектування території, встановленні меж об'єкту природно-заповідного фонду, вилученні земель, тощо. Нерідко проблема постає лише в тому, що весь набір вихідних даних геоінформаційних шарів проекту, які складають основу для подальших розробок різних видів діяльності об'єкту природно-заповідного фонду зберігаються у розробників проекту чи у відповідному органі влади. Саме тому електронні дані залишаються недоступними для використання широкого кола користувачів, а інколи – навіть і для органів місцевого самоврядування.

На нашу думку, для ефективної діяльності (функціонування) створеної

природоохоронної одиниці, геоінформаційне забезпечення повинно бути спрямоване на ефективне використання усіх функцій природоохоронної території. Велика частка таких територій має подібний перелік функцій, визначений законодавством з пріоритетним переважанням певних із них в залежності від категорії об'єкту. Відповідно до Закону України «Про природно-заповідний фонд України» [134] на національні природні парки покладається виконання низки основних завдань, які загалом можна звести до кількох основних функцій: природоохоронної, науково-дослідної, туристично-рекреаційної та освітньо-виховної.

Геоінформаційне забезпечення функціонування природоохоронної території реалізується у вигляді: інтернет-сайту (з посиланням на домашню сторінку на кожній сторінці сайту, переліком основних розділів сайту на кожній сторінці сайту, інструментом пошуку) з картографічним матеріалом та довідковою інформацією про природоохоронну територію; ГІС-проекту із взаємопов'язаними геоінформаційними шарами даних, які створюються для природоохоронної території; спеціалізованого програмного комплексу, створеного для окремої природоохоронної території для виконання конкретних завдань відповідно до її функцій.

Вважаємо за доцільне запропонувати розробку спеціалізованих ГІС для забезпечення ефективної діяльності природоохоронних територій, що включатимуть в себе географічний, кадастровий та туристично-рекреаційний блоки і будуть спрямовані на підвищення процесу інформатизації населення внаслідок якісного інформаційного наповнення (рис. 3.6).

Завершальною фазою аналізу геоінформаційного забезпечення функціонування природоохоронної території є реалізація переліку основних задач, які можна вирішити за допомогою використання ГІС для інформатизації населення:

- забезпечення збору, обробки, зберігання та подання даних про земельні ресурси як об'єкту кадастрового обліку;

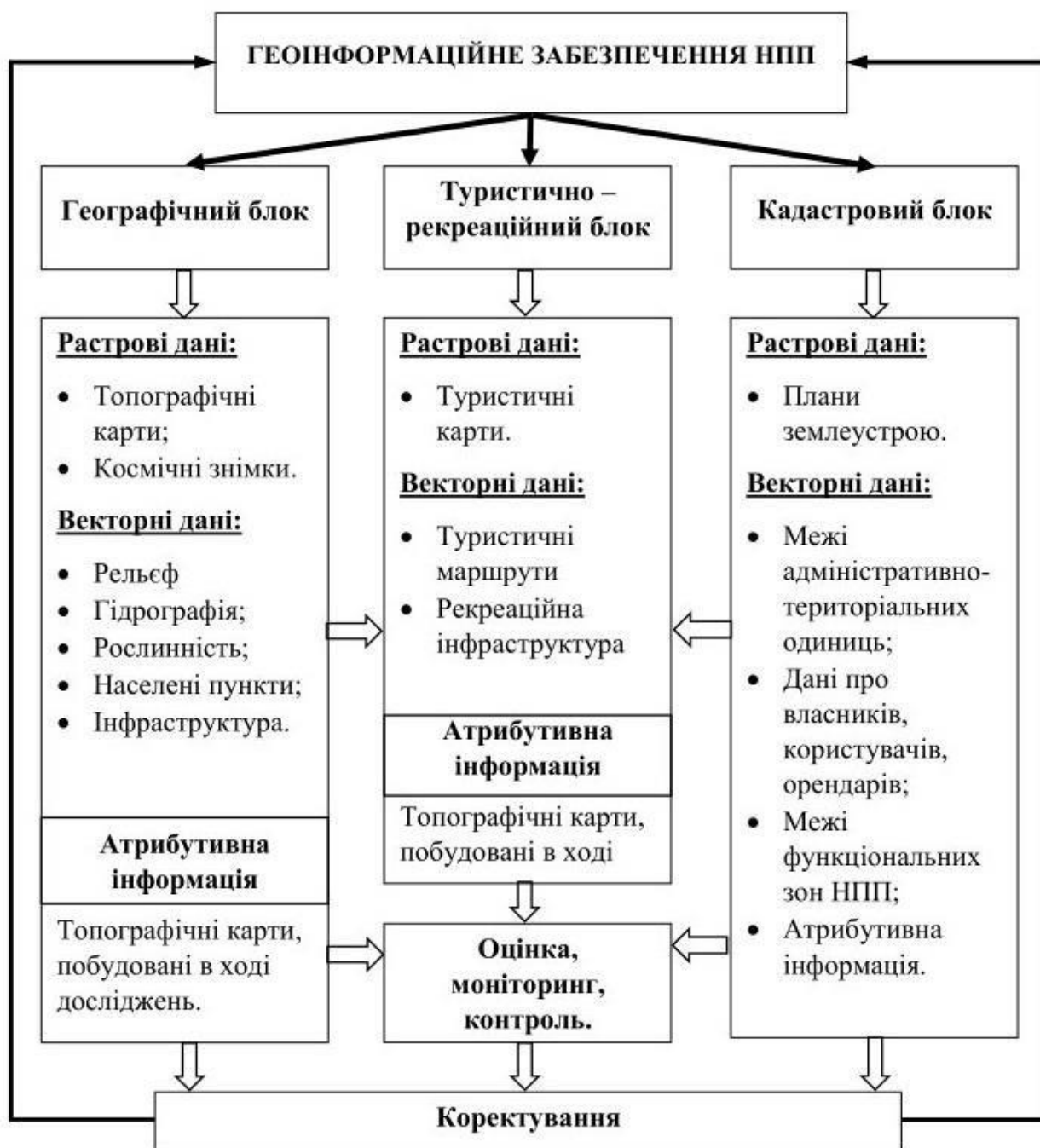

Рис. 3.6. Структурно-логістична схема геоінформаційного забезпечення національних природних парків

Джерело: авторська розробка.

- інформаційна підтримка проведення єдиної державної політики в галузі земельних відносин, державного обліку та державної реєстрації земельної ділянки та реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень, захисту прав власників, користувачів та орендарів землі;

- інформаційне забезпечення цивільного обороту земель і функціонування цивілізаційного ринку землі і міцно пов'язаної з нею нерухомості;
- забезпечення найбільш повного надходження в бюджети всіх рівнів земельних податків і платежів;
- виконання в автоматизованому режимі процедур, які дозволять визначити кадастрову, ринкову та середню вартість земельної ділянки, розмір орендної плати та розмір земельного податку.

3.2. Пропозиції щодо вдосконалення методики нормативної грошової оцінки земель природоохоронних територій

Грошова оцінка земель є складовою частиною Державного земельного кадастру [54], вона проводиться відповідно до чинного законодавства України та в свою чергу поділяється на нормативну та експертну оцінку землі.

Проведення нормативної грошової оцінки земель регулюється законодавством України. Насамперед, Земельним кодексом України, Законом України «Про оцінку земель» та «новими» методиками нормативної грошової оцінки земель різних категорій, затвердженими Кабінетом Міністрів України. Методичне регулювання оцінки земель здійснюється відповідно до нормативно-правових актів, які визначають організацію і виконання землеоціночних робіт, порядок проведення оцінки земель, зміст і склад технічної документації та звітів з грошової оцінки земельних ділянок, вимоги до них, порядок їх виконання. Основними із таких документів, які визначають проведення грошової оцінки земель природоохоронних територій є Методика [126] та Порядок [133] нормативної грошової оцінки земель несільськогосподарського призначення (крім земель населених пунктів).

Грошова оцінка земель є економічним механізмом земельних відносин, приватизації земельних ділянок, земельно-іпотечного кредитування,

оподаткування та становлення ринку землі. Основними сферами застосування нормативної грошової оцінки земель в наш час є оподаткування та орендна. Отже, актуальність грошової оцінки земель останнім часом зростає, а сфери застосування розширюються.

Відповідно до вимог частини 1 статті 201 Земельного кодексу України грошова оцінка земельних ділянок визначається на рентній основі. Плата за землю справляється у вигляді земельного податку або орендної плати, що визначається згідно з нормативною грошовою оцінкою земель на підставі Податкового кодексу України.

Останнім часом було внесено зміни до законодавчих та нормативно-правових актів, які регулюють Порядок та Методику проведення нормативної грошової оцінки земель несільськогосподарського призначення за межами населених пунктів. Дані зміни відбулися ще у 2013 році. Отже, на сьогоднішній день існує потреба у комплексному вивченні та законодавчому регулюванні даного питання, а також вдосконаленні оновлених Методики та Порядку нормативної грошової оцінки земель несільськогосподарського призначення (крім земель населених пунктів). Тому, на наш погляд, доцільно буде проаналізувати становлення та сучасний стан проведення нормативної грошової оцінки земель несільськогосподарського призначення за межами населених пунктів, визначити основні недоліки та запропонувати шляхи їх вирішення.

Водночас науковці та видатні вчені, які зробили вагомий внесок у розв'язанні проблем з грошової оцінки земель несільськогосподарського призначення правомірно зазначають, що законодавча та нормативно-правова база їх оцінювання є малодослідженою та підлягає коригуванню. Даній проблематиці приділяється значна увага у наукових працях А.Г. Мартина [82], Ю.Ф. Дехтяренка, Ю.М. Манцевича, О.Я. Палехи [86] та багатьох інших вчених.

Початок становлення нормативної грошової оцінки земель несільськогосподарського призначення припадає на 1995 рік. Щороку її

індексували, але вона була далекою від реальної вартості землі. Наступні зміни у визначенні нормативної грошової оцінки земель несільськогосподарського призначення відбулися у 1997 році. Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 30.05.1997 р. № 525 «Про Методику нормативної грошової оцінки земель несільськогосподарського призначення (крім земель населених пунктів)» [125] визначено, що під час проведення нормативної грошової оцінки земель застосовувалися різні підходи та різні коефіцієнти для кожного виду земель. Так, для прикладу, в основу розрахунку нормативної грошової оцінки земель природно-заповідного та іншого природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення покладено капіталізацію нормативного середньорічного економічного ефекту від використання земельних ділянок відповідного функціонального використання та здійснено поліпшення їх облаштування [169].

Відповідно до Методики [125] нормативна грошова оцінка земель природно-заповідного та іншого природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення визначається за формулою:

$$Цн = E \times T_k \times K_{мц}, \quad (3.1)$$

де:

Цн – нормативна грошова оцінка одного квадратного метра земельної ділянки, грн.;

E – нормативний середньорічний економічний ефект від використання відповідно земель природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення в розрахунку на один квадратний метр, грн.;

T_к – термін капіталізації нормативного середньорічного економічного ефекту, який створюється на рівні 33 років;

K_{мц} – коефіцієнт, який характеризує місцезорешування та цінність земельної ділянки відповідного призначення.

На відміну від Методики [125], Наказом Державного комітету України по земельних ресурсах, Державного комітету будівництва, архітектури та житлової політики України, Державного комітету України по водному господарству, Міністерства агропромислового комплексу України, Державного комітету лісового господарства України, Української академії аграрних наук від 29.08.1997 р. № 86/19/148/86/76/88 «Про Порядок грошової оцінки земель несільськогосподарського призначення (крім земель населених пунктів)» більш детально висвітлені окремі моменти. Так у Порядку [131] зазначено, що коефіцієнт, який враховує місцезорозташування та цінність земельної ділянки (Кмц), обчислюється за формулою:

$$Кмц = Км \times Кц \times Кс, \quad (3.2)$$

де:

Км – коефіцієнт, який враховує місцезорозташування земельної ділянки (віддаленість від адміністративного центру та найближчого населеного пункту, що має магістральні шляхи сполучення; входження до приміської зони великих міст тощо);

Кц – коефіцієнт, який враховує цінність об'єктів природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення;

Кс – коефіцієнт, який враховує статус об'єктів природоохоронного, оздоровчого та історико-культурного призначення.

Відповідно до Порядку [131] загальне значення коефіцієнта Км розраховується як добуток коефіцієнтів Кр1 (коефіцієнт, який враховує місце розташування населених пунктів у приміських зонах великих міст), Кр2 (коефіцієнт, який враховує місцезорозташування земельної ділянки відносно адміністративних центрів), Кр3 (коефіцієнт, який враховує місцезорозташування земельної ділянки відносно найближчого населеного пункту), Кр4 (коефіцієнт, який враховує місцезорозташування земельної ділянки в зоні радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи).

Також відмітимо, що з об'єктів оцінки вилучено земельні ділянки під водою та земельні ділянки лісових земель. Оцінка цих об'єктів здійснюється відповідно до вимог відповідних розділів Порядку [131], а грошова оцінка земельних ділянок об'єктів, які здійснюють господарську діяльність, проводиться відповідно до розділу грошової оцінки земель промисловості, транспорту, зв'язку, оборони та іншого призначення.

У 2006 році наказом Державного комітету України по земельних ресурсах, Міністерства аграрної політики України, Міністерства будівництва, архітектури та житлово-комунального господарства України, Державного комітету лісового господарства України Державного комітету України по водному господарству, Української академії аграрних наук було прийнято новий «Порядок нормативної грошової оцінки земель несільськогосподарського призначення (крім земель населених пунктів)» від 27.01.2006 р. № 19/16/22/11/17/12. Даний Порядок [132] базувався на Методиці [124], прийнятій у 1997 році. Відповідно цього Порядку [132] змінилися значення нормативного середньорічного економічного ефекту від використання земель природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення з урахуванням коефіцієнтів індексації грошової оцінки земель, відповідно до прийнятої Постанови Кабінету Міністрів України «Про проведення індексації грошової оцінки земель» від 12.05.2000 р. № 783 [135]. А саме:

- для земель природоохоронного призначення з 0,0626 – 0,094 грн./кв.м. (+15,02%);
- для земель оздоровчого призначення з 0,0403 – 0,060 грн./ кв.м. (+14,89%);
- для земель рекреаційного призначення з 0,0336 – 0,050 грн./кв.м. (+14,88%);
- для земель історико-культурного призначення з 0,0653 – 0,095 грн./кв.м. (+14,55%).

Згідно з Порядком [132] межі та статус земель оздоровчого призначення визначаються відповідно до Закону України «Про курорти» від 05.10.2000 р. № 2026-III [124].

У 2011 році Кабінетом Міністрів України була прийнята Постанова «Про затвердження Методики нормативної грошової оцінки земель несільськогосподарського призначення (крім земель населених пунктів)» від 23.11.2011 р. № 1278, яка чинна на сьогоднішній день. Відповідно даної Методики [126] грошова оцінка земельної ділянки будь-якого призначення визначається за єдиною формулою:

$$Ц_n = П_d \times Р_d \times С_k \times К_m \times К_v \times К_{mц} \times К_i, \quad (3.3)$$

де:

$П_d$ – площа земельної ділянки, кв.м.;

$Р_d$ – рентний дохід для відповідної категорії земель, грн./рік;

$С_k$ – строк капіталізації, років;

$К_m$ – коефіцієнт, який враховує місцезорозташування земель;

$К_v$ – коефіцієнт, який враховує вид використання земельної ділянки і встановлюється залежно від складу угідь земельної ділянки відповідно до даних Державного земельного кадастру;

$К_{mц}$ – коефіцієнт, який враховує належність земельної ділянки до земель природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного, історико-культурного призначення;

$К_i$ – коефіцієнт індексації нормативної грошової оцінки земель.

У 2013 році на основі даної Методики [126] був прийнятий наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України «Про затвердження Порядку нормативної грошової оцінки земель несільськогосподарського призначення (крім земель населених пунктів)» від 22.08.2013 р. № 508, в якому більш детально висвітлені основні моменти процесу визначення нормативної грошової оцінки земель.

Основні відмінності нормативно-методичної бази оцінки земель несільськогосподарського призначення (крім земель населених пунктів) на 1997-2006 рр.; 2011-2013 рр. наведено у таблиці 3.1.

Таблиця 3.1

Основні відмінності нормативно-методичної бази оцінки земель несільськогосподарського призначення (крім земель населених пунктів) за 1997-2006 рр. та 2011-2013 рр.

Нормативно-методична база 1997-2006 рр.	Нормативно-методична база 2011-2013 рр.
В основу нормативної грошової оцінки земель природно-заповідного та іншого природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення покладений нормативний середньорічний економічний ефект від використання земельних ділянок відповідного функціонального використання, які розташовуються на оцінюваній земельній ділянці в розрахунку на один квадратний метр. Значення нормативного середньорічного економічного ефекту для різних категорій земель має різні грошові еквіваленти.	В основу нормативної грошової оцінки земель природно-заповідного та іншого природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення включається значення рентного доходу, який визначений Порядком нормативної грошової оцінки земель несільськогосподарського призначення (крім земель населених пунктів). Таким чином, згідно до нормативів, що містяться у Порядку, рентний дохід для різних категорій земель має різні грошові еквіваленти.
Об'єктом оцінки є земельні ділянки природно-заповідного та іншого природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення, що використовуються за функціональним призначенням незалежно від того, до якої категорії вони віднесені.	Об'єктом оцінки є земельні ділянки природно-заповідного та іншого природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення, що використовуються за функціональним призначенням незалежно від того, до якої категорії вони віднесені включаючи склад угідь в межах земельної ділянки, кадастровий квартал, межі адміністративно-територіальних одиниць

З об'єктів оцінки вилучено земельні ділянки під водою та земельні ділянки лісових земель. Оцінка цих об'єктів здійснюється відповідно до вимог відповідних розділів Порядку, а грошова оцінка земельних ділянок об'єктів, які здійснюють господарську діяльність, проводиться відповідно до розділу грошової оцінки земель промисловості, транспорту, зв'язку, оборони та іншого призначення.	Грошова оцінка земельної ділянки будь-якого призначення визначається за єдиною формулою.
Технічна документація з нормативної грошової оцінки розробляється для кожної земельної ділянки (проведення значної кількості проектно-вишукувальних і адміністративних процедур пов'язаних зі складанням, експертизою)	Технічна документація з нормативної грошової оцінки розробляється для адміністративного району за структурою кадастрових кварталів і затверджується як єдиний документ. На окремі земельні ділянки надається витяг із вказаної документації.

Джерело: розроблено автором за даними [125; 126; 131; 132; 133].

Апробацію на предмет оцінки земель проведено для земельної ділянки природно-заповідного та іншого природоохоронного призначення загальною площею 21,31 тис. га, яка розташована у межах територій Біляївського, Білгород-Дністровського, Овідіопольського районів Одеської області і є складовою Нижньодністровського НПП.

Аналіз змін виконано з урахуванням вимог відповідних Методик 1997 та 2011 рр., Порядків 2006 та 2013 рр. Результати розрахунків відображено на рис. 3.7.

За результатами проведеного аналізу встановлено, що нормативна грошова оцінка складових територіальних елементів Нижньодністровського НПП згідно з нормативно-методичною базою 2011-2013 рр. відрізняється від бази оцінки 1997-2006 рр. Виходячи із зазначених висновків проведено

детальний аналіз чинників, що впливають на розмір нормативної грошової оцінки зазначених елементів. (рис. 3.8-3.9).

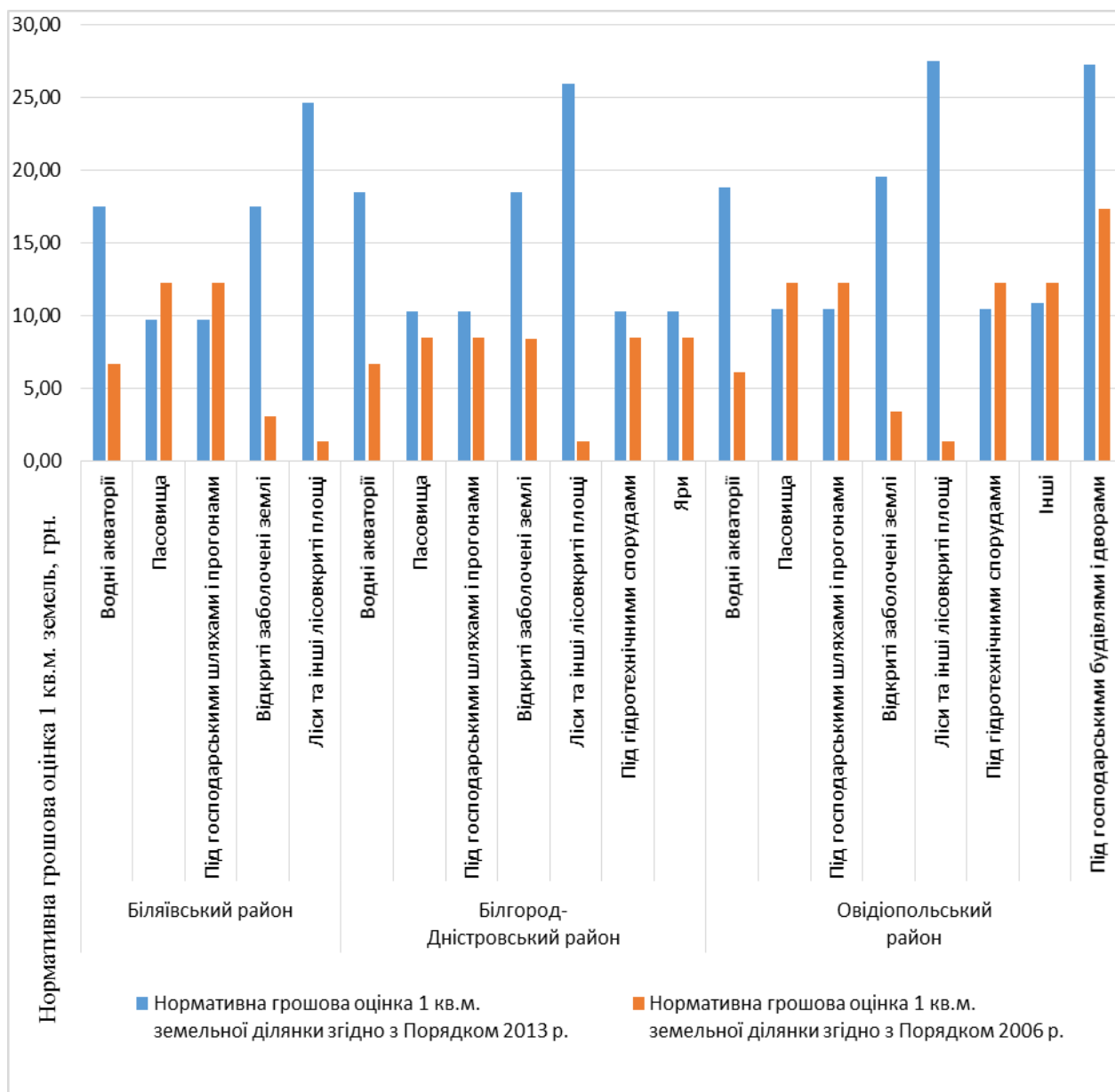

Рис. 3.7. Показники нормативної грошової оцінки територіальних елементів Нижньодністровського НПП в межах адміністративно-територіальних районів

Джерело: розраховано автором за даними [132; 133].

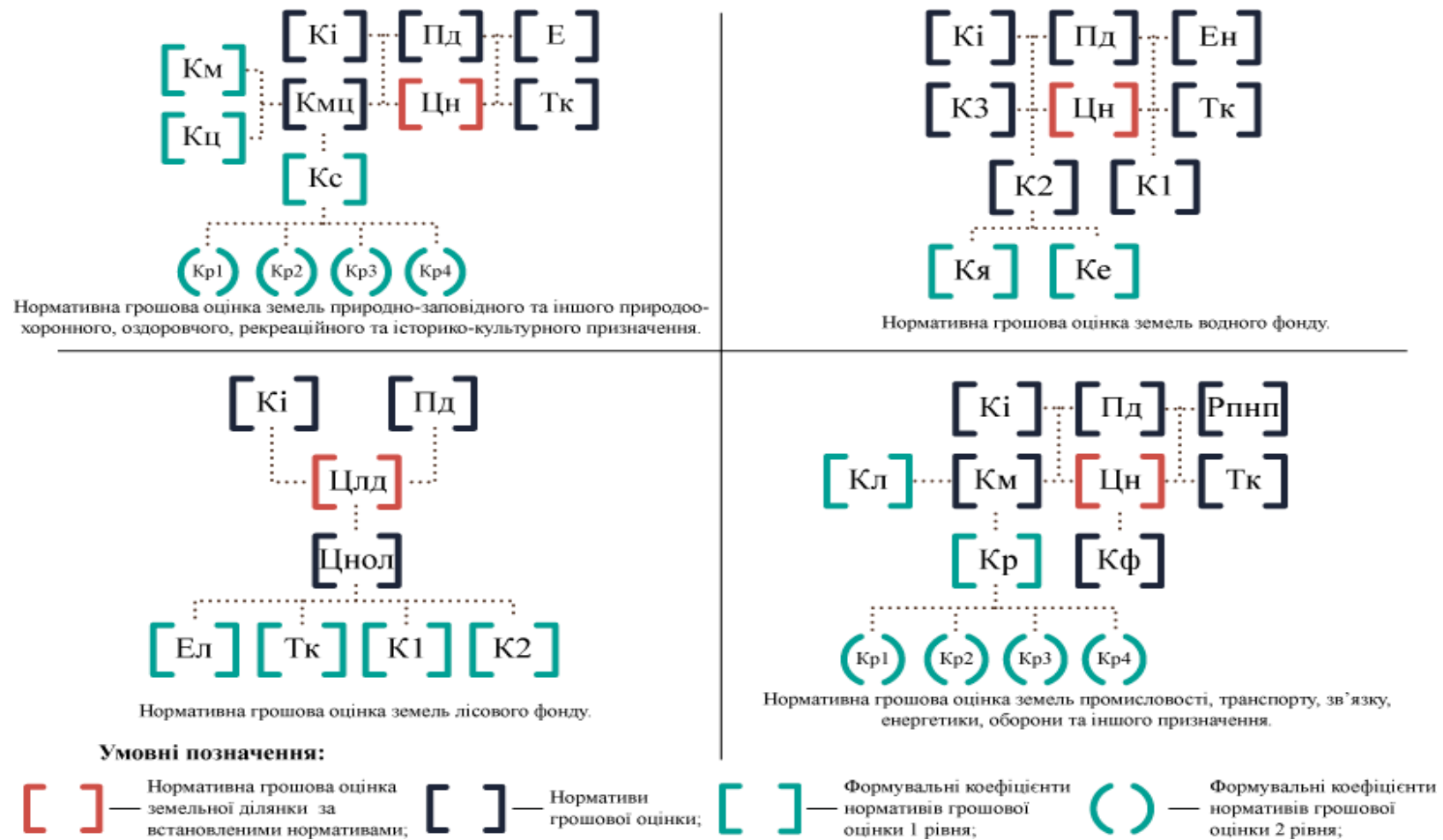
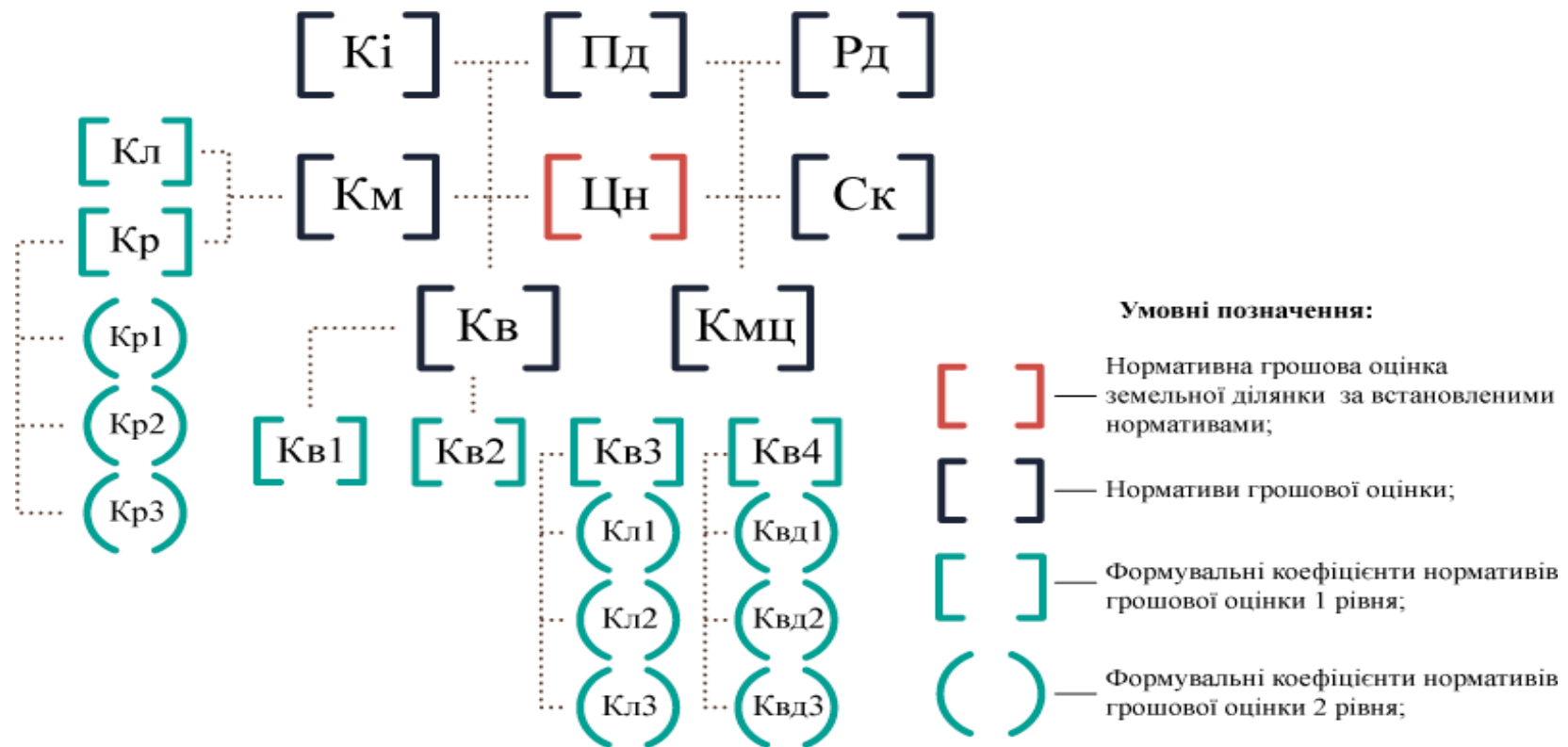

Рис. 3.8. Схема визначення нормативної грошової оцінки земельної ділянки за нормативно-методичною базою 1997-2006 рр.

Джерело: сформовано автором за даними [125; 131; 132].

Нормативна грошова оцінка земель природно-заповідного та іншого природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення

Рис. 3.9. Схема визначення нормативної грошової оцінки земельної ділянки за нормативно-методичною базою 2011-2013 рр.

Джерело: сформовано автором за даними [126; 133].

Якщо відкинути всі нормативи та формувальні коефіцієнти, які є подібними для нормативно-методичних вимог досліджуваних періодів та не впливають на кінцевий результат, то побачимо, що різниця кінцевого результату відображається у наступних складових: 1997-2006 рр. (Е, Ен, Ел, Рпп, Кф, КЗ) і 2011-2013 рр. (Рд).

За детальним розглядом значень нормативів встановлено наступне:

Е - нормативний середньорічний економічний ефект від використання відповідно земель природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення в розрахунку на один квадратний метр, грн.;

Ен - це нормативний середньорічний економічний ефект від використання земельної ділянки в розрахунку на 1 га. Він створюється за рахунок використання розташованого на земельній ділянці водного об'єкта для задоволення народногосподарських і суспільних потреб (водопостачання міст і сіл, виробництво гідроелектроенергії, водозабезпечення теплових та атомних електростанцій, промислових, сільськогосподарських підприємств, зрошення й обводнення земель і територій, а також для ведення рибного господарства, розвитку водного транспорту та з рекреаційною метою), є часткою загальної суми усередненого (у перерахунку на одноцільове використання водних ресурсів) зазначеного ефекту. Загальна величина середньорічного нормативного економічного ефекту розподіляється між тими виробничими фондами, водними і земельними ресурсами, що були чинниками його створення;

Ел - нормативний середньорічний економічний ефект від вирощування деревини на 1 га лісових земель відповідного типу лісу у відповідних категорії лісів та розряді лісових такс (у грн.). Він визначається як різниця між середньою річною таксовою вартістю деревини, що вирубується за оборот рубки у порядку рубки головного користування та рубок догляду за лісом в еталонному деревостані відповідного типу лісу у відповідних

категорії лісів та розряді лісових такс і середніми річними плановими виробничими витратами на лісовирощування;

Р_{нпн} - рентний дохід, який створюється за рахунок облаштування земельної ділянки. Рентний дохід, який неможливо встановити на відокремлених земельних ділянках окремих підприємств (ділянки дочірніх підприємств без створення юридичної особи або у випадках, коли за оцінюваною земельною ділянкою не ведеться самостійна звітність, а також у випадках існування підприємства менше одного повного календарного року);

К_ф - коефіцієнт, який враховує функціональне використання земельної ділянки;

К_з - коефіцієнт, який враховує функціональне використання водного об'єкта. [130]

Р_д - рентний дохід для відповідної категорії земель, грн./рік. Для земель природно-заповідного та іншого природоохоронного призначення незалежно від функціонального використання він становить 0,1179 грн/м² (станом на 2013 р.). [133]

Поняття «Середньорічний економічний ефект від використання земельної ділянки» та «Рентний дохід» відносяться до числа найважливіших показників ринкової економіки. Ці поняття тісно пов'язані між собою. Однак варто відмітити, що середньорічний економічний ефект від використання земельної ділянки передбачає будь-який корисний результат, виражений у вартісній одиниці, який є результатом співвідношення між господарською діяльністю та витратами живої і матеріалізованої праці, ресурсами. А поняття «рентний дохід» – це дохід, який можна отримати із землі як фактору виробництва, залежно від якості та місця розташування земельної ділянки. Тобто, визначення вартості об'єкта оцінки на підставі чистого операційного або рентного доходу від його використання. При цьому методологія нормативного грошового оцінювання не містить таких ринкових понять, як чистий операційний або рентний дохід від використання земель і тому вимагає певного удосконалення.

Отже, показники нормативної грошової оцінки територіальних елементів Нижньодністровського НПП вказують на те, що значне збільшення вартості земельної ділянки природно-заповідного та іншого природоохоронного призначення пов'язане із виключенням коефіцієнтів, які враховують функції використання даного об'єкту, а показник нормативного рентного доходу (Рд) не відображає усієї диференціації можливих рентоформуючих напрямів земельної ділянки. Відповідно у результаті визначення нормативної грошової оцінки земельної ділянки природно-заповідного та іншого природоохоронного призначення за новим Порядком [133] формується величина земельного податку чи орендної плати, які не відповідають умовам ринкових відносин.

Підсумовуючи вищенаведене, підкреслимо таке: чинні на сьогоднішній день Методика та Порядок нормативної грошової оцінки земель несільськогосподарського призначення (крім земель населених пунктів) підлягають удосконаленню. На сучасному етапі розвитку України є нагальна потреба у комплексному вивченні та законодавчому регулюванні даного питання. Виникає необхідність визначення нормативної грошової оцінки земельної ділянки природно-заповідного та іншого природоохоронного призначення з урахуванням цільового використання земель, а саме застосуванні коефіцієнта, який характеризує функціональне використання земельної ділянки (Кф), відповідно до наказу Державного комітету України із земельних ресурсів «Про затвердження Класифікації видів цільового призначення земель» від 23.07.2010 р. № 548 [120] із врахуванням значень, які використовуються в процесі проведення нормативної грошової оцінки земель населених пунктів на підставі наказу Міністерства аграрної політики та продовольства України від 25.11.2016 р. № 489 «Про затвердження Порядку нормативної грошової оцінки земель населених пунктів» [123].

На основі отриманого аналізу змін нормативно-методичних підходів до методики нормативної грошової оцінки земель несільськогосподарського призначення, на нашу думку, доцільно буде диференціювати значення

нормативної грошової оцінки земель природно-заповідного та іншого природоохоронного призначення з урахуванням коефіцієнта, який характеризує функціональне використання земельної ділянки (рис. 3.10).

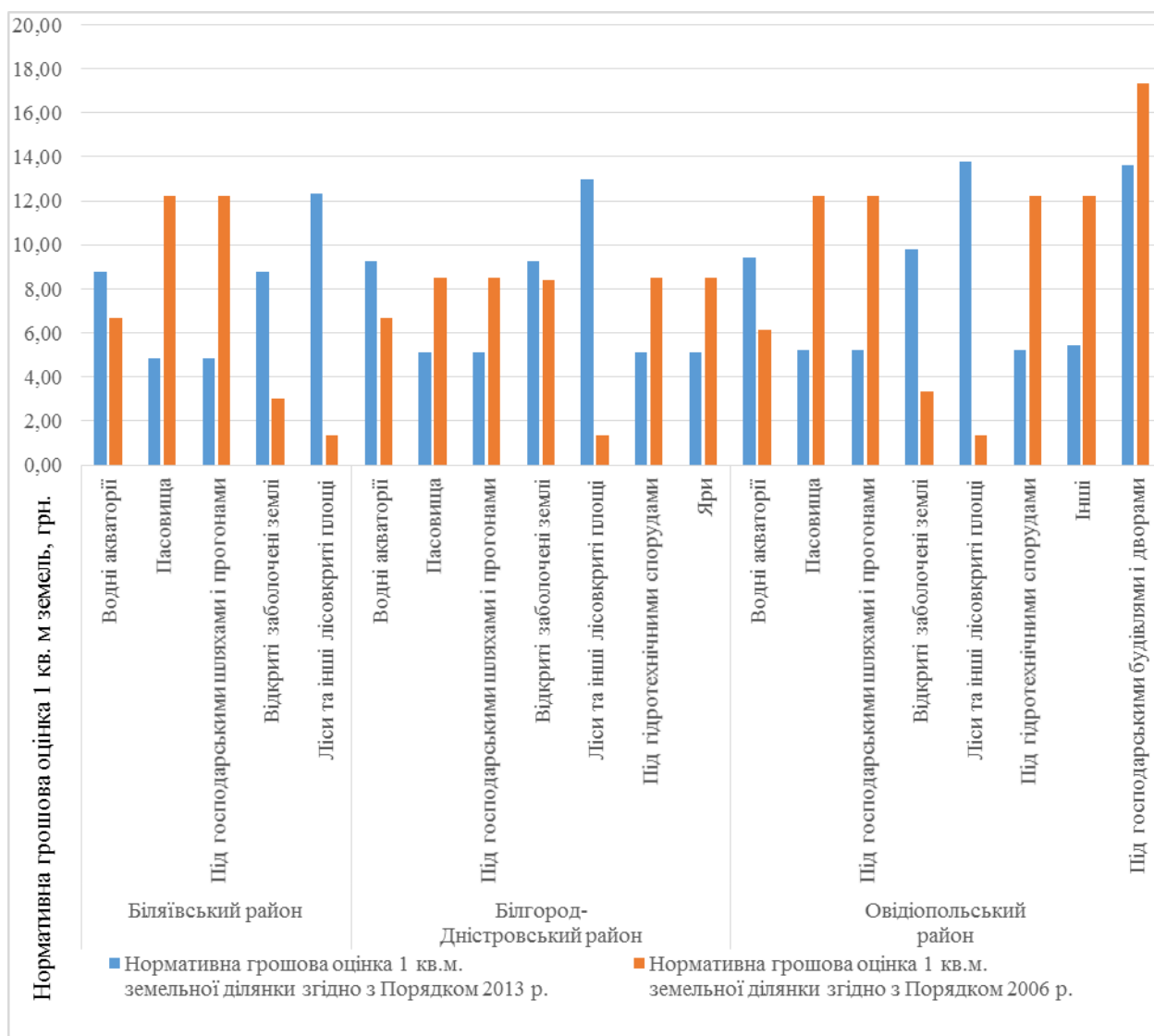

Рис. 3.10. Показники нормативної грошової оцінки територіальних елементів Нижньодністровського НПП в межах адміністративно-територіальних одиниць з урахуванням Кф

Джерело: розраховано автором.

В результаті розрахунків встановлено, що загальна вартість нормативної грошової оцінки територіальних елементів Нижньодністровського НПП з урахуванням коефіцієнту, який характеризує функціональне використання земельної ділянки згідно з Порядком 2013 року

зменшилась в 2 рази, так як значення Кф відповідно до Наказу [123] для земель природно-заповідного та іншого природоохоронного призначення становить 0,5.

Процес рентоутворення, як в межах населених пунктів, так і за його межами відбувається, як правило, на достатньо великій та внутрішньо неоднорідній території, яка характеризується складним поєднанням природних і антропогенних факторів, різницею в функціонально-планувальних якостях, різним рівнем прибутковості від використання земель, що призводить до неоднорідності прояву рентоутворюючих факторів [86, с. 229]. Враховуючи зазначене та базуючись на принципі єдності методологічного та інформаційного простору у сфері оцінки земель [130] існує необхідність землеоціночної структуризації Нижньодністровського НПП – виділенні однотипних за споживчими цінностями та природними якостями територіальних елементів. Виходячи з цього пропонуємо запровадити низку факторів для визначення комплексного індексу цінності територіального елементу за критеріями природного та антропогенного характеру, таких як: інвестиційна привабливість території; туристична привабливість території; зона впливу обласного центру (м Одеса) на територіальні елементи; доступність до автомагістралі; щільність забудови; кліматична зона; різноманіття флори і фауни; рельєф місцевості; наявність водно-болотних угідь; забрудненість ґрунтів та водоймищ.

Кількість та склад факторів залежить від особливостей природоохоронних територій та їх соціально-економічного й екологічного значення. Встановлення значення кожного локального коефіцієнту здійснюється на основі визначення ступеня його рентної цінності (долі «тяжіння») в загальній сукупності факторів, встановлюється на рівні 1,00.

Пропонуємо оцінку окремого фактору встановити за 5-ти бальною шкалою. По кожному територіальному елементу визначити суму балів оцінки факторів, а потім середній бал в кожному з них і середньозважений бал для адміністративно-територіальної одиниці. Частка від ділення

середнього балу по територіальному елементу (I_c) на середній бал по адміністративно-територіальній одиниці (I) є величиною комплексного індексу цінності територіального елементу (I_i).

Експертна оцінка територіальних елементів Нижньодністровського НПП в межах адміністративно-територіальних одиниць наводиться в Додатку Д.1-Д.3. Таким чином, проведено оцінку факторів за 5-ти бальною шкалою (1 – дуже погане; 2 – погане; 3 – середнє; 4 – добре; 5 – відмінне) та за результатами анкетування розрахований комплексний індекс цінності територіального елементу. Показники середньої оцінки факторів наведені на рис. 3.11.

Рис. 3.11. Показники середньої оцінки факторів територіальних елементів Нижньодністровського НПП в межах адміністративно-територіальних одиниць

Джерело: розраховано автором.

На основі отриманих результатів дослідження доцільно диференціювати вартість нормативної грошової оцінки з урахуванням значення комплексного індексу цінності (рис. 3.12).

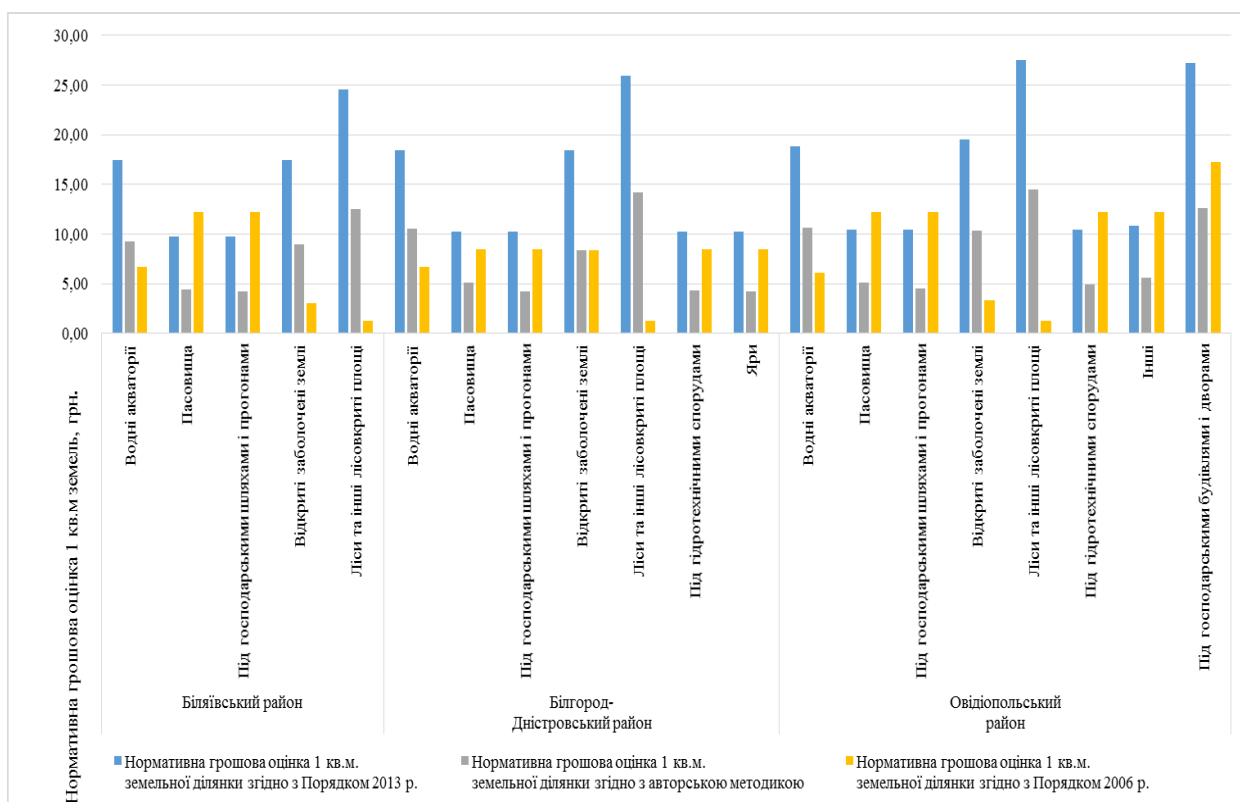

Рис. 3.12. Показники нормативної грошової оцінки територіальних елементів Нижньодністровського НПП в межах адміністративно-територіальних одиниць згідно з методикою, запропонованою автором

Джерело: розраховано автором.

З метою актуалізації даних нормативної грошової оцінки земель у сучасних умовах господарювання побудована економіко-математична модель у вигляді лінійних рівнянь, які характеризують динаміку плати за володіння та використання земельних ділянок, розташованих на території Нижньодністровського НПП у розрізі адміністративно-територіальних одиниць Одеської області за період 2014-2018 рр. та прогнозу на 2019-2020 рр.

На основі отриманих даних графічно зображено (рис. 3.13) існуючу тенденцію щодо зміни надходжень плати за землю до місцевих бюджетів та їх прогноз на наступні 2 роки. З лінійного рівняння тренду видно, що прослідковується тенденція до збільшення надходжень плати за землю. Так, упродовж 2014-2018 рр. надходження плати за землю в межах Біляївського

району збільшилося на 7,11 млн. грн., Білгород-Дністровського району – на 12,20 млн. грн., Овідіопольського району – на 10,47 млн. грн., або майже удвічі.

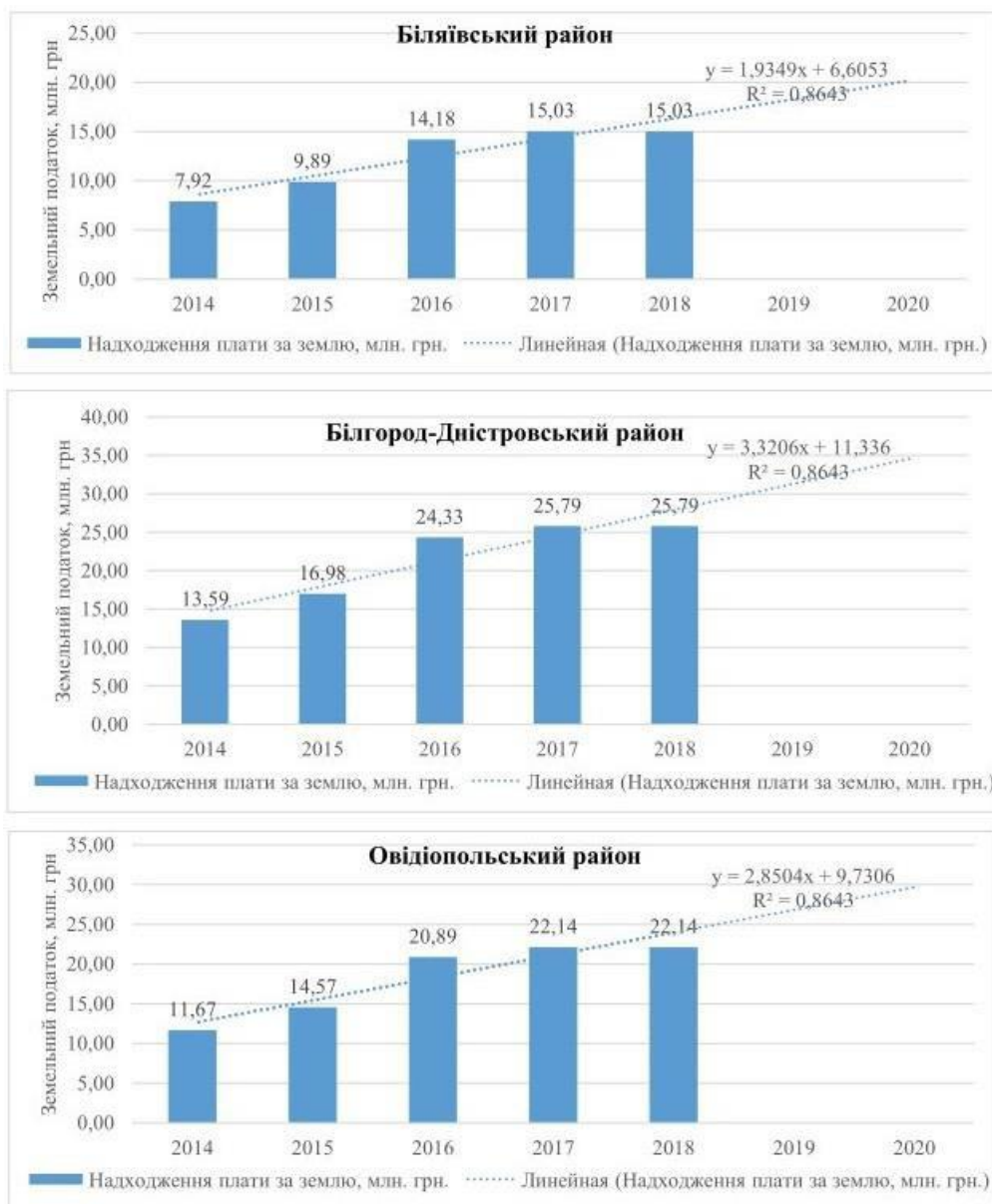

Рис. 3.13. Надходження плати за землю від володіння та використання земельних ділянок Нижньодністровського НПП в межах адміністративно-територіальних одиниць Одеської області за період 2014-2018 рр. та прогноз на 2019-2020 рр.

Джерело: розраховано автором.

Підсумовуючи вищенаведене, підкреслимо таке: значне збільшення грошових надходжень у місцеві бюджети при фіксованих ставках земельного податку залежить лише від ціни нормативної грошової оцінки земельної

ділянки. Отже, чим вища вартість оцінки земель, тим вищий сукупний розмір земельного податку. Відтак, зростання нормативної грошової оцінки є вигідним, адже кошти з місцевого бюджету будуть виділятися на покращення рівня життя населення, середовища існування, надання якісних природоохоронних послуг та облаштування території місцевої ради.

Проведений аналіз нормативно-методичних підходів до методики нормативної грошової оцінки земель несільськогосподарського призначення (крім земель населених пунктів) свідчить про те, що в нашій країні з періодичністю відбуваються зміни та вдосконалюються методичні підходи до оцінки земель. Варто відмітити, що сьогодні залишається низка проблем, які зумовлені відсутністю єдиного методичного підходу до визначення показників нормативної грошової оцінки земель як у межах населених пунктів, так і за їх межами. На нашу думку, це потребує розробки певних заходів щодо вдосконалення методичних підходів до визначення нормативної грошової оцінки земель несільськогосподарського призначення (крім земель населених пунктів). Зокрема, потрібно:

1. Диференціювати значення нормативної грошової оцінки земель несільськогосподарського призначення (крім земель населених пунктів) з урахуванням коефіцієнта, який характеризує функціональне використання земельної ділянки (Кф), відповідно до Наказу Державного комітету України із земельних ресурсів «Про затвердження Класифікації видів цільового призначення земель» від 23.07.2010 р. № 548.

2. Передбачити врахування низки факторів при оцінці однотипних за споживчими цінностями та природними якостями земель і диференціювати значення нормативної грошової оцінки земель несільськогосподарського призначення (крім земель населених пунктів) з урахуванням комплексного індексу цінності територіального елементу.

3. Забезпечити внесення даних про нормативну грошову оцінку земель несільськогосподарського призначення (крім земель населених

пунктів) до Державного земельного кадастру та сформулювати вимоги до електронного документу, який містить відомості про оцінку земель.

4. Внести зміни в податковий кодекс України щодо зарахування плати за землі природоохоронного та іншого призначення на спеціальні рахунки місцевих рад виключно для цілей розвитку зазначених територій.

ВИСНОВКИ

Інтегральним науковим результатом дослідження є обґрунтування науково-теоретичних, методичних положень та розробки практичних рекомендацій з формування еколого-економічних засад використання земельно-ресурсного потенціалу природоохоронних територій у контексті забезпечення сталого розвитку. Одержані результати дають підстави для таких висновків:

1. Розкрито сутнісні особливості поняття природоохоронні території. Запропоновано трактування їх як природних території (акваторій), що виділені з метою охорони навколишнього природного середовища, для яких чітко визначені, регламентовані форми та способи використання природних ресурсів і ведення господарської діяльності. До складу природоохоронних територій включають як природні території та об'єкти, що підлягають особливій охороні, так і різного роду охоронні, захисні, буферні та інші зони, території міських лісів, приміських зелених зон, правовий режим яких закріплений у земельному, водному, лісовому, містобудівному законодавстві. При цьому природоохоронні території повинні вписуватися в систему раціонального природокористування і взаємодіяти не лише між собою, але і з експлуатованими територіями, в сукупності виконуючи середовищестабілізуючі, захисні, ресурсозберігаючі та інші функції, що являють собою єдину функціональну систему.

2. Обґрунтовано, що регулювання і використання земельно-ресурсного потенціалу природоохоронних територій, розглядається у тісному взаємозв'язку із сутністю поняття «природно-ресурсний потенціал». Під останнім розуміється сукупність природних ресурсів та природних умов, залучених або які можуть бути потенційно залучені в процес суспільного виробництва, а також можливість природної системи до відновлення, відтворення при прийнятному рівні споживання невідтворюваних ресурсів. Визначено, що ключове місце у складі природних ресурсів належить

земельним ресурсам. Під поняттям «земельно-ресурсний потенціал природоохоронних територій» розуміється сукупність наявних земельних і пов'язаних з ними інших ресурсів та умов, кількісних і якісних можливостей природних територій (акваторій), виділених з метою охорони навколишнього середовища, для яких чітко регламентовані форми і способи використання земель, що мають чіткі межі та юридичний статус та призначені для природоохоронної мети.

3. У процесі дослідження виявлена ключова роль природоохоронних територій в сучасному соціально-економічному розвитку суспільства. Визначені показники кількості, структури, динаміки, розподілу площ об'єктів природно-заповідного та іншого природоохоронного призначення за категоріями. Намічені позитивні тенденції до збільшення площ природоохоронних територій. Охарактеризовані показники заповідності території країни. Вони різняться за регіонами, а їх рівень загалом не відповідає екологічно обґрунтованим параметрам щодо площі та кількості. Проведена оцінка обсягів і напрямів фінансування діяльності природоохоронних територій, що виявила недостатність її інвестування. Визначені напрями туристичної і рекреаційної діяльності на природоохоронних територіях. Підкреслюється, що відповідна рекреаційна діяльність здійснюється в умовах переважання природоохоронної складової в системі природокористування.

4. Визначені тенденції та сучасний стан використання земельно-ресурсного потенціалу природоохоронних територій України. Підкреслюється, що в структурі земельних ресурсів країни спостерігаються значні диспропорції: склався надзвичайно високий рівень освоєння життєвого простору, високий рівень розораності, низька лісистість; екологічна стабільність землекористування характеризується як стабільно нестійка; антропогенне навантаження характеризується середнім ступенем; спостерігається загальна тенденція до погіршення виконання заходів з охорони земель. Доведено, що збільшення площі природоохоронних територій доцільно проводити за

рахунок трансформації порушених, деградованих та малопродуктивних земельних угідь їх рекультивацією чи консервацією шляхом залуження або заліснення та переведенням їх в окремі об'єкти природоохоронних територій.

5. Обґрунтовано методичні підходи до оцінки природних ресурсів. Визначено, що економічна оцінка природних багатств має врахувати довгострокові господарські результати їх використання. Запропоновано оцінювати всі ресурси на єдиній методологічній основі і враховувати в оцінці потенційний ефект від їх використання, фактор часу за проведення ресурсооцінних робіт, а також враховувати соціально-економічне та екологічне значення природоохоронної території.

6. Обґрунтовано необхідність проведення функціонального зонування об'єктів природно-заповідного та іншого природоохоронного призначення, яка зумовлена значним різноманіттям не лише природних комплексів, але й відповідних їм методів управління, ведення господарської діяльності, а також взаємодією між різними групами відвідувачів, місцевого населення і господарських суб'єктів. Дослідження показують, що застосування геоінформаційних систем та технологій дає змогу удосконалити процес функціонального зонування під час проектування та створення природоохоронної території, а також забезпечує ефективну діяльність (функціонування) створеної природоохоронної одиниці, що призводить до підвищення ефективності використання земельно-ресурсного потенціалу природоохоронної території. Запропоновано розробку спеціалізованих ГІС для забезпечення ефективності використання та діяльності природоохоронних територій, що включають в себе географічний, кадастровий та туристично-рекреаційний блоки і спрямовані на підвищення процесу інформатизації населення на основі якісного інформаційного наповнення.

7. Здійснено аналіз нормативно-методичної бази оцінки земель природоохоронних територій за 1997-2006 рр. та 2011-2013 рр., який виявив відмінності в основних підходах до визначення нормативної грошової оцінки

земель несільськогосподарського призначення (крім земель населених пунктів). Визначено нормативну грошову оцінку земель Нижньодністровського національного природного парку, в результаті чого встановлено, що значне збільшення вартості земельної ділянки природно-заповідного та іншого природоохоронного призначення пов'язане із виключенням коефіцієнтів, які враховують функції використання цього об'єкту, а показник нормативного рентного доходу не відображає усієї диференціації можливих рентоформуючих напрямів земельної ділянки.

8. Сформульовано пропозиції щодо удосконалення методики визначення нормативної грошової оцінки земель несільськогосподарського призначення (крім земель населених пунктів). Вона передбачає при визначенні нормативної грошової оцінки земель застосування коефіцієнту, який характеризує функціональне використання земельної ділянки, та врахування комплексного індексу цінності територіального елемента при оцінці однотипних за споживчими цінностями і природними якостями земель.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авраменко Т.П. Земельно-ресурсний потенціал та його раціональне використання: автореф. дис. ... канд. екон. Наук: 08.00.06. Київ: Нац. аграр. ун.-т., 2008. 20 с.
2. Агробіорізноманіття України: теорія, методологія, індикатори, приклади. Кн. 2 / [Созінов О.О., Придатко В.І., Тараріко О.Г. та ін.]; за ред. О.О. Созінова, В.І. Придатка, О.І. Лисенка. К.: ЗАТ «Нічлава», 2005. 592 с.
3. Актуальні питання розвитку земельної реформи в Україні / [Даниленко А.С., Білик Ю.Д., Гарбуз М.Ю. та ін.]; за ред. Ю.Д. Білика. К.: Урожай, 2004. 96 с.
4. Байлагасов Л. В. Теория и практика заповедного дела: учебное пособие. Горно-Алтайск: РИО ГАГУ, 2013. 260 с.
5. Бейдик О.О. Словник-довідник з географії туризму, рекреації та рекреаційної географії. К.: «Палітра», 1997. 130 с.
6. Бернська конвенція про охорону літературних і художніх творів: Паризький Акт від 24.07.1971 р. (змінений 02.10.1979 р.). [Електронний ресурс]: Офіційний портал Верховної ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_051/ (дата звернення: 05.05.2017).

7. Бистряков І.К., Методичні підходи до удосконалення економічної оцінки природного багатства України / І.К. Бистряков, Д.В. Клиновий // Економіка природокористування і охорони довкілля: [зб. наук. пр.] / Державна установа «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України». К.: ДУ ІЕПСР НАН України, 2014. С. 16-19.
8. Бистряков І.К. Сталий розвиток України: постмодернізм, простір, методологія управління // Вісн. НАН України. 2012. № 7. С. 47-53.
9. Богатирьова Є.М. Плата за землю як джерело наповнення місцевих бюджетів України // Ефективна економіка. 2018. № 6. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=6405/> (дата звернення: 12.05.2018).
10. Борейко В.Е. Заповедники, заповедность и живородящий хаос. К.: «Логос», 2010. 48 с.
11. Бриндзя З.Ф. Еколого-економічні проблеми використання земельних ресурсів західного регіону України. Тернопіль: Збруч, 1997. 149 с.
12. Вернадский В.И. Биосфера и ноосфера. М.: Айрис-пресс, 2012. 576 с.

13. Волков А.І. Можливості застосування геоінформаційних систем для функціонального зонування об'єктів природно-заповідного фонду (на прикладі НПП «Гомільшанські ліси») / А.І. Волков, О.В. Попик // Вісник ХНУ імені В.Н. Каразіна, № 1147. Серія: «Екологія», 2015. Вип. 12. С. 33-40.
14. Донецьк: ЛАНДОН-XXI, 2012. С. 214-225.
15. Галушкіна Т. П. Еколого-збалансовані пріоритети розвитку територій: концептуальні засади та організаційний механізм: монографія / Т. П. Галушкіна, Л. М. Грановська. Херсон: Вид-во ХДУ, 2009. 372 с.
16. Гірний Б.М. Сучасний стан і перспективи розвитку природнозаповідного фонду України. // Продуктивні сили і регіональна економіка: зб. наук. пр. у 2 ч. К.: РВПС України НАН України, 2004. Ч. 1. С. 91–98.
17. Гнаткович О.Д. Економічні аспекти раціонального використання і охорони земель в Україні // Агросвіт. 2014. № 8. С. 3-9.
18. Гринів Л.С. Концептуальні засади просторової парадигми екологічно-збалансованої економіки // Регіональна економіка. 2001. № 4. С. 54-63.
19. Давиденко В.М. Заповідна справа: навч. пос. Миколаїв: МФ НаУКМА, 2002. 138 с.
20. Даниленко А.С. Актуальні проблеми та перспективи розвитку земельних відносин / А.С. Даниленко, І.П. Манько // Економіка та держава: наук.-практ. журн. 2006. № 1. С. 12-15.
21. Державний земельний кадастр України. [Електронний ресурс]: Офіційний сайт Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру. URL: <https://land.gov.ua/> (дата звернення: 03.11.2017).
22. Державна служба статистики України. [Електронний ресурс]: Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 18.12.2017).
23. Дідух Я.П. Основні наукові принципи та критерії формування та оцінки заповідних об'єктів // Наукові записки НаУКМА. Біологія та екологія. 2015. Т. 171. С. 29-34.

24. Добряк Д.С. Еколого-економічні засади формування землекористування в ринкових умовах / Д.С. Добряк, Д.І. Бамбіндра. К.: Урожай, 2006. 334 с.
25. Добряк Д.С. Проблеми сучасного землеустрою // Землевпорядний вісник. 2012. № 1. С. 30-34.
26. Дорош О.С. Територіальне планування землекористування в умовах нових земельних відносин: теорія, методологія і практика: дис. ... док. екон. наук: 08.00.06. Київ: ДУ «Інститут економіки
27. Економіка довкілля і природних ресурсів: навч. пос. / [Бубенко П.Т., Димченко О.В., Буряк О.М. та ін.]; за заг. ред. П.Т. Бубенка. Х.: ХНУМГ, 2014. 280 с.
28. Експрес-оцінка стану територій природно-заповідного фонду України та визначення пріоритетів щодо управління ними / Б.Г. Проць, І.Б. Іванченко, Т.С. Ямелинець, Е. Станчу. Л.: Гриф Фонд, 2010. 92 с.
29. Євсюков Т.О. Еколого-економічні засади використання та охорони особливо цінних земель в Україні: дис. ... докт. екон. наук: 08.00.06. Київ: Національний університет біоресурсів і природокористування України, 2016. 479 с.
30. Жавнерчик О. В. Забезпечення економіко-екологічної трансформації охорони земельних ресурсів у сфері охоронюваних територій // Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Економіка». 2013. Вип. 7. № 1. С. 11-17.
31. Журнал Всесвітньої туристичної організації «Туристичний барометр». 2013. № 3. URL: <http://www.unwto.org/facts/eng/barometer.htm>.
32. Загальна характеристика лісів України. [Електронний ресурс]: Офіційний портал Державного агентства лісових ресурсів України. URL: http://dklg.kmu.gov.ua/forest/control/uk/publish/article?art_id=62921&cat_id=32832/ (дата звернення: 05.01.2018).
33. Заповідна справа в Україні: абсолютна заповідність чи європейська модель гармонії людини і природи?: зб вибр. матер. / за ред. М.П. Стеценка, Ф.Д. Гамора. Львів: «Тиса», 2017. 238 с.
34. Заповідна справа в Україні: навч. пос. / за ред. М.Д.

Гродзинського, М.П. Стеценка. К.: Географіка, 2003. 306 с.

35. Заходи зі збереження біорізноманіття. URL: <http://www.lisproekt.gov.ua/post/1395>.

36. Земельний кодекс України від 25.10.2001 №2768-III [Електронний ресурс]: Офіційний портал Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14/> (дата звернення: 07.09.2017).

37. Зіновчук Н.В. Організаційно-економічний механізм збереження біорізноманіття // Вісник НУБГП. Серія: Економіка. 2014. № 3 (67). С. 461–469.

38. Зінченко Т.Є. Земельно-ресурсний потенціал рекреаційних територій: монографія. / Т.Є. Зінченко, Р.Б. Таратула, Р.М. Ступень. Луцьк: Надстир'я, 2016. 216 с.

39. Ібатуллін Ш.І. Капіталізація земель приміських зон великих міст: теорія, методологія, практика. К.: НАУ, 2007. 260 с.

40. Інституціоналізація природно-ресурсних відносин: [колективна монографія] / за заг. ред М.А. Хвесика. К.: ДУ «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку», 2012. 400 с.

41. Капіталізація економіки України / за ред. В.М. Гейця, А.А. Гриценка. К: Інститут економіки та прогнозування, 2007. 220 с.

42. Касперевич Л.В. Класифікація методичних підходів до оцінки об'єктів природно-заповідного фонду // Економічний дискурс. 2017. Вип. 1. С. 64-73.

43. Касперевич Л.В. Концептуальні аспекти формування категорій «природоохоронні території» та «природно-заповідний фонд» // Збалансоване природокористування. 2016. № 4. С. 109-117.

44. Касперевич Л.В. Сучасний стан та особливості фінансового забезпечення природоохоронних програм // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Економічні науки. 2017. Вип. 24. С. 29-33.

45. Касперевич Л.В. Функції об'єктів природно-заповідного фонду України в системі екологічно-збалансованого розвитку економіки // Таврійський науковий вісник. Серія: Економічні науки. 2017. Вип. 97. С. 53–

63.

46. Коваль Я.В. Економічна оцінка лісових ресурсів: методологія, методика, практика. К.: РВПС України НАН України, 1998. 40 с.

47. Конвенція про водно-болотні угіддя, що мають міжнародне значення, головним чином як середовище існування водоплавних птахів, Рамсар, 02.02.1971 р. [Електронний ресурс]: Законодавство України. URL: http://debetkredit.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MU75K01U.html/ (дата звернення: 20.08.2017).

48. Конституція України: Закон України № 254к/96-ВР від 28.06.1996 р. [Електронний ресурс]: Офіційний портал Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр/> (дата звернення: 18.05.2017).

49. Крюкова І.О. Стратегічні імперативи розвитку зеленого туризму в Південному регіоні України // Економічний форум. 2015. № 1. С. 69-75.

50. Лісовий кодекс України від 21.01.1994 № 3852-XII [Електронний ресурс]: Офіційний портал Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3852-12/> (дата звернення: 08.06.2017).

51. Любіцева О.О. Туристичні ресурси України: навч. посібн. / О. О. Любіцева, Є. В. Панкова, В. І. Стафійчук. Київ: Альтерпрес, 2007. 369 с.

52. Мартин А.Г. Новий методичний підхід до нормативної грошової оцінки земель несільськогосподарського призначення // Землеустрій і кадастр. 2013. № 2. С. 37-59.

53. Маценко О.І. Аналіз підходів до економічної оцінки природних ресурсів // Вісник СумДУ. Серія: Економіка. 2009. № 1. С. 24-29.

54. Методичні основи грошової оцінки земель в Україні: навч. посібн. / Дехтяренко Ю.Ф., Лихогруд М.Г., Манцевич Ю.М., Палеха Ю.М. К.: Профі, 2007. 624 с.

55. Методичні рекомендації щодо складу та змісту Проекту організації території національного природного парку, охорони, відтворення та рекреаційного використання його природних комплексів і об'єктів / під ред. О.М. Селєзньова. К.: ДП «Центр екологічного моніторингу України» при КНУ імені Тараса Шевченка, 2005. 88 с.

56. Міністерство екології та природних ресурсів України. [Електронний ресурс]: Офіційний сайт Міністерства екології та природних ресурсів України. URL: <https://prod-ecology-portal.kitsoft.kiev.ua/> (дата звернення: 23.06.2017).

57. Мірошніченко О. В. Методологічні засади визначення фінансової вартості об'єктів природно-заповідного фонду України. Теорія і практика заповідної справи в Україні / О. В. Мірошніченко, Н. С. Коваль, В. А. Артамонов // Збірник наукових праць. 2005. 267 с.

58. Міщук І.С. Еколого-економічний механізм розвитку природоохоронних територій: дис. ... канд. екон. наук: 08.00.06. К.: Рада по вивченню продуктивних сил України, 2009. 198 с.

59. Національна доповідь України про гармонізацію життєдіяльності суспільства у навколишньому природному середовищі.. К.: Спец. видання до 5-ї Всеєвропейської конференції міністрів навколишнього середовища «Довкілля для Європи», 2003. с. 55.

60. Національна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Україні у 2015 році. К.: Міністерство екології та природних ресурсів України, ФОП Грінь Д.С. 2017. 308 с.

61. Національна доповідь «Цілі сталого розвитку: Україна». К.: Міністерство економічного розвитку і торгівлі України, 2017. 174 с.

62. Національна парадигма сталого розвитку України / за заг. ред. Б. Є. Патона. К.: ДУ «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку НАН України», 2012. 72 с.

63. Національна стратегія зміцнення фінансової стійкості природоохоронних територій України. К.: Міністерство охорони навколишнього природного середовища України, 2009. 35 с.

64. Нижньодністровський національний природний парк. [Електронний ресурс]: Офіційний сайт. URL: <http://nnpp.org.ua>

65. Недашківська Т.М. Методичні підходи до економічної оцінки природних ресурсів // Економіка та управління АПК. 2015. № 1. С. 64-68.

66. Новоторов О.С. Земельні відносини в контексті просторового

розвитку та трансформації територіальних природно-господарських систем // Механізм регулювання економіки. 2008. № 2. С. 42-52.

67. Области застосування геоінформаційних технологій: ел. консп. лекц. URL: <https://lektsii.org/14-54735.html>.

68. Організація туризму / [Алексеев Л.М., Божук Т.І., Брич В.Я. та ін.]; за заг. ред. В.Я. Брича. Т.: ТНЕУ, 2017. 448 с.

69. Паньків З.П. Земельні ресурси: навч. посібн. Л.: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. 272 с.

70. Пересадько В.А. Геоінформаційне забезпечення природоохоронних територій / В.А. Пересадько, О.І. Сінна, К.В. Вяткін, О.В. Бодня // Проблеми безперервної географічної освіти і картографії. 2012. Вип. 15. С. 74-77.

71. Податковий кодекс України: Закон України № 2755-VI від 02.12.2010 р. [Електронний ресурс]: Офіційний портал Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17/> (дата звернення: 20.01.2018).

72. Попович С.Ю. Природно-заповідна справа: навч. посібн. К.: Арістей, 2007. 480 с.

73. Природно-ресурсний потенціал сталого розвитку України / [Данилишин Б. М., Дорогунцов С. І., Міщенко В. С., Коваль Я. В. та ін.]. К.: РВПС України, 1999. С. 355-402.

74. Природоохоронні території [Електронний ресурс]: WWF, Всесвітній фонд природи. URL: https://wwf.panda.org/uk/our_work/forests/virgin_forests/pas/ (дата звернення: 26.01.2018).

75. Програма Літопису природи для заповідників та національних природних парків: метод. Посіб. / [Андрієнко Т.Л., Попович С.Ю., Парчук Г.В. та ін.]; під ред. Т.Л. Андрієнка. К.: Академ-періодика, 2002. 103 с.

76. Про внесення змін до Положення про Нижньодністровський національний природний парк: Наказ Міністерства екології та природних ресурсів України № 202 від 13.06.2018 р. [Електронний ресурс]: Офіційний

портал Міністерства екології та природних ресурсів України. URL: https://prod-ecology-portal.kitsoft.kiev.ua/files/docs/nakazy/2018/nakaz_202.pdf/ (дата звернення: 06.02.2018).

77. Про державно-приватне партнерство: Закон України № 2404-VI від 01.07.2010 р. [Електронний ресурс]: Офіційний портал Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2404-17/> (дата звернення: 15.06.2018).

78. Про додаткові заходи щодо розвитку лісового господарства, раціонального природокористування та збереження об'єктів природно-заповідного фонду: Указ Президента України № 381/2017 від 21.11.2017 р. [Електронний ресурс]: Офіційний портал Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/381/2017/> (дата звернення: 12.10.2017).

79. Про екологічну мережу України: Закон України № 1864-IV від 24.06.2004 р. [Електронний ресурс]: Офіційний портал Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1864-15/> (дата звернення: 16.10.2017).

80. Проект землеустрою з організації та встановлення меж Нижньодністровського національного природного парку. Одеса: ТОВ «Південний інститут ґрунтів і ґрунтоведення», 2011.

81. Проект організації території Нижньодністровського національного природного парку, охорони, відтворення та рекреаційного використання його природних комплексів і об'єктів. Т. 1. / [Третяк А.М., Бондар О.І., Юрченко А.Д. та ін.]. Київ: ДЕАПОУ, 2012. 524 с.

82. Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки: Закон України № 1989-III від 21.09.2000 р. [Електронний ресурс]: Офіційний портал Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/1989-14/> (дата звернення: 09.09.2017).

83. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року: Постанова Кабінету Міністрів України № 385 від 06.08.2014 р. [Електронний ресурс]: Офіційний портал Верховної ради

України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/385-2014-п/> (дата звернення: 18.08.2017).

84. Про затвердження класифікації видів цільового призначення земель: Наказ Державного комітету України із земельних ресурсів № 548 від 23.07.2010 р. [Електронний ресурс]: Офіційний портал Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1011-10/> (дата звернення: 19.07.2018).

85. Про затвердження Положень про Проекти організації територій установ природно-заповідного фонду України: Наказ Міністерства охорони навколишнього природного середовища України № 245 від. 06.07.2005 р. [Електронний ресурс]: Офіційний портал Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/z0829-05/> (дата звернення: 11.03.2018).

86. Про затвердження Положення про рекреаційну діяльність у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду України: Наказ Міністерства охорони навколишнього природного середовища України № 330 від 22.06.2009 р. [Електронний ресурс]: Офіційний портал Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0679-09/> (дата звернення: 23.03.2018).

87. Про затвердження Порядку нормативної грошової оцінки земель населених пунктів: Наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України № 489 від 25.11.2016 р. [Електронний ресурс]: Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1647-16/> (дата звернення: 05.04.2018).

88. Про курорти: Закон України № 2026-III від 05.10.2000 р. [Електронний ресурс]: Офіційний портал Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/2026-14/> (дата звернення: 05.04.2018).

89. Про методику нормативної грошової оцінки земель несільськогосподарського призначення (крім земель населених пунктів): Постанова Кабінету Міністрів України № 525 від 30.05.1997 р. [Електронний ресурс]: Офіційний портал Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/525-97-п/> (дата звернення: 02.02.2018).

90. Про методику нормативної грошової оцінки земель несільськогосподарського призначення (крім земель населених пунктів): Постанова Кабінету Міністрів України № 1278 від 23.11.2011 р. [Електронний ресурс]: Законодавство України. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KP111278.html/ (дата звернення: 02.02.2018).

91. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період 2020 року: Закон України № 2818-VI від 21.12.2010 р. [Електронний ресурс]: Офіційний портал Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/2818-17/> (дата звернення: 15.11.2017).

92. Про охорону культурної спадщини: Закон України № 1805-III від 08.06.2000 р. [Електронний ресурс]: Офіційний портал Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-14/> (дата звернення: 22.09.2017).

93. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України № 1264-XII від 25.06.1991 р. [Електронний ресурс]: Офіційний портал Верховної Ради України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1264-12/> (дата звернення: 16.10.2017).

94. Про оцінку земель: Закон України № 1378-IV від 11.12.2003 р. [Електронний ресурс]: Офіційний портал Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/1378-15/> (дата звернення: 02.02.2018).

95. Про порядок грошової оцінки земель несільськогосподарського призначення (крім земель населених пунктів): Наказ Держкомзему України, Держкомбудархітектури та житлової політики України, Держкомводгоспу України, Мінагропромкомплексу України, Держкомлісгоспу України, Української академії аграрних наук № 86/19/148/86/76/88 від 29.08.1997 р. [Електронний ресурс]: Законодавство України. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/REG2281.html/ (дата звернення: 02.02.2018).

96. Про порядок грошової оцінки земель несільськогосподарського призначення (крім земель населених пунктів): Наказ Держкомзему України,

Мінагрополітики України, Мінбудархітектури України, Держкомлісгоспу України, Держводгоспу України, Української академії аграрних наук № 19/16/22/11/17/12 від 27.01.2006 р. [Електронний ресурс]: Офіційний портал Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0389-06/> (дата звернення: 02.02.2018).

97. Про порядок грошової оцінки земель несільськогосподарського призначення (крім земель населених пунктів): Наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України № 508 від 22.08.2013 р. [Електронний ресурс]: Офіційний портал Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1647-16/> (дата звернення: 02.02.2018).

98. Про природно-заповідний фонд України: Закон України № 2456-XII від 16.06.1992 р. [Електронний ресурс]: Офіційний портал Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-12/> (дата звернення: 09.08.2017).

99. Про проведення індексації грошової оцінки земель: Постанова Кабінету Міністрів України № 783 від 12.05.2000 р. [Електронний ресурс]: Законодавство України. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KP000783.html/ (дата звернення: 05.05.2018).

100. Про ратифікацію конвенції про охорону біологічного різноманіття: Закон України № 257/94-ВР від 29.11.1994 р. [Електронний ресурс]: Офіційний портал Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/257/94-вр/> (дата звернення: 14.09.2017).

101. Про рослинний світ: Закон України № 591-XIV від 09.04.1999 р. [Електронний ресурс]: Офіційний портал Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/591-14/> (дата звернення: 19.11.2017).

102. Про створення Нижньодністровського національного природного парку: Указ Президента України № 1033/2008 від 13.11.2008 р. [Електронний ресурс]: Офіційний портал Верховної ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1033/2008/> (дата звернення: 11.01.2018).

103. Про тваринний світ: Закон України № 2894-III від 13.12.2001 р.

[Електронний ресурс]: Офіційний портал Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2894-14/> (дата звернення: 13.10.2017).

104. Про участь України в Конвенції про водно-болотні угіддя, які мають міжнародне значення, головним чином як середовище існування птахів: Закон України № 437/96-ВР від 29.10.1996 р. [Електронний ресурс]: Офіційний портал Верховної Ради України. URL: https://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_031/ (дата звернення: 10.08.2017).

105. Проценко Л. Збереження біорізноманіття в лісах. Гармонізація законодавства України та Європейського Союзу щодо природоохоронних територій: аналітичний звіт. Л.: WWF, квітень–червень, 2014. URL: sfmu.org.ua/files/Ukraine_Biodiversity_Final%20report_2014_Protsenko.doc.

106. Рахилин В. К. Общество и живая природа: краткий очерк истории взаимодействия. М.: Наука, 1989. 215 с.

107. Регіональна економіка / за ред. І.Р. Михасюка / Львів: «Українські технології», 1998. 240 с.

108. Ринки туристичних послуг: стан і тенденції розвитку: монографія. / за ред. проф. Герасименка В.Г. Одеса: Астропринт, 2013. 304 с.

109. Руденко В.П. Географія природно-ресурсного потенціалу України: підру. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2010. 552 с.

110. Сай В. Особливості функціонального зонування земель природно-заповідних територі / В. Сай, Ю. Хавер // Сучасні досягнення геодезичної науки та виробництва. 2013. Вип. І(25). С. 145-149.

111. Смарагдова мережа в Україні / О.Р. Болтачов, Я.П. Дідух, О.В. Дудкін та ін.; за ред. Л.Д. Проценка. К: «Хімджест», 2011. 192 с.

112. Сохнич А.Я. Організаційно-економічний механізм збереження біорізноманіття на землях природно-заповідного фонду та іншого природоохоронного призначення / А.Я. Сохнич, М.В. Харачко // Вісник НУВГП. Серія: Економічні науки. 2014. Вип. 4 (68). С. 373–382.

113. Стадницький Ю. Методологічні засади оцінки економічного ефекту становлення та розвитку національних природних парків: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 20-річчю Карпатського національного природного парку [«Національні природні

парки: проблеми становлення та розвитку»], (м. Яремче, 14-17 вересня 2000 року). – Яремче, 2000.

114. Сталій розвиток та екологічна безпека суспільства в економічних трансформаціях / [Андреева Н.М., Бараннік В.О., Белашов Є.В. та ін.]; за ред. Є.В. Хлобистова. Сімферополь: Фенікс, 2010. 582 с.

115. Статистичний бюлетень «Заповідники та національні природні парки України». [Електронний ресурс]: Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 12.05.2017).

116. Статистичний збірник «Довкілля України за 2016 рік». [Електронний ресурс]: Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 12.05.2017).

117. Статистичний щорічник України за 2016 рік / за заг. ред. І.М. Жук. Київ: Державна служба статистики України, 2017. 586 с.

118. Ступень Н.М. Еколого-економічний механізм розвитку рекреаційних територій: монографія. К.: ДКС-Центр, 2017. 312 с.

119. Ступень Н.М. Інвестиційне забезпечення розвитку курортно-рекреаційних територій // Інвестиції: практика та досвід. 2016. № 24. С. 84-87.

120. Ступень Н.М. Концептуальна модель збалансованого розвитку рекреаційних територій // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Економічні науки. 2017. Вип. 25. Ч. 2. С. 101-104.

121. Ступень Н.М. Особливості економічного стимулювання еколого-збалансованого розвитку рекреаційних територій // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Економічні науки. 2016. Вип. 21. Ч. 2. С. 148-151.

122. Ступень Н.М. Світовий досвід розвитку екологічного туризму на рекреаційних територіях // Збалансоване природокористування. 2016. № 3. С. 94-99.

123. Сусак Т. Становлення та перспективи розвитку нормативної грошової оцінки земель несільськогосподарського призначення // Вісник

Львівського національного аграрного університету. Економіка АПК. 2017. № 24(2). С. 62-68.

124. Таратула Р. Аналіз фінансового забезпечення процесів управління ландшафтами природоохоронної території // Економіст. 2014. № 4. С. 28–31.

125. Трансформація інституціонального механізму природокористування в умовах глобалізації: екологічні імперативи та системні суперечності: монографія. / З.В. Герасимчук, І.М. Вахович, В.А. Голян, А.О. Олексюк. Луцьк: Надстир'я, 2006. 228 с.

126. Третяк А.М. Екологія землекористування: теоретико-методологічні основи формування та адміністрування: монографія. Херсон: Грінь Д.С., 2012. 440 с.

127. Третяк А.М. Теоретико-методологічні засади оцінки вартості землекористування територій природно-заповідного фонду як інструменту прийняття управлінських рішень / А.М. Третяк, В.М. Другак, Н.А. Третяк // Земельне право України. 2011. № 3. С. 7-14.

128. Фурдичко О.І. Заповідна справа в Україні: підруч. / О.І. Фурдичко, В.К. Сівак, В.Д. Солодкий. Чернівці: Зелена Буковина, 2005. 336 с.

129. Хвесик М. А. Економічна оцінка природних ресурсів: основні методологічні підходи / М. А Хвесик, Н. В. Збагерська. Рівне: Вид-во РДТУ, 2000. 192 с.

130. Челноков І.В. Регіональна економіка: Організаційний-економічний механізм управління ресурсами розвитку регіону: монографія / І.В. Челноков, Б.І. Герасимов, В.В. Биковський; за навч. ред. проф. Б.І. Герасимова. Т: Вид-во Тамбо. Держ. Техн. Ун-ту. 2002. 112 с.

131. Черевко Г.В. Економіка природокористування: навч. посіб. / Г.В. Черевко, І.В. Черевко, Н.І. Василенська. Л.: ЛьвівЛіга-Прес, 2012. 700 с.

132. Шеляг-Сосонко Ю. Головні риси екомережі України // Розбудова екомережі України. К.: Програма розвитку ООН. Проект «Екомережі», 1999. С. 13–22.

133. Шеляг-Сосонко Ю.Р. Менеджмент охоронних лісів України. К.: Український фітосоціологічний центр, 2003. 299 с.
134. Штильмарк Ф.Р. Историография российских заповедников. М.: ЛОГАТА, 1996. 340 с.
135. Щурик М.В. Взаємодія суспільства та природи: суперечності та шляхи їх подолання // Статистика України. 2016. № 1. С. 59-65.
136. Якимчук А.Ю. Економічне стимулювання розвитку природнозаповідного фонду (на прикладі Північного регіону України): автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.08.01. Л.: Національний лісотехнічний університет України, 2006. 20 с.
137. Яцик А.В. Екологія біорізноманіття: підр. / [А.В. Яцик, Ю.М. Грищенко, А.Ю. Якимчук та ін.]; за заг. ред. А.В. Яцика. К.: Генеза, 2013. 408 с.
138. Deguignet M. 2014 United Nations List of Protected Areas. / M. Deguignet, D. Juffe-Bignoli, J.Harrison, B. MacSharry., N. Burgess., N. Kingston.- UNEP-WCMC: Cambridge, 2014.-UK. 34 p.
139. European Travel Commission (Q1/2014). European Tourism 2014 – Trends and Prospects. URL: http://www.etc-corporate.org/?page=report&report_id=54.
140. IPK International, ITB World Travel Rends Report. 2014, C. 8. URL: https://www.itb-berlin.de/media/itbk/itbk_dl_en/WTTR_Report_A4_4_Web.pdf
141. Primack R. B. Essentials of Conservation Biology // Second Edition. Sinauer Associates, Sunderland, MA. 1998. 659 p.
142. Simmons D.G. Recreation // Encyclopedia of tourism / ed. by J. Jafari. L.: Routledge, 2000. P. 488-490.
143. United nations list of protected areas // Compiled by Stuart Chape et al. IUCN, Gland, Switherland and Cambrige, UK. – Cambrige: Thaner press Ltd., 2003. 44 p.

ДОДАТОК А

ДЕЯКІ ПІДХОДИ ДО ТРАКТУВАННЯ ДЕФІНІЦІЇ «ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНИЙ ФОНД»

Джерело	Основні характеристики
Закон України «Про природно-заповідний фонд України», 1992	Природно-заповідний фонд являє собою ділянки суші і водного простору, природні комплекси та об'єкти, що мають природоохоронну, наукову, естетичну та іншу цінність і виділені з метою збереження природної різноманітності ландшафтів, генофонду тваринного і рослинного світу.
Визначення Міністерства екології та природних ресурсів	Ділянки суші і водного простору, природні комплекси та об'єкти, які мають особливу природоохоронну, наукову, естетичну, рекреаційну та іншу цінність і виділені з метою збереження природної різноманітності ландшафтів, генофонду тваринного і рослинного світу, підтримання загального екологічного балансу та забезпечення фонових моніторингу навколишнього природного середовища.
Реймерс Н.Ф., Штильмарк Ф.Р., 1978	Об'ємні ділянки біосфери, що включають сушу або акваторію з їх поверхнею і товщею, які повністю або частково, постійно або тимчасово виключені з традиційного інтенсивного господарського обороту і призначені для збереження і поліпшення властивостей оточуючого людину природного середовища, охорони і відтворення природних ресурсів, захисту природних і штучних об'єктів і явищ, що мають наукове, історичне, господарське або естетичне значення.
Бобилев С.Н., Ходжаєв А.С., 2003	Об'єкти загальнонаціонального надбання, де розташовуються природні комплекси та об'єкти, які мають особливе природоохоронне, наукове, культурне, естетичне, рекреаційне та оздоровче значення, рішеннями органів державної влади повністю або частково вилучені з господарського використання з встановленням режиму особливої охорони.
Касперевич Л.В., 2016	Законодавчо обмежені наземні ділянки, водної поверхні й повітряного простору над ними, де розташовується система природних та створених людиною комплексів та об'єктів, кожен з яких: реалізує певні екологічні, інформаційно-наукові, соціальні та незначною мірою економічні функції; виконує роль збереження й поліпшення властивостей оточуючого людину природного середовища, охорони та відтворення природних ресурсів, захисту природних і штучних об'єктів і явищ; має наукову, історичну, господарську або естетичну цінність; може бути вилучений із господарської діяльності; може мати статус, зонування та відповідний спеціальний режим особливої охорони, порушення якого передбачає юридичну відповідальність, і в той же час самі є об'єктами, що потребують охорони.
Статівка О.О., 2018	Складовий елемент національної екологічної мережі, території якого є ключовими для збереження найбільш цінних і типових компонентів ландшафтного та біологічного різноманіття, а природні комплекси та об'єкти, що розташовані на них, мають виняткове значення для захисту видів дикої флори та фауни й природних середовищ їх існування/зростання, природних екосистем та їх життєздатності, а також збереження природної спадщини нації, підтримання загального екологічного балансу, та з огляду на їх особливу природоохоронну, наукову, естетичну й рекреаційну цінність оголошуються заповідними.

Джерело: узагальнено автором за даними [13; 69; 88; 134; 144; 183].

ДОДАТОК Б

ЕКСПЛІКАЦІЯ ЗЕМЕЛЬНИХ УГІДЬ НИЖНЬОДНІСТРОВСЬКОГО НПП В РОЗРІЗІ АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ОДИНИЦЬ ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТІ

№ п/ п	Назва землекористува чів	Категорія земель	Умови відведен ня	Код КВЦПЗ	Загал ьна площ а, га	Види угідь								
						03. Сільськогосподарські землі			21. Ліси та інші лісовкри ті площі	34. Забудовані землі	63. Відкри ті заболо чені землі	67. відкриті землі без рослинн ого покриву або з незначн им рослинн им покриво м		72. Внутрішн і води
						пасов ища	під господарсь кими будівлями і дворами	під господарсь кими шляхами і прогонами	вкриті лісовою (дерново ю та чагарник овою рослинні стю)	під гідротехніч ними спорудами	низинні	яр и	ін ші	під озерами, прибереж ними замкнута ми водоймам и, лиманами
1	Нижньодністро вський НПП (в межах Біляївського району)	Землі природно- заповідного фонду та іншого природоохор онного призначення	у постійне користув ання ННПП	Розділ - Секція С 04, підрозділ 04.03 - для збережен ня та використ ання націонал ьних природн их парків	2500, 0	-	-	-	169,0	-	2325,6	-	-	5,4

Продовж. дод. Б

			включають ся до складу ННПП без вилучення у землекори стувачів	Розділ - Секція С 05, підрозділ 05.10 - землі іншого природоох оронного призначен ня	2872, 5	3,4	-	0,5	302,2	-	2431,6	-	-	134,8
Всього по району:					5372, 5	3,4	0,0	0,5	471,2	0,0	4757,2	0, 0	0,0	140,2
2	Нижньодністров ський НПП (в межах Білгород- Дністровського району)	Землі природно- заповідного фонду та іншого природоохо ронного призначенн я	у постійне користува ння ННПП	Розділ - Секція С 04, підрозділ 04.03 - для збереженн я та використа ння національ них природни х парків	1200, 0	-	-	-	-	-	1180,0	-	-	20,0
			включають ся до складу ННПП без вилучення у землекори стувачів	Розділ - Секція С 05, підрозділ 05.10 - землі іншого природоох оронного призначен ня	7715, 0	6,3	-	2,8	135,9	31,8	2769,3	5, 8	-	4763,1
Всього по району:					8915, 0	6,3	0,0	2,8	135,9	31,8	3949,3	5, 8	0,0	4783,1

Продовж. дод. Б

3	Нижньодністровський НПП (в межах Овідіопольського району)	Землі природно-заповідного фонду та іншого природоохоронного призначення	у постійне користування ННПП	Розділ - Секція С 04, підрозділ 04.03 - для збереження та використання національних природних парків	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
			включаються до складу ННПП без вилучення у землекористувачів	Розділ - Секція С 05, підрозділ 05.10 - землі іншого природоохоронного призначення	7023,6	57,5	0,4	0,8	1,9	7,2	1172,6	-	19,4	5763,8
			Всього по району:				7023,6	57,5	0,4	0,8	1,9	7,2	1172,6	0,0
Всього в межах Нижньодністровського НПП:					21311,1	67,2	0,4	4,1	609,0	39,0	9879,1	5,8	19,4	10687,1

Джерело: сформовано автором за даними [117].

ДОДАТОК В

НОРМАТИВНА ГРОШОВА ОЦІНКА ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ЕЛЕМЕНТІВ НИЖНЬОДНІСТРОВСЬКОГО НПП В МЕЖАХ АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ОДИНИЦЬ ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Таблиця В.1

Нормативна грошова оцінка територіальних елементів Нижньодністровського НПП в межах Біляївського району Одеської області за нормативно-методичною базою 2011-2013 рр. станом на 01.01.2018 р.

[illegible]

Продовж. табл. В.1

землі, які включаються до складу ННПП без вилучення у землекористувачів	Водні акваторії	134,80	0,179	33	1,3178	1,3000	1,0000	1,3000	1,0000	1,0137	1,8000	1,0000	1,0000	1,0000				1,8000	1,0000	1,2000	1,5000	3,9	1,8972	23602468,96
	Пасовища	3,40	0,179	33	1,3178	1,3000	1,0000	1,3000	1,0000	1,0137	1,0000	1,0000	1,0000	1,0000				1,0000				3,9	1,8972	330730,28
	Під господарськими шляхами і прогонами	0,50	0,179	33	1,3178	1,3000	1,0000	1,3000	1,0000	1,0137	1,0000	1,0000	1,0000	1,0000				1,0000				3,9	1,8972	48636,81
	Відкриті заболочені землі	2431,60	0,179	33	1,3178	1,3000	1,0000	1,3000	1,0000	1,0137	1,8000	1,0000	1,0000	1,0000				1,8000	1,0000	1,2000	1,5000	3,9	1,8972	425754922,24
	Ліси та інші лісовкриті площі	302,20	0,179	33	1,3178	1,3000	1,0000	1,3000	1,0000	1,0137	2,5296	1,0000	1,0000	2,5296	0,9920	1,5000	1,7000	1,0000				3,9	1,8972	74360337,19
		2872,50																						

Джерело: розраховано автором за даними [126; 133].

Таблиця В.2

Нормативна грошова оцінка територіальних елементів Нижньодністровського НПП в межах Білгород-Дністровського району Одеської області за нормативно-методичною базою 2011-2013 рр. станом на 01.01.2018 р.

Всього:	Назва ділянки	Площа, га	Рд	Ск	Км	Кр	Кр1	Кр2	Кр3	Кл	Кв	Кв1	Кв2	Кв3	Кл1	Кл2	Кл3	Кв4	Квд1	Квд2	Квд3	Кмц	Кі	Цн
	Водні акваторії	4783,10	0,179	33	1,3910	1,3000	1,0000	1,3000	1,0000	1,0700	1,8000	1,0000	1,0000	1,0000				1,8000	1,0000	1,2000	1,5000	3,9	1,8972	883998106,65
	Пасовища	6,30	0,179	33	1,3910	1,3000	1,0000	1,3000	1,0000	1,0700	1,0000	1,0000	1,0000	1,0000				1,0000				3,9	1,8972	646859,44
	Під господарськими шляхами і прогонами	2,80	0,179	33	1,3910	1,3000	1,0000	1,3000	1,0000	1,0700	1,0000	1,0000	1,0000	1,0000				1,0000				3,9	1,8972	287493,08
	Відкриті заболочені землі	3949,30	0,179	33	1,3910	1,3000	1,0000	1,3000	1,0000	1,0700	1,8000	1,0000	1,0000	1,0000				1,8000	1,0000	1,2000	1,5000	3,9	1,8972	729897707,05

Продовж. табл. В.2

	Ліси та інші лісовкриті площі	135,90	0,179	33	1,3910	1,3000	1,0000	1,3000	1,0000	1,0700	2,5296	1,0000	1,0000	2,5296	0,9920	1,5000	1,7000	1,0000				3,9	1,8972	35297234,35
	Під гідротехнічними спорудами	31,80	0,179	33	1,3910	1,3000	1,0000	1,3000	1,0000	1,0700	1,0000	1,0000	1,0000	1,0000				1,0000				3,9	1,8972	3265100,02
	Яри	5,8000	0,179	33	1,3910	1,3000	1,0000	1,3000	1,0000	1,0700	1,0000	1,0000	1,0000	1,0000				1,0000				3,9	1,8972	595521,39
		8915,00																						
землі, які надаються у постійне користування ННПП	Водні акваторії	20,00	0,179	33	1,3910	1,3000	1,0000	1,3000	1,0000	1,0700	1,8000	1,0000	1,0000	1,0000				1,8000	1,0000	1,2000	1,5000	3,9	1,8972	3696339,64
	Пасовища	0,00	0,179	33	1,3910	1,3000	1,0000	1,3000	1,0000	1,0700	1,0000	1,0000	1,0000	1,0000				1,0000				3,9	1,8972	0,00
	Під господарськими шляхами і прогонами	0,00	0,179	33	1,3910	1,3000	1,0000	1,3000	1,0000	1,0700	1,0000	1,0000	1,0000	1,0000				1,0000				3,9	1,8972	0,00
	Відкриті заболочені землі	1180,00	0,179	33	1,3910	1,3000	1,0000	1,3000	1,0000	1,0700	1,8000	1,0000	1,0000	1,0000				1,8000	1,0000	1,2000	1,5000	3,9	1,8972	218084038,77
	Ліси та інші лісовкриті площі	0,00	0,179	33	1,3910	1,3000	1,0000	1,3000	1,0000	1,0700	2,5296	1,0000	1,0000	2,5296	0,9920	1,5000	1,7000	1,0000				3,9	1,8972	0,00
	Під гідротехнічними спорудами	0,00	0,179	33	1,3910	1,3000	1,0000	1,3000	1,0000	1,0700	1,0000	1,0000	1,0000	1,0000				1,0000				3,9	1,8972	0,00
	Яри	0,00	0,179	33	1,3910	1,3000	1,0000	1,3000	1,0000	1,0700	1,0000	1,0000	1,0000	1,0000				1,0000				3,9	1,8972	0,00
		1200,00																						
	Водні акваторії	4763,10	0,179	33	1,3910	1,3000	1,0000	1,3000	1,0000	1,0700	1,8000	1,0000	1,0000	1,0000				1,8000	1,0000	1,2000	1,5000	3,9	1,8972	880301767,01

Продовж. табл. В.2

включають ся до складу ННП без вилученн я у землекор истувачів	Пасовища	6,30	0,1 179	3 3	1,3 910	1,3 000	1,0 000	1,3 000	1,0 000	1,0 700	1,0 000	1,0 000	1,0 000	1,0 000				1,0 000				3 9	1,8 972	646859 ,44
	Під господарськими шляхами і прогонами	2,80	0,1 179	3 3	1,3 910	1,3 000	1,0 000	1,3 000	1,0 000	1,0 700	1,0 000	1,0 000	1,0 000	1,0 000				1,0 000				3 9	1,8 972	287493 ,08
	Відкриті заболочені землі	276 9,30	0,1 179	3 3	1,3 910	1,3 000	1,0 000	1,3 000	1,0 000	1,0 700	1,8 000	1,0 000	1,0 000	1,0 000				1,8 000	1,0 000	1,2 000	1,5 000	3 9	1,8 972	511813 668,28
	Ліси та інші лісовкриті площі	135, 90	0,1 179	3 3	1,3 910	1,3 000	1,0 000	1,3 000	1,0 000	1,0 700	2,5 296	1,0 000	1,0 000	2,5 296	0,9 920	1,5 000	1,7 000	1,0 000				3 9	1,8 972	352972 34,35
	Під гідротехнічними спорудами	31,8 0	0,1 179	3 3	1,3 910	1,3 000	1,0 000	1,3 000	1,0 000	1,0 700	1,0 000	1,0 000	1,0 000	1,0 000				1,0 000				3 9	1,8 972	326510 0,02
	Яри	5,80	0,1 179	3 3	1,3 910	1,3 000	1,0 000	1,3 000	1,0 000	1,0 700	1,0 000	1,0 000	1,0 000	1,0 000				1,0 000				3 9	1,8 972	595521 ,39
		771 5,00																						

Джерело: розраховано автором за даними [126; 133].

Таблиця В.3

**Нормативна грошова оцінка територіальних елементів Нижньодністровського НПП в межах
Овідіопольського району Одеської області за нормативно-методичною базою 2011-2013 рр. станом на 01.01.2018 р.**

Вс ь о го:	Назва ділянки	Площ а, га	Рд	С к	Км	Кр	Кр 1	Кр 2	Кр 3	Кл	Кв	Кв 1	Кв 2	Кв 3	Кл 1	Кл 2	Кл 3	К в 4	Кв д1	Кв д2	Кв д3	К м ц	Кі	Цн
	Водні акваторії	5763, 80	0,1 179	3 3	1,4 170	1,3 000	1,0 000	1,3 000	1,0 000	1,0 900	1,8 000	1,0 000	1,0 000	1,0 000				1, 8	1,0	1,2	1,5	3, 9	1,8 972	1085159 300,74
	Пасовища	57,50	0,1 179	3 3	1,4 170	1,3 000	1,0 000	1,3 000	1,0 000	1,0 900	1,0 000	1,0 000	1,0 000	1,0 000				1, 0				3, 9	1,8 972	6014228 ,63
	Під господарськими шляхами і прогонами	0,80	0,1 179	3 3	1,4 170	1,3 000	1,0 000	1,3 000	1,0 000	1,0 900	1,0 000	1,0 000	1,0 000	1,0 000				1, 0				3, 9	1,8 972	83676,2 2
	Відкриті заболочені землі	1172, 60	0,1 179	3 3	1,4 737	1,3 000	1,0 000	1,3 000	1,0 000	1,1 336	1,8 000	1,0 000	1,0 000	1,0 000				1, 8	1,0	1,2	1,5	3, 9	1,8 972	2295978 53,48
	Ліси та інші лісовкриті площі	1,90	0,1 179	3 3	1,4 737	1,3 000	1,0 000	1,3 000	1,0 000	1,1 336	2,5 296	1,0 000	1,0 000	2,5 296	0,9 920	1,5 000	1,7 000	1, 0				3, 9	1,8 972	522818, 42

Продовж. табл. В.3

	Під гідротехнічними спорудами	7,20	0,1 179	3 3	1,4 170	1,3 000	1,0 000	1,3 000	1,0 000	1,0 900	1,0 000	1,0 000	1,0 000	1,0 000				1 , 0				3 , 9	1,8 972	753086, 02
	Інші	19,4 0	0,1 179	3 3	1,4 737	1,3 000	1,0 000	1,3 000	1,0 000	1,1 336	1,0 000	1,0 000	1,0 000	1,0 000				1 , 0				3 , 9	1,8 972	211031 4,38
	Під господарськими будівлями і дворами	0,40	0,1 179	3 3	1,8 306	1,6 149	1,2 422	1,3 000	1,0 000	1,1 336	2,0 160	1,2 000	1,6 800	1,0 000				1 , 0				3 , 9	1,8 972	108965, 11
		702 3,60																						
землі, які включають ся до складу ННПІ без вилучення у землекори стувачів	Водні акваторії	652, 50	0,1 179	3 3	1,4 170	1,3 000	1,0 000	1,3 000	1,0 000	1,0 900	1,8 000	1,0 000	1,0 000	1,0 000				1 , 8	1 , 0	1 , 2	1 , 5	3 , 9	1,8 972	122847 157,04
	Водні акваторії	260 2,30	0,1 179	3 3	1,4 737	1,3 000	1,0 000	1,3 000	1,0 000	1,1 336	1,8 000	1,0 000	1,0 000	1,0 000				1 , 8	1 , 0	1 , 2	1 , 5	3 , 9	1,8 972	509536 495,06
	Водні акваторії	250 9,00	0,1 179	3 3	1,3 520	1,3 000	1,0 000	1,3 000	1,0 000	1,0 400	1,8 000	1,0 000	1,0 000	1,0 000				1 , 8	1 , 0	1 , 2	1 , 5	3 , 9	1,8 972	450704 710,45
	Пасовища	56,4 0	0,1 179	3 3	1,4 170	1,3 000	1,0 000	1,3 000	1,0 000	1,0 900	1,0 000	1,0 000	1,0 000	1,0 000				1 , 0				3 , 9	1,8 972	589917 3,82
	Пасовища	1,10	0,1 179	3 3	1,4 737	1,3 000	1,0 000	1,3 000	1,0 000	1,1 336	1,0 000	1,0 000	1,0 000	1,0 000				1 , 0				3 , 9	1,8 972	119657, 00
	Під господарськими шляхами і прогонами	0,30	0,1 179	3 3	1,4 170	1,3 000	1,0 000	1,3 000	1,0 000	1,0 900	1,0 000	1,0 000	1,0 000	1,0 000				1 , 0				3 , 9	1,8 972	31378,5 8
	Під господарськими шляхами і прогонами	0,50	0,1 179	3 3	1,4 737	1,3 000	1,0 000	1,3 000	1,0 000	1,1 336	1,0 000	1,0 000	1,0 000	1,0 000				1 , 0				3 , 9	1,8 972	54389,5 5
	Відкриті заболочені землі	615, 00	0,1 179	3 3	1,4 170	1,3 000	1,0 000	1,3 000	1,0 000	1,0 900	1,8 000	1,0 000	1,0 000	1,0 000				1 , 8	1 , 0	1 , 2	1 , 5	3 , 9	1,8 972	115786 975,60
	Відкриті заболочені землі	557, 60	0,1 179	3 3	1,4 737	1,3 000	1,0 000	1,3 000	1,0 000	1,1 336	1,8 000	1,0 000	1,0 000	1,0 000				1 , 8	1 , 0	1 , 2	1 , 5	3 , 9	1,8 972	109179 398,86
	Ліси та інші лісовкриті площі	1,40	0,1 179	3 3	1,4 170	1,3 000	1,0 000	1,3 000	1,0 000	1,0 900	2,5 296	1,0 000	1,0 000	2,5 296	0,9 920	1,5 000	1,7 000	1 , 0				3 , 9	1,8 972	370417, 91
	Ліси та інші лісовкриті площі	0,50	0,1 179	3 3	1,4 737	1,3 000	1,0 000	1,3 000	1,0 000	1,1 336	2,5 296	1,0 000	1,0 000	2,5 296	0,9 920	1,5 000	1,7 000	1 , 0				3 , 9	1,8 972	137583, 80

Продовж. табл. В.3

Під гідротехнічними спорудами	7,20	0,11 79	3 3	1,41 70	1,30 00	1,00 00	1,30 00	1,00 00	1,09 00	1,00 00	1,00 00	1,00 00	1,00 00				1, 0			3, 9	1,89 72	753086,0 2
Інші	19,40	0,11 79	3 3	1,47 37	1,30 00	1,00 00	1,30 00	1,00 00	1,13 36	1,00 00	1,00 00	1,00 00	1,00 00				1, 0			3, 9	1,89 72	2110314, 38
Під господарськими будівлями і дворами	0,40	0,66 37	3 3	1,83 06	1,61 49	1,24 22	1,30 00	1,00 00	1,13 36	2,01 60	1,20 00	1,68 00	1,00 00				1, 0			3, 9	1,89 72	613402,4 2
	7023, 60																					

Джерело: розраховано автором за даними [126; 133].

Таблиця В.4

Нормативна грошова оцінка територіальних елементів Нижньодністровського НПП в межах Біляївського району Одеської області за нормативно-методичною базою 1997-2006 рр. станом на 01.01.2018 р.

Всього:	Назва ділянки	Площа, га	Ен	Цно л	Рп нп	Ел	Е в	Е п	Е г	Е з	Е рг	Е вт	Е р	Тк	К ф	К 1	К 2	К я	К е	К 3	К м ц	К м	К р	К л	К ц	К с	Кі	Цн	Цлд	Податок , грн.
	Водні акваторії	140,20	157,00				180				127	134	187	33,00		1,00	2,70	1,2	1,5	2,00						2,38	9332788,28		62126203,32	
	Пасовища	3,40	0,094											33,00							1,66	1,82			0,7	1,3	2,38	415613,40		5080426,36
	Під господарськими шляхами і прогонами	0,50	0,094											33,00							1,66	1,82			0,7	1,3	2,38	61119,62		747121,52
	Відкриті заболочені землі	4757,20	130,50								127	134		33,00		1,00	2,70	1,2	1,5	1,10						2,38	144773261,68		440580536,80	
	Ліси та інші лісовкриті площі	471,20		5580,00		49,60								50,00		1,50	1,50									2,38		6255982,55		187679,48
			5372,50																											508721967,47
	Водні акваторії	5,40	157,00				180				127	134	187	33,00		1,00	2,70	1,2	1,5	2,00						2,38	359465,45		10783,96	

Продовж. табл. В.4

землі, які надаються у постійне користування ННПП	Пасовища	0,00	0,094										33,00						1,66	1,82			0,7	1,3	2,38	0,00		0,00
	Під господарськими шляхами і прогонами	0,00	0,094										33,00						1,66	1,82			0,7	1,3	2,38	0,00		0,00
	Відкриті заболочені землі	2325,60	130,50							127	134		33,00		1,00	2,70	1,2	1,5	1,10						2,38	70773710,87		2123211,33
	Ліси та інші лісовкриті площі	169,00		5580,00	49,60								50,00		1,50	1,50									2,38		2243762,84	67312,89
		2500,00																										2201308,17
землі, які включаються до складу ННПП без вилучення у землекористувачів	Водні акваторії	134,80	157,00			180				127	134	187	33,00		1,00	2,70	1,2	1,5	2,00						2,38	8973322,82		269199,68
	Пасовища	3,40	0,094										33,00							1,66	1,82			0,7	1,3	2,38	415613,40	4156,13
	Під господарськими шляхами і прогонами	0,50	0,094										33,00							1,66	1,82			0,7	1,3	2,38	61119,62	1833,59
	Відкриті заболочені землі	2431,60	130,50							127	134		33,00		1,00	2,70	1,2	1,5	1,10						2,38	73999550,81		2219986,52
	Ліси та інші лісовкриті площі	302,20		5580,00	49,60								50,00		1,50	1,50									2,38		4012219,71	120366,59
		2872,50																										2615542,52

Джерело: розраховано автором за даними [125; 131-132].

Таблиця В.5

Нормативна грошова оцінка територіальних елементів Нижньодністровського НПП в межах Білгород-Дністровського району Одеської області за нормативно-методичною базою 1997-2006 рр. станом на 01.01.2018 р.

Всього:	Назва ділянки	Площа, га	Ен	Цно л	Рп нп	Ел	Е в	Е п	Е г	Е з	Е рг	Е вт	Е р	Т к	К ф	К 1	К 2	К я	К е	К 3	К м ц	Км	К р	К л	К ц	К с	Кі	Цн	Цлд	Податок, грн.
	Водні акваторії	4783,10	157,00				180				127	134	187	33		1,00	2,70	1,2	1,5	2,00						2,38	318399854,60		9551995,64	
	Пасовища	6,30	0,094											33							1,15	1,265			0,7	1,3	2,38	535266,80		5352,67
	Під господарськими шляхами і прогонами	2,80	0,094											33							1,15	1,265			0,7	1,3	2,38	237896,36		7136,89
	Відкриті заболочені землі	3949,30	247,00				180				127		187	33		1,00	2,70	1,2	1,5	1,60						2,38	330880225,51		9926406,77	
	Ліси та інші лісовкриті площі	135,90		5580,00		49,60								50		1,50	1,50									2,38		1804303,97	54129,12	
	Під гідротехнічними спорудами	31,80	0,094											33							1,15	1,265			0,7	1,3	2,38	2701822,91		81054,69
	Яри	5,8000	0,094											33							1,15	1,265			0,7	1,3	2,38	492785,31		14783,56
			8915,00												33							1,15	1,265			0,7	1,3	2,38		
землі, які надаються у постійне користування ННПП	Водні акваторії	20,00	157,00				180				127	134	187	33		1,00	2,70	1,2	1,5	2,00						2,38	1331353,53		39940,61	
	Пасовища	0,00	0,094											33							1,15	1,265			0,7	1,3	2,38	0,00		0,00

Продовж. табл. В.5

	Під господарськими шляхами і прогонами	0,00	0,094									33							1,15	1,265			0,7	1,3	2,38	0,00		0,00
	Відкриті заболочені землі	1180,00	247,00				180			127		187	33		1,00	2,70	1,2	1,5	1,60						2,38	98862751,91		2965882,56
	Ліси та інші лісовкриті площі	0,00		5580,00		49,60						50		1,50	1,50										2,38		0,00	0,00
	Під гідротехнічними спорудами	0,00	0,094									33							1,15	1,265			0,7	1,3	2,38	0,00		0,00
	Яри	0,00	0,094									33							1,15	1,265			0,7	1,3	2,38	0,00		0,00
		1200,00																										3005823,16
землі, які включаються до складу ННПІ без вилучення у землекористувачів	Водні акваторії	4763,10	157,00				180			127	134	187	33		1,00	2,70	1,2	1,5	2,00						2,38	317068501,06		9512055,03
	Пасовища	6,30	0,094									33							1,15	1,265			0,7	1,3	2,38	535266,80		5352,67
	Під господарськими шляхами і прогонами	2,80	0,094									33							1,15	1,265			0,7	1,3	2,38	237896,36		7136,89
	Відкриті заболочені землі	2769,30	247,00				180			127		187	33		1,00	2,70	1,2	1,5	1,60						2,38	232017473,60		6960524,21
	Ліси та інші лісовкриті площі	135,90		5580,00		49,60						50		1,50	1,50										2,38		1804303,97	54129,12
	Під гідротехнічними спорудами	31,80	0,094									33							1,15	1,265			0,7	1,3	2,38	2701822,91		81054,69
	Яри	5,80	0,094									33							1,15	1,265			0,7	1,3	2,38	492785,31		14783,56
		1200,00																										16635036,16

Джерело: розраховано автором за даними [125; 131-132].

Таблиця В.6

Нормативна грошова оцінка територіальних елементів Нижньодністровського НПП в межах Овідіопольського району Одеської області за нормативно-методичною базою 1997-2006 рр. станом на 01.01.2018 р.

ВсЬ ого:	Назва ділянки	Площа, га	Ен	Цно л	Рп нп	Ел	Е в	Е п	Е г	Е з	Е рг	Е вт	Е р	Тк	К ф	К 1	К 2	К я	К е	К 3	К м ц	К м	К р	Кл	К ц	К с	Кі	Цн	Цлд	Податок, грн.
	Водні акваторії	576 3,80	144 ,33					1 7 2			1 2 7	1 3 4		33, 00		1, 00	2, 70	1, 2	1, 5	2, 00						2, 38	3527274 76,96		105818 24,31	
	Пасовища	57,5 0	0,0 94											33, 00							1, 66	1, 82			0, 7	1, 3	2, 38	7028755 ,99		70287, 56
	Під господарськими шляхами і прогонами	0,80	0,0 94											33, 00							1, 66	1, 82			0, 7	1, 3	2, 38	97791,3 9		2933,7 4
	Відкриті заболочені землі	117 2,60	144 ,33					1 7 2			1 2 7	1 3 4		33, 00		1, 00	2, 70	1, 2	1, 5	1, 10						2, 38	3946780 4,52		118403 4,14	
	Ліси та інші лісовкриті площі	1,90		558 0,00		49, 60								50, 00		1, 50	1, 50									2, 38		2522 5,74	756,77	
	Під гідротехнічними спорудами	7,20	0,0 94											33, 00							1, 66	1, 82			0, 7	1, 3	2, 38	880122, 49		26403, 67
	Інші	19,4 0	0,0 94											33, 00							1, 66	1, 82			0, 7	1, 3	2, 38	2371441 ,15		71143, 23
	Під господарськими будівлями і дворами	0,40			0,8 9									33, 00	1, 20							2, 06	1, 82	1,1 336		2, 38	692042, 01		20761, 26	
			702 3,60																											119581 44,69
	Водні акваторії	652, 50	144 ,33					1 7 2			1 2 7	1 3 4		33, 00		1, 00	2, 70	1, 2	1, 5	2, 00						2, 38	3993106 6,09		119793 1,98	

Продовж. табл. В.6

землі, які включаються до складу ННПІ без вилучення у землекористувачів	Водні акваторії	2602,30	144,33							172				127	134		33,00			1,00	2,70	1,2	1,5	2,00								2,38	159253047,17		4777591,42
	Водні акваторії	2509,00	144,33							172				127	134		33,00			1,00	2,70	1,2	1,5	2,00								2,38	153543363,70		4606300,91
	Пасовища	56,40	0,094														33,00								1,66	1,82			0,7	1,3	2,38	6894292,83		68942,93	
	Пасовища	1,10	0,094														33,00								1,66	1,82			0,7	1,3	2,38	134463,16		1344,63	
	Під господарськими шляхами і прогонами	0,30	0,094														33,00								1,66	1,82			0,7	1,3	2,38	36671,77		1100,15	
	Під господарськими шляхами і прогонами	0,50	0,094														33,00								1,66	1,82			0,7	1,3	2,38	61119,62		1833,59	
	Відкриті заболочені землі	615,00	144,33							172				127	134		33,00			1,00	2,70	1,2	1,5	1,10							2,38	20699897,48		620996,92	
	Відкриті заболочені землі	557,60	144,33							172				127	134		33,00			1,00	2,70	1,2	1,5	1,10							2,38	18767907,05		563037,21	
	Ліси та інші лісовкриті площі	1,40		5580,00		49,60											50,00			1,50	1,50										2,38		18587,38	557,62	
	Ліси та інші лісовкриті площі	0,50		5580,00		49,60											50,00			1,50	1,50										2,38		6638,35	199,15	
	Під гідротехнічними спорудами	7,20	0,094														33,00								1,66	1,82			0,7	1,3	2,38	880122,49		26403,67	
	Інші	19,40	0,094														33,00								1,66	1,82			0,7	1,3	2,38	2371441,15		71143,23	
	Під господарськими будівлями і дворами	0,40				0,89											33,00	1,20								2,06	1,82	1,1336			2,38	692042,01	173,01	20761,26	
			7023,60																															11958144,69	

Джерело: розраховано автором за даними [125; 131-132].

ДОДАТОК Г

**НАДХОДЖЕННЯ ПЛАТИ ЗА ЗЕМЛЮ ВІД ВОЛОДІННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ ДІЛЯНОК
НИЖНЬОДНІСТРОВСЬКОГО НПП В МЕЖАХ АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ОДИНИЦЬ
ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТІ ЗА ПЕРІОД 2014-2018 РР.**

№ п/п	Назва землекористувачів	Назва ділянки	Загальний податок, млн. грн.	Надходження плпти за землю, млн. грн.				
				2014	2015	2016	2017	2018
1	Нижньодністровський НПП (в межах Біляївського району)	Водні акваторії	1,6036	0,2047	0,2557	0,3664	0,3884	0,3884
		Пасовища	0,0062	0,0008	0,001	0,0014	0,0015	0,0015
		Під господарськими шляхами і прогонами	0,0025	0,0003	0,0004	0,0006	0,0006	0,0006
		Відкриті заболочені землі	53,1036	6,7793	8,4673	12,1336	12,8617	12,8617
		Ліси та інші лісовкриті площі	7,3341	0,9363	1,1694	1,6758	1,7763	1,7763
Всього по району:			62,05	7,92	9,89	14,18	15,03	15,03
2	Нижньодністровський НПП (в межах Білгород- Дністровського району)	Водні акваторії	62,7489	8,0106	10,0052	14,3375	15,1978	15,1978
		Пасовища	0,0133	0,0017	0,0021	0,0031	0,0032	0,0032
		Під господарськими шляхами і прогонами	0,0149	0,0019	0,0024	0,0034	0,0036	0,0036
		Відкриті заболочені землі	41,1103	5,2482	6,555	9,3933	9,9569	9,9569
		Ліси та інші лісовкриті площі	2,3993	0,3063	0,3826	0,5482	0,5811	0,5811
		Під гідротехнічними спорудами	0,1725	0,022	0,0275	0,0394	0,0418	0,0418
		Яри	0,0306	0,0039	0,0049	0,007	0,0074	0,0074
Всього по району:			106,48	13,59	16,98	24,33	25,79	25,79
3	Нижньодністровський НПП (в межах Овідіопольського району)	Водні акваторії	76,0665	9,7107	12,1287	17,3805	18,4233	18,4233
		Пасовища	0,1214	0,0155	0,0194	0,0277	0,0294	0,0294
		Під господарськими шляхами і прогонами	0,0045	0,0006	0,0007	0,001	0,0011	0,0011
		Відкриті заболочені землі	14,9967	1,9145	2,3912	3,4266	3,6322	3,6322
		Ліси та інші лісовкриті площі	0,0342	0,0044	0,0054	0,0078	0,0083	0,0083
		Під гідротехнічними спорудами	0,0445	0,0057	0,0071	0,0101	0,0108	0,0108
		Інші	0,1345	0,0172	0,0214	0,0307	0,0326	0,0326
		Під господарськими будівлями і дворами	0,0062	0,0008	0,001	0,0014	0,0015	0,0015
Всього по району:			91,41	11,67	14,57	20,89	22,14	22,14
Всього в межах Нижньодністровського НПП:			259,94	33,18	41,44	59,4	62,96	62,96

Джерело: розраховано на основі авторського підходу.